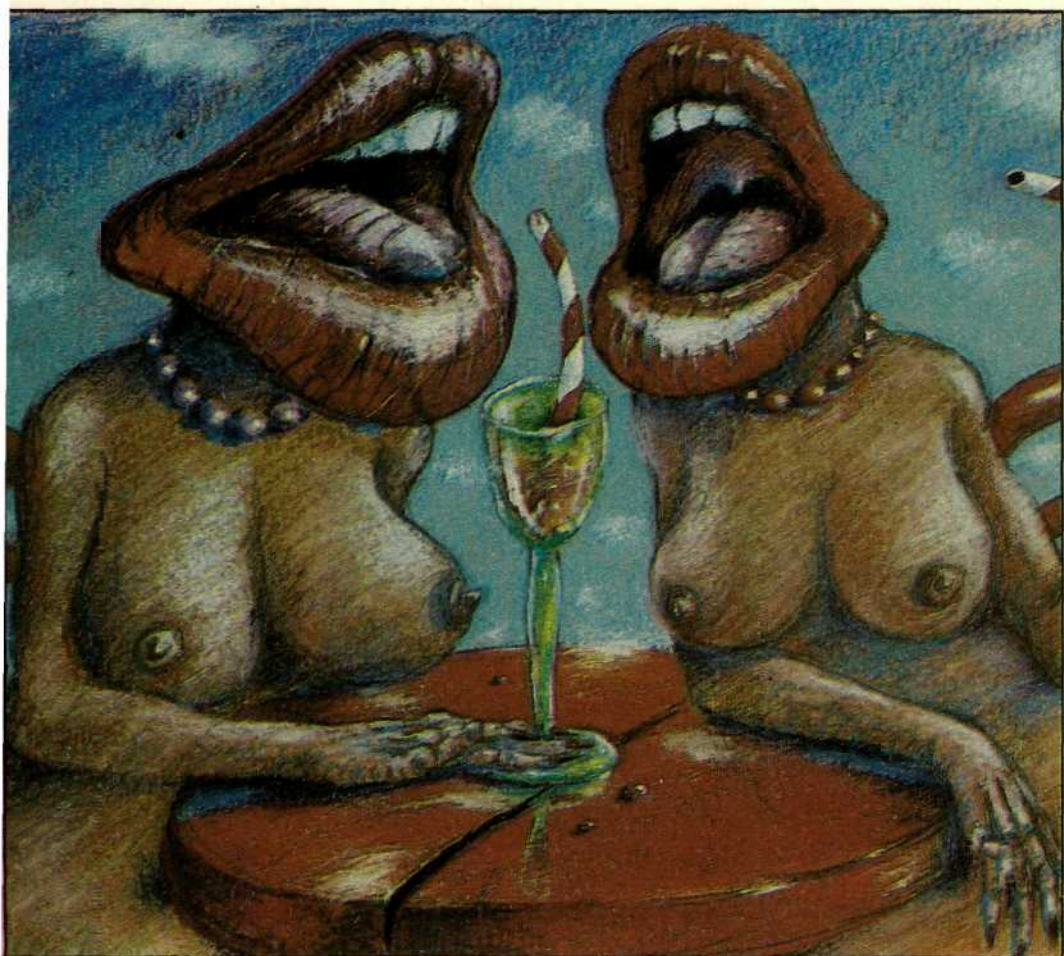

Vikerkaar

10/1987

Karl Ristikivi, Rein Raua luulet; Olev Remsu jutustus «Viimaseid nuljeid»; Liisa Enwald soome luule tänasest seisust; Matti Mäkelä esseid; Tiit Hennoste eestlaste kirjaoskamatuses; Karin Hango loomispsühholoogiast; Silja Lättemäe Mati Küti piltidest; komсомoli elav ajalugu: Toomas Kork; 1949. aasta «pärlid» «Vikerkaagis»

Vikerkaar

ELKNÜ Keskkomitee ja ENSV Kirjanike Liidu ilukirjanduslik ja ühiskondlik-polii-tiline ajakiri. Ilmub alates 1986. aasta juulist. 2. aastakäik.

Oktoober 1987. Nr 10

Sisukord

Hannu Mäkelä 1
Olev Remsu *Viimaseid muljeid Suurlin-
nast, eriti selle tagamaast* 2
Karl Ristikivi *Luulet* 14
Jüri Ehlvest *Näiteks komm* 17
Rein Raud *Luulet* 23
Rannar Susi *Hea päev saialillede kor-
jamiseks* 26
Sven Sildnik *Luulet* 32
Lii Unt *Luulet* 33
Uladzimir Arlov *Ja taas oleme siin* 36
Silja Lättemäe *Mati Küti pildid* 50
Rutt Hinrikus *Tundmatu Karl Risti-
kivi* 52
Liisa Enwald *Mis toimub soome luu-
les* 56
Matti Mäkelä *Vaba mõtlemise takistu-
sed. Hea maa* 59
Edgar Savisaar *Rahvussuhetest Eestis.*

1970.—1980. aastad II 63

Ann Alari *Kevad Kanadas II* 74

Dixi

Tiit Hennoste 79

Aili Aareleid 80

Lendlaused. Püsimõtted

Linnar Priimägi *Üks tont käib ringi
mööda Euroopat ...* 83

Psühholoogi pilk

Karin Hango *Loomise psühholoo-
giast* 86

Elav ajalugu

Toimetuse küsimustele vastab Toomas

Kork 88

Märt Väljataga *«Errata» lüüra?* 90

Vikerkaak

Kosmopoliit taskuväljaandes 91

Kaleidoskoop

Alari Purju *Janos Kornai tervisest me-
ditsiinis ja majanduses* 94

0

Kujundus: Jüri Kaarma

Fotograaf: Kalju Jõul

Esikaanel: Mati Kütt. Üks jutt. Õlipastell.
1984. Fragment.

Tagakaanel: Mati Kütt. Õhtu. Õlipastell.
1984.

HANNU MÄKELÄ

Soome keelest Tiiu Kokla

Kuulsin kord mehest, kes elas sellest, et kirjutas luuletusi. Keegi ei nõudnud temalt midagi, talle maksti, sõltumata sellest, mis ta tegi või kas tegi, ta oli õnnelik, õilmitses, sigitas kaks last, sõi oma sööki. See on muinasjutt. Keegi ei sallinud teda. Inimesed läksid jaburaks tema malbusest, kaalutlevusest, ta luuletustest, kus kõneldi lilledest, lilledest. Äkitselt tehti talle uus töötuba, ja kui ta siis esmakordselt seda vaatama läks, ei ole pärast seda teda enam nähtud. Ta oli riigi kõige ohtlikum isik, vaadake, tema. . .

Ja ma jään silmitsema kuulajaid.

Neil on õige iseäralik naeratus.

OLEV REMSU

VIIMASEID MULJEID SUURLINNAST, ERITI SELLE TAGAMAAST

Stälbergs ja Saša kavatsesid sõita Suurlinna följetone müüma.

Kuulnud neilt seda, vaatasin ma üle öla. Linnaminekul sööstis kasemetsast kiiskavate rööbaste ja härmatunud kontaktjuhtmete vahele viisnurkse ninaga rong, saabus platvormide keskele sörkjooksu võitja uhkusega.

Tuul kõrvetas püstise krae varjust väljapöörduvad põske, iil kandis perroonitolmu silmadesse. Prügikast piletiputka kõrval tossas — varahommikune vandaalsus.

Korraks olid poisikesed juba kulu põletanud, madal ja nilpiv kevadelootuseleek oli roomanud piki raudteetammi, ja süütajad, silmad suitsust pisarased, karglesid ümber tule. Paiselehed olid upitanud müntkollased õied nähtavale, jõeäärsetel niitudel ujusid saod ja küünide katused. Suurlinnas kastsid autod tänavaid, survevesi pressis prahi rentsleisse.

Meil N. külas müristas — rõhkkonnad pörkusid kokku. Aga mürisamise järel kerkis Suurlinna kohalt must pilv. Mitmetuhandene rändlindude parv kaotas orienteerumisevõime, pendeldas ölakõrgusel küla ühest servast teise. Lõhkirebitud läänetaevas veritses. Sabata koer ulgus. Mu pilk oli otsinud laotusest punast risti, õöl enne Lissaboni maavärinat olevat säärane Pürenee kohal miilanud. Järgmisel hommikul, kui väljusime Jussupovi lossist ja seisime trepil kahe valge, 1844. aastal Itaaliast imporditud marmorlövi vahel, sülitas Saša lirtsti üle klassitsistliku käsipuu süütult säravale lumevaibale. Hakka või jõulusid pidama, õelutses Stälbergs, liivimaalane nagu minagi. Ma kuulatasin, vaatasin sammaspordikuse all ühele ja teisele poole. Valitses külm ja kuri vaikus. Klassitsism nõudis allumist, rafineeritud kabinetintriige allumise maskis. Jõulud ja sülitamine siia ei sobinud. Linnud olid kadunud. «Keegi ei tahtnud surra», meenus mulle pealkiri — seda filmi olime äsna kohustuslikus korras vaadanud, hiljem eriseminaris analüüsinud, režissööri oli kohal viibinud. Te olete pannud Bruno Oja peenelt tapma, muidu see mees mängida ei oska, oli Žalakevičiusele öelnud lahkaja.

Muidugi oli kevadekaotus ülekoos, kättemaks ette, kättemaks mingi tegemata kuritöö eest. See piinas — kutsus üles enesepiinamisele. Vihjas, et aeg on otsida endale kuritegu, mis juba kannatatud kannatusi õigustaks.

Perroon oli minejaid täis valgunud, kasemetsa pöörakust ilmus nurkse tõmpnina rong. Täna mornim tavalisest. Ju sõltus selle välja-

nägemine vaataja tujust. Prügikastitoss sumbus. Astusime peale. Uste kummipiidad plaksatasid kokku.

Siinkandis oli käänulisi uhteorge, mille ülaservadesse olid pinnatuisud nüüd, selle aasta teisel talvel, teravaäärelisi hangi vorminud. Säten-davad lumelaed nõgude kohal sarnanesid kristallkatustega, mis keskelt murdunud ja sisse varisenud.

Silm ei suutnud harjuda puudeta surnuaedadega. Silm puhkas mälus ja Lõuna-Eestis. Lagedus röövis traagikalt ülevuse, hajutas intiimsuse väljade kohale. Tegi surmast avaliku asja. Mälestus kodumaisest surmast oli klaustrofoobne, käis koos kõrgete pärnadega, mille võrade tihedus koondas leina suletud ringi, ei lubanud kontvõõra teeseldud kaastundel lahkunut ja omakseid riivata. Matus olgu esoteeriline talitus. Aga võib-olla vastupidi: pärnad varjasid kabelimäel matjate silmakirjalikkust, võõras pilk ei pääsenud seda paljastama. Nii luterlusel kui õigeusul on eelseid, mõlemad on rünnatavad.

Ühel pakasepäikeses tukkuval külal oli koguni kaks kalmistut. Meestele ja naistele? Arhitektuuriajakirjast oli mulle meelde jäänud moodsa peldiku klantsfoto. Kaks valendavat klosetipotti seisid kõrvuti ornamentlikult laotud parketis kinni, põrandamustrimotiivid pärinesid islami kunstist. Taheti religioone teineteise vastu ässitada? Ka valmistajafirma nimi oli «Arabia», kuldkirjas ja krooniga esimese A peal, asus ekskrementide langemise paigas. Pottidel oli ühine khakivärvi veekast kauni lae all. Üksainuke toru laskus mööda roosat seina kastist alla, hargnes poolel teel kaheks. Hargnemine oli disainitud konstruktivistlikult — mustjas veetoru moodustas selle intiimruumi visuaalse domi-nandi, võrdnurkse kummuli üpsilon. Ka tõmbenöör oli ainuke, toimis mõlema poti puhul. Maastikulgi läigahtas kummalgi künkal valge kalmistukiriku sügavsinist tähistaevast imiteeriv peakuppel. Napilt hangedest väljaküündiv ristidemets heitis pikki tumedaid varje mõlema künka jalamile. Sarnasust freudistlik-sürrealistliku kompositsiooniga rõhutas jäärakuses sängis kaanetunud jõgi — veetoru —, mis väänles kahe surnuaia, kahe kiriku vahel. Küllap see taamal kaheks hargneb, mõtlesin ma. Ümarad valendavad künkad meenutasid piimast pakatuvaid emarindu, mahatallatud poolkuudega kuldristid peakupleil nibusid, jõeväät reitevahet, ühendust igavikuga. Kellamehed võiksid vahete-vahel ühist meloodiat lüüa. Mõne tähtsama matuse puhul näiteks, irvi-tasin ma paheliselt. Või palgata üks kellamees, nõõrid kokku siduda?

«Siinsamas see juhtuski,» lausus äkki tundmatu sõidunaaber vastaspingil. Ta kasukahõlmal puudus ülanööp nagu mõrtsukal, kellelt ohver on kuritöö hilisemaks tuvastamiseks nõõbi kaasa krapsanud — meile oli viimasel ajal näidatud viletsaid filme, nende episoodidest taolised assotsiatsioonid.

Me vaikisime, noogutasime. Meie, Stälbergs, Saša ja mina, istusime näoga sõidusuunas, me olime seda kahe surnuaiaga küla näinud hetk varem. Me teadsime, millest on jutt. Külmalaine saabumise päeval oli automaatika tõrkunud, dubleeriv inimsilm oli automaatika töökindlu-

sega harjunud, raudteevaht oma kohuse unustanud. Ülesõidukohal jäi tõkkepuu alla laskmata. Šlagbaum ne rabotal, ein Schlag mit der Faust, valdas häötäs. Linnalähedane ekspressrong kihutas. Lasteekskursioonibuss pööras rööbastele.

«Ja rohkem kui pool kilomeetrit lohistas vedurisahk bussi mööda relse enese ees. Pärast kontrollisime kellaaegu, sõiduplaani järgi. See oli 13.18 rong. Just sel momendil müristas, linnud läksid hulluks. Alles siis said nad rongi seisma. Kuus oli kohe surnud, ülejäänud viidi haiglasse,» püüdis kasukanööbita mees teekonnajuttu peale suruda. Mujaltki kostis: lapsed, lapsed, lapsed, mida tunnevad emad?

Meid ei rahuldanud tase. Faktidega olime kursis, nüüd pidanuks informatsioon omanäoline, isikustatud olema. Kaastunnet nagu leinagi ei maksa odava jaekaubana laiali laotada. Detailidest kiiraku valgust, mitte sõiduplaanist ja kellaaegadest. Tüütu vagunijutt, kulunud vihje müstikale ja oomenile. Pealegi olid minult röövitud linnud, uskusin, et mul need ainsana meeles püsisid.

Tõrjuvuse märgiks võttis Saša põuetaskust ajalehe.

«Sa loed «Gudokki»? Esimest korda elus näen, et keegi «Gudokki» loeb. Kavatsed raudteelaseks hakata? Või tahad raudteeteemal stenaariumi kirjutada, kogud materjali?»

Ma kõnelesin mulle võõrast keelt ettevaatlikult, iga sõna ja silpi kaaludes. Nõnda katsusin vältida vähemalt grammatikavigu — aktsent oli niigi kange. Teise lause viimast poolt alustades olin pidanud liiga pika pausi, kõhelnud kto-to ja kto-nibudji vahel. Ühe olin neist lõpuks valinud, aga, kas õige?

«Ise hoian esimest korda käes. Poisid ütlesid, et «Gudok» avaldab huumorit. Sellepärast ostsin. Siin numbris küll nalja pole. Vahest ilmub huumorirubriik laupäeval,» lausus Saša lehte kokku voltides.

«Muidugi. Kes siis äripäeviti tohib nalja teha? Äripäeviti hukkutakse. Anna siia, see on minu lemmiklektüür,» ütles Stälbergs, kahmas lehe, lõi selle vopsuga keskelt lahti. «Kuidas, palun — pole nalja? Mis see siis on?» küsis lätlane ja hakkas ette lugema artiklit, milles nõuti vedurijuhtidelt sõiduplaanist täpset kinnipidamist.

«Lõpetage!» hoiatas kasukas naaber teravas toonis, mahendas seejärel häält. «Noh, vaadake ometi! Igal pool läheb maantee kas üle või alt. Puha sildade all, viaduktidel ja tunnelites vuhistamine. Ainsamas kohas oli veel vanaviisi tõkkepuuga. Küll see õnnetus oskab endale otsida. . . Aga meie kandis enam ei juhtu. Nüüd võib sada aastat rahu-likult sõita. . .»

Pakkus ta vestluse eest tasu — kindlustunnet? Või rahustas ta ennast surma jälgedes kihutades?

Fikseerin, et olen endale esitanud küsimuse, mille peale varem polnud tulnud: kas rongis ka keegi kannatas? Näiteks järsu pidurdamise tõttu? Ja et taolise huvi on tinginud vastasistuja suvaline tõenäosusteooria tõlgitsemine. Mis sai vedurijuhust, kes arvatavasti täpselt plaani järgi sõitis?

Mitte kuidagi ei sobinud seda pärida. See tähendanuks reeta meie kolme pisike ühtekuuluvus, reeta see, mille märgiks Saša oli lehe põuetaskust võtnud. Ent «Gudok», raudteelaste häälekandja, meenutas ka põhjuse, miks poisid Suurlinna olid minemas. «Näidake oma loomingu!»

Saša eesseisva multinatsioonalse spordipidustuse embleemiga kohverportfelli lukud klõpsasid lahti, ilmus nähtavale soliidne nahkmapp, sellest plastikkaaned, taas olümpiamišaga kaunistatud, nende vahel, toimikupapi sees, lebas kahasse kirjutatud följeton «Kaskadöör Miša», poolteist masinakirjalehekülge pikk.

«Päris matrjoška-süsteemis. Rahvuslik tarbekunst mõjutab tänapäeva. Kena on,» aasisin ma Sašat. Tegelikult häiris mind asjaolu, et Stälbergs nii hästi vene keelt valdab, et võib venelasele võrdse partnerina selles keeles kirjutada.

«Toimetustes ei sallita kortsus kaastöid,» lausus Stälbergs. Ta toonis oli teravust; oli ta selle üle võtnud naabrilt, kes ennist teda hoia-
tas?

«Avaldab leheneegreile muljet. Nemas, läbikukkunud kirjanikuks-
pürgijad, seostavad kirjandusliku taseme vaid rikkusega. Nähes kolme-
kümnerublaseid nahkkaasi ei jäta nad lugu avaldamata,» seletas Saša,
pilguga Stälbergsi toetuse eest tänades.

Ehk oli vihje matrjoškale pisut küüniline, aga Stälbergs, kas sa oled
meie ühise Liivi kubermangu hüljanud?

Loo sisu oli järgmine. Kuuesteiskümnekorruselise maja ees käivad
filmivõtted. Lups ja lups hüppavad kaskadöörid katuselt alla, maandu-
vad tuletõrjajate päästepresendil. Filmitakse «Intercontinental»-hotelli
põlemist Kairos — meil õnnetusi ei juhtu, aga filmida tuleb kohapeal.
Väliskomandeeringute jagamisega ollakse kitsid, kuigi teema — ka-
tastroof Kairos — on instantsidele meelepärane. Keelt limpsates jälgib
võtteid maja kojamees Miša. Kaua mangub ta režissööri, viimaks too
soostub. Miša on katusel. Tuletõrje päästeteenistuse ülem aga ei tea
midagi plaanivälisest hüppajast. Tema jaoks on kokkulepitud hüpete
arv täis, tema annab käsu present kokku rullida, kunsttoss summutada.
Käsk täidetakse, ilma et keegi vaevuks režissöörilt pärima või üles vaa-
tama. Muide, kuuesteiskümnekorruseline maja ja kojamees Miša tulid
mulle tuttavad ette. Esimene oli meie kinoinstituudi endine ühiselamu,
teine meie praeguse elupaiga — krahv Jussupovi pärijailt võõrandatud
suvelossi — valvur Mikelandželo Nikolajevitš, kes igal õhtul meile toa-
võtme ulatas. Följetoni lõpp aga pakkus üllatuse. «Meenutades kooli-
põlve ammuseid spordipäevi luges onu Miša samme, et tõukejalg täpselt
katuseserva tabaks,» oli eelviimane lause, viimane oli kahekorruselisel
trükitud. «Lahtitõukel sirutas onu Miša käed ette, et kaunimalt lennel-
da,» seisis normaalreal, mille peale, reavahesse oli tipitud alternatiiv-
variant: «Aga jalalihaseid otsustavaks katseks lõdvaks raputades tajus
äkki onu Miša, et on põhjaliku hüppeks valmistumisega kogu lennumõnu

ära nautinud, et päris lend ei lisa kübetki, ja loobus hüppest, kuigi oli alul kaua režissöörile auku pähe rääkinud.»

«Surmaga on minu. Must huumor lõppegu ikka surmaga. Klassikalised kaanonid maksavad ka midagi,» kaitses end Saša.

«Pealmine on minu. On ju ootamatum? Võiks öelda, et isegi topeltmust. Lugeja üle irvitamine. Seda ei aima keegi ette ära. Saša lõpp on aga poole pealt teada. Mina aga annan publikule lootust, et tolle verejano saab rahuldatud. Aga pärast — võta näpust, *happy end*. Mina olen humaansem,» muigas Stälbergs.

Eile öösel vaieldud kaua, kokkuleppele ei jõutud — esimest korda ühistegemise jooksul. Jäänud nõnda, et las toimetus otsustab. Milline seal ei meeldi, see tõmmatakse koos maha. Kuna följeton sai kinoteemaline, mindi seda filmiajakirjale pakkuma. Lisaks oli käes kaudne trump — mõlemad autorid kinematograafiaüliõpilased.

«Jätke nii see kui teine,» soovitasin mina õrrituseks.

«Ei avaldata. Nii pole varem olnud,» vastas Saša.

«Nii ei saa laduda. Trükis on väiksemad reavahed,» arvas Stälbergs.

Nad olid kahe peale 57 följetoni kirjutanud, 22 oli neist avaldatud, lõplikku ei'd polnud veel ühelegi pandud. «Igas toimetuses oma onupojad ees. Raske on end maffiast läbi süüa,» ütles Saša.

«Me rõhume visadusele ja kokkuleplusele,» täiendas Stälbergs, vana suli.

Juba ammu oli neil linnaplaani järgi määratud kindlaks toimetustevahelise liikumise ökonoomseim marsruut, see kehtis tänagi. Teatriajakirjast oli vaja järele kuulata, miks seal tolmab kolm lugu, mille ühiseks kangelaseks hauakaevaja «Hamletist», kelle algupärandist kõigile tuttav filosoofiamaiguline tekst oli operetlikesse kupleedesse salmitud. Huumoriosakonna mees oli naernud, kui oli lugenud. Ent see tähendab pigem halba, kahandavat perspektiivi.

«Vaja on end keskpäraseks distsiplineerida, mitte originaalitseda,» sõnas Stälbergs.

Kui antakse tagasi, siis pidid need värsid rändama laia profiiliga kultuurilehte, kus soojendati följetoni fotograafist, kes modelli armub, kiivaks muutub ja seetõttu oma personaalnäitusele öösel sisse murrab, aktifotod lemmikust stendidelt maha rebib. Kentsakast olukorrast ei leia fotokunstnik teist pääseteed kui ennast üles puua — ka ekshibitsionistist modell oli talle lignenud ainult eesmärgil rohkem pildistatud ja eksponeeritud olla. Seda lugu taheti näidata noorsoolehe toimetuses (seal peaks huvi armastusteema vastu olema säilinud), kus järke ootamas humoresk raudteevahist, kes tõkkepuu üles unustab. Viimane viiaksegi «Gudokki» juhul, kui see üldse nalja avaldab.

«Kunas te selle jõudsite kirjutada?»

«Me tegime selle ette. Enne õnnetust,» vastasid Stälbergs ja Saša ühest suust, nagu kahasse nikerdavaile autoreile kohanegi. Võibolla oli vastus ka varem väljatöötatud versioon toimetuse päringuile.

Mõnes väljaandes oli kombeks käsikirju sodida, selle esiküljele templeid taguda. Säärase plekiga, mis paljastaks ühe lüüasaamise, ei kõlvanud uues kohas platsi ilmuda. Templi kõrvaldamiseks olid kaasas käärid, paber ja liim. Suurema sodimise varjamiseks aga kohverkirjutusmasin ja paljude metrooliinide lõikumiskohas valitud vaikne põik-tänavakohvik, mis liigse inimrohkusega kunagi alt ei vedanud — tarvitud korral võis seal loo ümber trükkida.

«Hiilgav rekognitsioon,» kommenteerisin mina.

«Irvitad, litapoeg!» ründas Saša, Stälbergs muigas muhedalt. «Mulle ei saadeta siia sadasid rublasid. Ma tulen ise otsotsaga kokku.»

«Kes siis stipist elab. Stipist ei jätku taksorahakski,» toetas teda Stälbergs, Saša esitas statistilise õigustuse: meie kursusel õppivat kaks rahvakunstniku poega, üks admiralil poeg, üks marssali pojapoeg ja neli kolmanda maailma ministrivõsu.

«Kust säärased andmed?»

«Hoia silmad ja kõrvad lahti,» õpetas Stälbergs.

Rong oli pärale jõudnud, vagunis algas rüselemine, teekonnaajutt räägitud.

«Poisid, olge kõvad,» ütles pisut haavunult kasukamees.

Leppisime kokku, et tagasi sõidame 18.25ga. Stälbergs surus mu kätt, pilgutatas vist isegi silma. Aga võib-olla oli see haiglaslik tõmblus. Nemad siirdusid omi, mina omi asju ajama. Ma vaatasin, kuidas nad metroojaama pöördukse poole lähevad. Kõhelik ja luiderjas Stälbergs loksutas nagiseva sangaga kirjutusmasinat, Saša kandis kapitali sisaldavat kohverportfelli. Kas hüüda neile järele, et lapsed hukkusid sellepärast, et te haltuurat teete? Aga võib-olla hukkusid nad hoopis sellepärast, et meie kursusel õpib marssali pojapoeg? mõtlesin ma ümber ja sukeldusin Suurlinna.

II

Kuus-seitse aastat tagasi — hakkasin siis lõpetama algkooli — toodi meie klass kevadvaheajal Suurlinna bussiekskursioonile. Buss oli porine ja logu, sellist marki kutsuti seaninaks, meie alevis ka hiina ikaruseks. Kuidas ta Lõuna-Eestist pärale jõudis, jääbki transpordiajaloo mõistatuseks. Suurlinnas äratas ägisev vrakk liiklusinspektorite tähelepanu, kes valvsalt, kes irooniliselt, aga kõik sauaga mundrimehed seirasid meie kohmitsemisi paremal äärereal. Nägin tagaaknast, et nad ootavad, mil me rusudeks variseme. Mäletan: kartsin, et juhtub midagi; meid lihtsalt rammitakse lõõtsikuks, kraana tõstab känkra treilerile, kuna me rikume linnapilti. Renomee eest tuleb hoolt kanda. Ühe raudteeviadukti all oli punane tuli meid stopanud, viivuks olin ma veendunud, et ah, nad teevad seda rongiga, kohe sajavad platvormvagunid bussikatusele. Kujutlesin meie klassi kokkusurutud lihakamakana, ühismatust alevi surnuaial, leina vanade pärnade hämaras, epitaafi, mis valetab või vaikib maha huku põhjuse. Küllap sisendas surmamõtteid piinlikkus, iha häbist haihtuda. Samas mõtlesin vastupidi:

mina seda loksu valinud pole, millega olen karistuse ja kannatuse ära teeninud? Vaguniterodu mürinal allavarisemine oleks taaskordne näide ülekohtu võidukäigust. Ja enne kui valgusfoori roheline süttis, tajusin soovi elada Suurlinnas, irvitada kõnniteel maakate üle, kes oma armetu bussiga kõigil jalus koperdavad. Rahvusgalerii fuajeest saatsin emale postkaardi: «Suurlinn on avarate rõdudega ja õitsvate kastanitega Lõunamaa linn, täis igavesi kevade lõhnu.» Vaimustusega lugesin ma üles, et Suurlinnas on sildu kaksikümmend kaks, vaksaleid üheksa, turgusid kolmkümmend kuus, teatreid kolmkümmend kolm ja kõrgkooli kaheksateist korda rohkem kui Koolilinnas — Lõuna-Eesti pealinnas —, mis asus meie alevi külje all ja kus ma tihti hulkusin. Ja mida arvata trollidest, trammist, metroost, saartest, tsirkusest, loomaaiast, rahvusgaleriist, funikulöörist ja elektrirongidest, mida alevis ja Koolilinnas polegi? Kodus lugesin minust hiljem kohalejõudnud postkaarti, mäletasin Suurlinnast üksnes viaduktipelgust ja ängistussurvet, et keegi või miski hoiab oma käsi ümber su kõri, ning taipasin, et olen liialdanud Suurlinna kasuks. Et isiklikke tähelepanekuid — kastanid ja rõdud erandiks — mul polegi, et olen andmed tasuta saanud turismi-prospektist maha kirjutanud. Et võrreldes olin Koolilinna — kuhu pidin kohe minema üheksandasse klassi — sihilikult madaldanud ning Suurlinnale ilu lisanud, et mind on kütkestanud kahtlane vägevus. Kuhu olen unustanud Koolilinna agulite õdususe? Paadimehe, kes Marja tänava otsast rahva üle jõe sõuab? Miks olen maha salanud Koolilinna surnuaedade auväarsuse? Tädiipoja haua? Koha Tähtvere pargis, kus me Hansuga — tädiipojaga — esimese sigareti tõmbasime? Lehtla, millest ma piilusin, kuidas ema võõrasisakandidaadiga kurameerib? Seeriaunenägudes korduvad kaarjad plangud? Kas tõesti ei tulnud mul meelde kooliplikad, kes, valged, tuttidega, veidi kortsus ja allalibisenud põlvikud jalas, sirelipuhmastikus kädistades õnne otsisid ja kelle pärast ma tahtsin keskkoolis käia just Koolilinnas? Miks teen endale liiga, miks lõikan end ära sünnimaast?

Ah nii: kodus Koolilinna ja Suurlinnas Suurlinna poolt, kahepalgeline Jaanus!

Alates sellest fikseeringust rippus mu eluplaanides tung jõuda (trügida, läbi lüüa!) Suurlinna. Viimaks sattusingi siia filmiasjandust õppima. Nüüd olin siin veetnud neli ja pool aastat, suved muidugi kodus.

Kohe esimesest sügisest ihkasin nautida hirmu, peilisin paeluvat. Olen kogunud oma kollektsiooni — kindrali, kes looklevas viinasabas tammus, lampassid punamas, ordenilindid veiklemas, pilk kamandav; ühe jalaga mehe, kes basseinis regulaarselt ujumist harrastas; masturbeerija, kes rööbasteta ja rohtunud raudteetammil ennast ja oma riista möödahuilgavaile elektrirongidele demonstreeris; mustanahalised sihvakad ja kaunid neiud, kes kohvikujärjekorras itsitades aeg-ajalt teineteisele sügavarmunult naeratasid ja siis äkki vupsti! vastastikku hambaproteesid vahetasid; maimiku, kes kõiega puu külge

oli aheldatud, kui isa pargi teises nurgas õlut jõi; anarhistipilguga ametniku, kes, mälutud paberossipläru habeme vahel, oma ülemuse malborole välgumihklist ülbelt läidet pakkus — ning seda keset masohistlikku allumise võlu ja sadistlikku ainujuhtimiskirge; paberlillebuketi, mida odekolonniga niisutati, et see siis samas kohtumisele jõudnud kallimale ulatada; mehe, kes telefoniputka ees vägisi oma-suguse põne suurt rahapatakat toppis; kaksikud oligofreenikud, kes vael viisil komsomolilaulu kaasitasid.

Need polnud mu eredamad, küll aga kustumatamad muljed. Kes on näinud Buñueli-Dalí filmi «Andaluusia peni», ei saa eales priiks habemenoast, mis silma tsälkab. Ometi on see kõrvaldetail. Aga kõrvaldetail, mis sobib nende meeste tollase unelma — maailmalammutamise — sümboliks. Mina ei saanud lahti kindralist ja teistest, kuna mu ettekujutus ohvitserkonnast, invaliididest, seksuaalelust, lastekasvatusest, subordinatsioonist, armastusest, finantsoperatsioonidest ja noorsoolikumisest oli sündinud teises kultuuriruumis. Oli maalähedasem. Oli luterlikult piiratud, Jumala püsivat kontrolli kartev. Oli mittekosmopoliitne. Oli vähem vaba. Oli endale vanglakette loov. Tasujalustiga kirjutasin ma sellest kõigest emale, et ema ei peaks mind alevi ja Koolilinna desertööriks, et ema mõistaks: Suurlinnaski olen ma kodu patrioot.

Aga praegu, mil Stälbergs ja Saša olid kadunud metroo pöördukse taha, nõjatusin ma vastu vaksaliseina ja silmasin jälle pakasepäikest, mis oli valgustanud kahe kirikuga küla kahte lummemattunud surnuaeda. Päike oli roninud taevasserühkiva hotelli raadiomasti kohale, teel laotusesse luitunud. Kahvatu ketas paistis nii sõre, et mul tekkis soov sellest näpuga läbi torgata. Veel nägin, kuidas trullakad naised jagelesid jäätisesabas ja kuidas tunkedes mees koputas mutrivõtmega talveks laudadega kinnivooderdatud gaasiveeautomaati. Elektrontablool vilksatas kvartskirjas aprillikuupäev. Kevad?

Vaksalihoone oli sajandivahetusel püstitatud kroonueklektilises stiilis ampiirisugemetega ehitis, kantseleihierarhiast sündinud maitse tuletas meelde võimu kõikjaleulatuvust, nähtamatut kohalolekut.

Ma olin Suurlinna peale kaevanud. *Corpus delicti* mu paljastamiseks oli hõlpsasti leitav — tarvitses avada mu ema kirjutuslaua sahtel.

Tahtsin pesta käsi, tõmmata kätte puhtad kindad. Tasakaalustamiseks sundisin end mõtlema Suurlinna kohta head; jah, siin võib tunda end pimedatel hilisõhtutel, kui kõledalt inimtühjade metroojaamade parkettpõrandad õlimärja saepuruga kaetakse, nostalgitseva pagulasena, tunda Stockholmi ja Toronto rahvuskaaslaste tunnet. Nemadki on sünnimaast hüljatud, nukkervalus hõllandus peaks kriipima nende hinge.

Kindaid mul kaasas polnud, pidin eralduma — pakku. Oli turvas-tav, et mul pole olnud täna Suurlinnaga otsest kontakti. Et ükski mu ihuliige ei puuduta Suurlinna ja et paakunuks külmunud tänavaasfaldist lahutavad mind kingade paksud tallad. Olin kaitstud, kuna õhk ei

loe, õhk on eksterritoriaalne, tuul võib sama õhu puhuda kodualevi ja Koolilinna kohale.

Tõukasin end küünarnukiga vaksaliseinast lahti. Ma ei kasutanud metrood, trammid ega trolli. Funikulöörist rääkimata. Ma esitasin Suurlinnale väljakutse — ma läksin jalgsi, Vaid provintslased ei tule ühiskondliku transpordita toime, julgustasin ma end põlise suurlinnasena.

Rahakaardi tagumise külje olin juba N. külas täitnud. Ma ei pidanud postkontoris Suurlinna kompama ei tagumikku katva riide ega pastapliiatsikuuli kaudu. Pikk järjekord oli hõre, mind ei müksatud. Lasksin rahakaardi sentimeetri kõrgusel barjääril sõrmede vahelt lahti. Sujuvalt liugles see naisametniku virge pilgu ette. Alles seejärel puudutasid kaarti tindilillased näpud. Ma säilitasin steriilsuse. Mult nõuti identifitseerivat dokumenti, sellega toimisin ma samal moel. Mul on passis isa nime asemel ema nimi. See äratas naise pilgus alul valvuse, siis osavõtlikkuse. Ma ütlesin endale: ma pole marssali pojapoeg, kellele siia sadasid rublasid saadetakse ja kelle hüvede olemasolu tõttu tõkkepuud unarusse jäetakse. Aga kes teab: mu päritolu on segane, isast pole mul aimugi, isaisast ammugi. Ehk oli (on?) ta marssal? Või on vähemalt tema poeg rahvakunstnik või admiral? Tundsime end viivul privilegieerituna, seejärel häbi privilegieeritusest. Järsku, nagu pikki aastaid teel olnuna, jõudis minus kohale, mida tähendab väljend «ta keha kattus külma higiga». Olin süüdi, et ma ei pea följetone kirjutama. Minu pattu nimetatakse haltuurast puutumatuses. Hõõrusin käeseljaga laupa, et kibedat silma ei valgaks.

Esimene (kaudne!) kontakt toimus raha vahendusel. Oli hetk, mil kupüüride üht serva hoidis väljastaja, teist mina. Aga igatahes ei pärinenud patakas vanaisalt ega isalt. Teine oli sõnavahetus. Lillakaks parkunud sõrmede ja pärlmutriks lakitud küüntega daam ütles mulle: palun. Mina vastasin, kaaludes ja veidi tusaselt: tänan.

Ruttasin kohe tagasi jaama. Muidugi jalgsi. Jätsin ära külaskäigu Vera Prokofjevnaele, mu diplomitöö juhendajale, kes oli lubanud mind Soome kalkuniga kostitada ja andnud sõna tutvustada küll kabinetita ja tiitliteta, ent mõjukat positsiooni eviva mehega, filmimaailma peamise kulissidetaguse niiditõmbajaga. Tema laskvat stsenaariume käiku, stuudiote direktoreist ja peatoimetajaist mööda minnes, otse Goskinoga sahkerdades. Ja just praegu tegin ma diplomitööd, stsenaariumi isatu noormehe sotsialiseerumishälvetest. Kahetsus nõksatas südames, kui ma kujutasin ette, kuidas Vera Prokofjevna viieaastane vallaspoeg Leonid oleks mu sülle roninud, uhkustanud oma inglise keelega. Vahel on ta ainus inimene maailmas, kes ajab segi Eestimaa ja Ameerika. Aga võib-olla juhtub seda Torontoski.

Ent loobumisevõlu maksab ka midagi. Teel, Ordõnka bulvari ja Pjatnitskaja vahelises pargis, nägin kangestunud lindude parve. Lume-kooristusmasinate mootorite mürin ning haaratsite ja transportööri krigin ei hirmutanud sorgus linde, ka mitte kallurite sõelumine. Suled

vastutuulest turris, konutasid nad liikumatult kokkukuhjatud lumes. Nad olid saatusega leppinud, instinkt õpetas neid, kuidas hukkuda. Need olid rästad, samad linnud, kes olid rõhkkondade pörkeõhtul hüsteritsenud meil, N. külas. Oli hall-, vainu- ja hoburästaid, ehk kuld-nokkigi. Koolilinnas olin ma jooksudressides ühe kevade varahommi-kuil käinud Jaani kalmistul ornitoloogi juhendamisel linnulaulu kuula-mas, kuid mu pilk polnud teritunud rästaid kuldnokkadest eristama. Pealegi nad ei säutsunud. Olid nad eksinud, muidu urbaniseerunud või ekstra maandunud Suurlinna surema? Linnud tekitasid mul vajaduse pühkida peopesaga vasakut õlga ja küünarnukki.

III

Kell elektrontablool oli pool kuus. Hiilisin perroonile pagasiputkade vahelt, et vältida kohtumist Stälbergi ja Sašaga. 17.38-rong ootas mind, küünitas sarvi kontaktliinini. Särises, osoonipahvak tungis ninna. Jäin tamburisse. Kui nõksatas, ajasin jalad harki, et säilitada tasakaal millestki kinni hoidmata ka kiirendustel ja pidurdustel. Linnapiiri ületamisel sisenesin vagunisse. Istusin prooviks. Minuga ei juhtunud midagi. Söändasin siis küünarnukiga seljatoele nõjatada.

Ma tahtsin end puhtaks pesta haltuurast puutumatuses. Minu följetonis pidid tegutsema kaks algajat kirjameest — Olev ja Artur —, kes on otsustanud kahasse humoreske toota. Noorte autorite pilamine on minev ja ohutu kaup, selle trükkimine ei sõltu väljaandele kinnitatud profiilist. Oma tulevast lugu võiksin ma isegi raudteelaste «Gudokile» pakkuda, muidugi juhul, kui see nalja üldse avaldab, eriti praegu, katastroofi järel. Aga vahest võtavad just nüüd, et varjata tõde. Momenti peab kasutama. Ja ma pidin end keskpäraseks distsiplineerima, ei tohtinud originaalitseda.

Oma esimese pilapala puändis ei suuda vastsed satiirikud ühisele arvamusele jõuda. Kas lasta onu Mihklist valvuril surra või ei? Las sureb, saab naerda, väidab Olev. Ei, naerda saab siis, kui ei sure, surm on liiga leierdatud nali, vaidleb Artur. Matuseskirjeldusega saaks pulli panna, õhutab Olev. Ei, vaid elu on üllatus, ja lõpp peab olema lõov, argumenteerib Artur. Kimbatuses heidetakse loosi. Minu, looja, häda oli selles, et ma polnud ise otsusele jõudnud. Jätsin mündi õhku ja hakkasin kaaluma, kumba varianti eelistada. Nii surmal kui elul olid paeluvad küljed. Hakka või ise autorina kulli ja kirja viskama, et juhuse Jumal lahendaks minu eest dilemma. Ei, kirjutan parem elust maha: minu följetonistid tipivad puändi kahekorruseliselt, normaalreal lasevad onu Mihklist elada, ridade vahel tapavad vaese valvuri, hiljem paneb toimetus kehtima oma maitse.

«Siinsamas see juhtuski,» näitas sedapuhku naissoost jutustada-soovija aknast välja.

Kaaslasteta polnud ma söakas tõrjuja. Otsisin põuetaskust lugemist, mis õigustaks vaikimist. Ajalehte polnud, naaber jätkas:

«Terve rongi pikkuse lohistas enese ees. Siis kihutas paralleel-

rööbastel teine rong vastu. See andis bussile uue hoobi. Ja uus oli nii tugev, et esimene rongki hakkas tagurpidi liikuma. . . Vaesed lapsed,» nuuksus tundmatu naine. «Ja väljas paukus pakane. Pärast sula! Pärast lindude saabumist! Olin sel ajal õues, tõin kaevust vett. Nina otsa tahtis lahti kangutada. Ja nemad pidid maas lebama. Mille eest lapsi karistati? Võib-olla olid nende emad liiderdajad, vanemate pattude tõttu nuheldi lapsi. Oma käega kägistaksin niisuguse raudteevahi! Seina äärde sellised. . . Kas me neile kolmekümne seitsmenda aastal vähe. . .» Naise jutt takerdus viha- ja haletsusturtsatuisse. Kas ta pisarad olid ehtsad? Või oli ta kutseline itkeja, õigeusk tunneb niisuguski professiooni?

Ja kas nad tõesti olid maas või lõõtsikuks pressitud bussis? Ja mis tüüpi buss see oli, ega ometi seanina? Ja kas matused olid ühised? «Oli ka rongis kannatajaid?» suutis mu omakasupüüdlik uudishimu ületada vastumeelsuse, mis kaasneb sääraсте vestlustega. Olin häälendanud hoolikalt, et mind aktsendi järgi ei peetaks andmeid koguvaks spiooniks. Näib, et daam on kolmekümne seitsmenda kütkeis.

«Kõik. Absoluutselt kõik. Vaesed emad. Kindlasti ootavad praegugi oma lapsi bussiekskursioonilt koju.»

Naine oli mind valesti mõistnud. Või pärisin mina võõras keeles segaselt ja tema varjas minu eest meelega õigeid andmeid? Või liialdas, nagu õnnetuste puhul kombeks? Küsimumst kordama ma ei hakanud, polnud paik afišeerida võõrapärast kõneviisi, mida, muuseas, meie kursuse poisid oskasid ära kasutada — tõukasid mu järjekordades vahele, lasksid mul manguda teatrikassade luukide ees.

Ei salli ma ülespuhutud kaastunnet. Olen selle koha pealt lausa pedant. Kaastundega ei tohi ennast reklaamida. Minus pakatas soov puistata õnnetuspaigale Suurlinnast pärit raha, postiametniku tindilillad näpud olid ju kupüüre puudutanud. Aga rongiaknad on kinni keeratud, kui üks avatakse, on õige koht möödas, taltsutasin end.

Ajaleheotsimisliigutus oli mu mälus taas elustanud Stälbergi ja Saša. Meenumisest juuresolekuni pole palju. Meie kolme ringi ma kellegi juurdetoomisega lõhkuda või lahjendada ei kavatsenud. Eriti nüüd, mil võisin end pisut nende kolleegiks, algajaks naljakirjanikuks pidada. Pöörasin emadelohutajale (süüdistajale?) külje.

Asjata ütles Saša mulle, et irvitad, litapoeg — kes võib-olla olenegi. Mu kõrvus oli linnasõidul kumisenud vaid õppejõult loengul kuulnud fraas: «Erinevalt Ameerikast on meil üks produtsent. Ja mida rohkem tema teid ostab, seda enam on teist kasu.» Ja kui poisid oma följetonimüügi operatsiooni plaani valgustasid, olin mõelnud, et sama hästi võib öelda: meil on üks kirjastaja. . . Aga, tõsi, kohe seejärel risti vastupidi: teie looming on korrupsiooni sünnitatud haltuura. Kuid mis nad onu Mišaga ette võtsid? Alandasid teise valvurist kojameheks. Ja kui oluline on see vahe tolele aristokraatsele vanamehele, kes võimuka sirselselgusega meile leebel häälel toavõtmeid ja kinomälestusi jagab. Valvur on sõdur, kojamees palgaline.

Korruga tundsin, et ma ei jaksa avada Jussupoveilt võõrandatud

lossi klassitsistlikku ust, tervitada: «Kallist õhtust, Mikelandželo Nikolajevitš!», võtta vanamehe väarikalt luiste käte vahelt 31. toa võti.

Onu Miša mäletas meie filmiajaloo-õppejõududest paremini igavest kübaraunustajat Max Linderit, ahastavat rinnaõtsutajat Vera Holodnajat, seltskonna peksukotte vendi Marxe. Ja ometi oli ta neid filme näinud mitukümmend aastat tagasi, Euroopa-turneel. Ta oli lubanud meile seminari tulla. Ta võis jutustada sellestki, millest õppejõud ainult memuaaride kaudu teadsid. Tolleaegsete kinosaalide atmosfäärist ja filmide retseptioonist, kui moodsalt väljenduda. Meidki mäletas ta esimese tutvustamise järel ees- ja isanime pidi, mind kõnetas kord härra, kord seltsimehega, pruukis perekonnanime. Tema vanavana-vaari oli Jussupoveile koos krahvitiitli, lossi, saja üheksakümne kahe hinge ja tuhande kolmesaja tessatini maaga kinkinud tulise armuöö eest Katariina (Jekaterina Velikaja); heldusele vastasid Jussupovid hiljem truuduse ja sangarlikkusega, kuulihaava Napoleoni-vastases Isamaasõjas teenis tentsikuna onu Miša vanavaargi, sest ajast oli tema suguvõsa lossis kammerhärradeks. Ent baldahiinsängi asendasid nüüd väljaveninud reformpõhjaga voodid, arrogantse konversatsiooni asemel lihtsalt ropendati, suurejooneliste ballide asemel ostsid tüdrukud meile (ka admiralid ja rahvakunstnike poegadele) valget viina, millest ise poole ära jõid. Sammassaalis kõksiti pingpongi, lühtrid olid laest alla kukkunud. Lossi siserõdudel vedelesid tõrvapapirullid, kust onu Miša, kes oli 1928. aastal Euroopast saabunud spetsiaalselt *incognito*, et kinnisvara x-tunnini terve hoida, löikas juppe katuseaukude lappimiseks. Ka teenrilivree õmbles ta endale ise. Mees sarnanes meie metsavendadega või keiserliku Jaapani sõduritega, kes padrikus või džunglis oma püha üritust jätkavad. Nüüd elasime lossis meie, keda Suurlinna 16-korruselisest ühiselamust oli ajutiselt N. külla evakueeritud seoses lähenevate multinatsionaalsete spordipidustustega. Suurlinn hoolitses oma renomee eest.

Olin juba tamburis. Ei, lossi mitte! Pudedaiks külmunud kummi-
piidad naksatasid lahti. Väljas oli hetk, mil hakkab hämarduma. *They ever come back*, öeldakse Raskolnikovi järgi kurjategijate kohta. Kuhu mujale, ikka sinna, kust kõik alguse sai! Astusin perroonile. Õnnetuspaigani oli siit paar kilomeetrit maad. Silmapiiril valendasid kaks künkasurnuaeda. Mõlema õnnistusmaja kuldristidel mängles videviku-
eelne karge valgus. Lagedail kalmistuil ei puudu sõnum, vaja ainult seda tajuda. Nad propageerivad kollektivismi ja solidaarsusmeelt. Bütsantsi kirikuisad oskasid mõjutada meeli. Avar sinakas väli oli jäl-
jetu. Puutumatus ja vaikus tundusid igaviku kutsena. Piiritu ulatuvus andis traagikale ülevuse, tegi surmast ühismure. Lein olgu eksoteeriline, hoiatagu ligimesi hävingu eest. Kuskil siin käänles jäärakuises sängis kirikutevaheline jõgi, millest mul tuli mööda tuisklumekatust üle minna ja mis minu teadvuses oli Suurlinna-sõidul assotsieerunud konstruktivistliku WC-toruga.

Rongid veeresid üle õhtulamise maastiku, vaguniakendes põlesid tuled. Juhtmed pildusid sädemeid, elektripostide kronsteinid säten-dasid härmas. Mõlema kiriku kellad löid. Vaheldumisi. Oli mõni tähtis matus? Kutsuti mind? Ma heitsin langendikule esimese kümnelise. Meenus radikaalne õpetus, mis pani annetamise, patupihtimise, jutus-tada-soovimise, emotsioonide jagamise, loomejõu, kinkimise, higista-mise, üldse ekskretsiooni, sõprade ja armsamate mahajätmise, kast-ratsiooni, mehe seksuaaltungi ja naise sünnitamisvajaduse, vastuteene-test loobumise ning muu sarnase ühte patta, määras need autoassenisat-siooniks, enesepuhastuseks, inimese üllamaks tarviduseks.

Mind võidi rongidest näha. Saša ja Stälbergski on koduteel. Mind võidi katastroofiga seostada — *they ever come back*. Olen vaatajale hall siluett lumise lõpmatuse taustal, ülekohtu tallermaal. Ehk olen veidi palverändurigi moodi, kes on saabumas kaugesse jumalakotta, et heita südamest ränk patt? Kes ootavad mind õnnetuspaigal? Raud-teevaht, kes tõkkepuu üles unustas? Mikelandželo Nikolajevitš? Onu Miša? Valvur Mihkel? Hauakaevaja «Hamletist», kes mulle laul-ma hakkab: oo, surm, mu hurm? Äkki modelli armunud kunstfotograaf, kes kentsakast olukorrast muud pääseteed ei leia, kui ennast üles puua?

Moskva, sügis 1980

KARL RISTIKIVI

MAA JA RAHVAS

I

Kõik mandrid on tõusnud merest,
kõik maad on olnud rannad,
kuigi meri neid enam ei mäleta.

Meie kõik seisame saarel,
kuigi me randa ei näe.

Vikerkaar, vikerkaar, kus on su algus?

Iga jalatäis maad on kellegi jälg,
iga peotäis mulda on kellegi käsi,
mis pudenend kellegi käest.

Valged tiivad, mustad tiivad —
öö ja päev, suvi ja talv,
tuhat aastat kui ainus silmapilk.
Kas kuuled: üks linnuke laulab!

Kes olen mina,
et ma mõõdaksin loomispäevade pikkust?

Kui päike ei mäleta eilset päeva
ja tuul ei tule tagasi sama teed,
peab olema midagi muud, mis jääb
ja millele ehitab pesa
loomislugude lind,

et saaks õhtu ja hommiku kolmandaks päevaks,
et saaks maa ja meri ja rand.

Kõik on sündinud, kasvanud,
ei iial surnud,
ainult puhkama heitnud
ja ootama jäänud.

II

Väljade valguses
sinakad jooned —
paastukuu alguses
ärkavad sooned,

murravad trotsides
talvise tõkke,
eksides, otsides
jõuavad jõkke.

Ratsuta, vahune —
milline uhkus!
Rahune — rahune —
meri on puhkus!

Iga vihmapiisk on olnud kellegi pisar,
ja mahl, mis kevadel valgetes kaskedes ärkab,
on veri, mis valatud kaugel lahinguväljal.

Ei, mitte nii, et ma tuleksin kunagi tagasi
ja avaksin võtmega ukse,
mis langes lukku mu selja taga.
See võti on kellegi teise käes
ja ust peab ta uuesti otsima.

Aga kui ta õhtul väsinult istub maha,
olen mina seal istunud enne teda,
ja see paik on õnnistatud paik,
sest see on kodu.

Ma ei ütle rahu, see sõna on liiga suur.
Ütlen puhkus, ase telkide all,
sest homme on jälle päev,
ja päike ei mäleta eilset päeva.

Vaata, meri on nagu peegel, seal peegeldub taevas,
aga ometi ainult peegeldus.
Ja rand on ainult sadam,
ühe tee lõpp, aga teise algus.

Keegi ei mäleta homset päeva
enne kui ülehomme,
ja siis on juba hilja.

Kuidas võiksin siis ütelda: rahu on?!

III

Lõikajad tulevad põllult
ja kalurid tulevad merelt,
nende sammud on rasked koorma all.
Kõik on koorem, isegi armastus.

Vanad naised tulevad kirikust
ja noored poisid tulevad laadalt.
Pisarad on pühitud. Kuhu jäi naer?
Ikka on midagi jäänud maha,
ja kõigest on kahju, isegi leinast.

Kümme tuhat sõdurit tulevad koju
ja kolmsada ei tule kunagi tagasi.
See oli ammu ja kaugel maal,
seda on kerge mäletada.
Aga üks, kes koju ei tulnud,
kes mäletab teda täna, homme ja iga päev?
Nelikümmend aastat kõrbes — lühike uinak
Õlimäe jalal.

Kui tuhat aastat on ainult üks silmapilk
ja igavikulinnuke laulab,

mis on siis sellest, kes eile või teisel saarel.
(Homset päeva me niikuinii ei mäleta.)

Kui nad istusid leiba võtma,
panid nad käed risti
nagu varjates, et need olid tühjad.
Keegi ei võtnud midagi endaga kaasa
ja tühjad käed said uuesti mullaks.

Kõik on meile jäänud,
maa, meri ja rand,
vihmapiisad ja pisarad,
ja mahl, mis kevadel valgetes kaskedes ärkab.

Kõik on meile jäänud,
tee ja sadam kahe teekonna vahel.

Aga kui me kord õhtul istume maha,
on seal istunud enne meid
kümme tuhat, kes tulid tagasi sõjast,
ja kolmsada, kes ei tulnud kunagi tagasi.

JÜRI EHLVEST

NÄITEKS KOMM

*Iga inimese elu on püha ja
armastuses peitub elu mõte.*

R. Rolland

Tal oli seljas käisteta nahktagi, mida võotas sedelgas, rihmad mitu korda ümber kere keritud. Suurauad kõlkusid kaelas. Ümber tüdruku kintsude olid krokodillinaha imitatsiooniga sukad või mis asjad, ma polnud selliseid kordagi katsunud. Saal oli rahvast kaunis kibedalt täis. Silmasin eemalt Kalmar Veerluhti, lasteajakirja «Pioneer» töötajat. Mõtlesin peale luuleõhtu lõppu talt küsida, kas pioneerid ka huvitavat kaastööd läkitavad. Olin ka ise kunagi kirjasaatja ja paar korda ajakirja juures «Sulelaste Klubi» kokkutulekulgi käinud.

Hommikul rongi pealt tulnud, olin ma enne toda Kirjanike Maja üritust jõudnud mitut tuttavat otsimas käia. Nad olid kõik millegipärast kuskil ära, kuid paraku mitte siin. Veerluhtilt polnud mõtet öömaja küsida, ta elas sellises võrratus väikeses urkas, kuhu peale tema,

hulga raamatute, väikese televiisori ja võib-olla ka ühe tütarlapse vaevalt et midagi mahtus. Tema plikadehuvi oli vahel õige raevukaid hinnanguid pälvinud. Peale füüsilise loomingu heideti siis Kalmarile veel ette, et tema käe alla sattunud tüdrukutele langevat osaks ka vaimne vägistatus.

Vaatasin Kerkat, kes luuletusi luges. Ta luges peast. Pihud ruskasse surutult vastu külgi, kere veidi ettepoole kallutatud, ja sasitud, rasitud soenguga pea kuklas. Aeg-ajalt tõi ta rusikas käed enda ette ja tegi liigutuse, nagu püüaks mingit tugevat riidet puruks rebida. Samas muutus hääl kähedamaks, suunurgad tõmbusid pingutusest kurdu, silmanurkadest venisid oimudele vaevajutid.

Mõtlesin, et kas ka Kerka, kah endine sulelaps, on vaimselt vägistatud. Tartust Tallinnasse sõita tahtvate tüdrukute vägistamiseks tehti nii, et tuldi kuskilt võsast välja, pühiti lapiga õliseid käsi ja küsiti, et kuhu kätt tõstev neiu loodab jõuda. Siis nenditi, et neiu on nüüd küll õnnega koos. Sest siin, läbi metsatuka, ühel kõrvalteel, sai just praegu masin korda tehtud. Seejärel paluti tüdrukul endale võsasse järgneda.

Ma püüdsin kujutleda, kuidas võiks käia vaimne vägistamine. Ju pidi sealgi olema tegemist viitamisega millegi äsjasele kordaseadmisele. Mis see võis küll olla? Mis on noorele neiuale tähtis? Kas elumõte on? Miks mitte, ikkagi suur asi. «Kuulge neiu, te loodate vist mõnda mõtet peatada? Siis olete küll õnnega koos — minu elumõte sai just praegu valmis. Jaa, jaa, ma ei tule tõesti mööda laia teed. Minu elumõte sai nimelt korda haruteel, kuid siit mitte kaugel, kui läheme otse, oleme üsna varsti kohal.»

Aga kui mõtet polnudki, oli pidi ikka olema. Maanteekraavi äärde minekuks nimelt — põhjenduseks enda iljumisele.

Püüdsin hinnata, kui paljud neist mustade kätega meestest, kes Kerkat kuulasid, olid end õlitanud selle ainsama tilgaga, mis neil leidis.

*

Ärkasin selle peale, et minu kohal kõlistas keegi mingite kettidega. Oli ka paras aeg virgumiseks. Juba pikemat aega nägin unes ohjeldamatut kusemisorgiat. See on selline ängistav värk, kus iialgi küllalt ei saa, sest põis pakitseb edasi. «Maga, maga,» kuulsin tüdruku häält. Ta seisis minu kohal ja võttis vist riideid seljast, et neid toolile asetada. Lebasin põrandal madratsil. Pead keerates jäi vaatesse ukse alt paistev valgustriip. Siin oli pime. Kõrvaltoast kostis tasast jutukõminat. Tõusin püsti ja läksin ukse juurde. «Ava uks hästi vaikselt,» kuulsin tüdrukut lausumas. Minust paremat kätt jäi voodi ja sealt kostis vähemalt viie-kuue inimese tasast norinat. Uks ei tulnud hästi lahti. «Ta käib küll raskelt, kuid püüa ikkagi vaikselt.» «Kas WC jäi paremat kätt,» küsisin. Mõnesõnalise teejuhise saanud, tegin, nii hästi kui suutsin, ukse lahti. Teises toas oli laua ümber inimesi, kuid ma ei näinud,

palju neid oli. WCst naasnud, tervitasin laua ääres istujaid. Neid oli kolm. Veel kaks magasid sealsamas, lahtitõmmatud diivanil. Kolmas istuja vajus samuti külili, just siis, kui ma talle tere ütlesin. Need, kes veel istusid, olid tüdruk ja poiss, ehk mees ja naine, ma ei suutnud anda hinnangut kummagi vanuse kohta. Mulle pakuti klaas koduveini. See oli vastik magus vedelik. Pudelite vahelt leidsin üles oma prillid ja olin õnnelik, peamise olin suutnud säilitada. Panin klaasid ette ja nägin oma kaaslast nüüd päris selgelt. Tüdruk rääkis parajasti oma kõõrdsilmsusest. Käeulatusest leidsin raamatu, mis mul reisiril kaasas oli. Selle vahele torgatud ümbrik oli samuti alles. Silme ette tõusis pilt, kuidas käin mingis kohvikus laua äärest laua äärde ja püüan ümbrikust võetud lehega midagi selgitada.

«Mul on sellest meeletu alaväärsuskompleks. Ma olen lapsest saati, kui ma kellegiga olen rääkinud, vaadanud maha. Õieti sellest ajast, kui ma sain aru, kui ma sain ise aru, et ma vaatan kõõrdi. See oli mulle tohutu löök, noh ikkagi väike tüdruk. Ja sellest ajast peale pole ma peaaegu kunagi julgenud inimestele otsa vaadata. Ikka kas maha või läbi tuka. Ma kasvasin endale pika tuka, ja kui mul tuli kellegiga rääkida, lõin selle endale silme ette . . .» Naine oli mehe poole pöördunud ja rääkis.

Kirja sisu tuli mulle meelde. Oli mul selle kohta olnud mingi seisukoht? Vist mitte, igal juhul praegu küll ei olnud.

Tüdruk vaatas minu poole. Ma olin korra kohanud ühte naist, kel oli võrdlemisi jube nägu ja kes oli erakordselt elurõõmus. Ta tegeles tuhande asjaga, kaasa arvatud mägimatkamine. Kui ta mind esimest korda kõnetas, püüdsin ma mitu korda tabada suunda, kuhu ta vaatab, ega saanud aru, kellega ta räägib. Ma mõtlesin, et naine on hullumeelne ja räägib kellegagi, keda pole. Ta küsis sellelt nähtamatult mitu korda, et miks sa ei vasta.

Tüdruk vaatas mind. Tal ei olnud tukka silmade ees. Miks küll need, kes kõõrdi ei vaata, end kõõrdsilmaks peavad ja miks kõõrdsilmsed ei paista oma iseärasusest midagi taipavat, mõtlesin. Seda võiks ka talle öelda, mis ma mõtlesin, mõtlesin. Ma ütlesin. Naeratas. Ta oli ilus.

Ka omal ajal oli Veerluht mulle kirju vastamiseks andnud. Siis, kui pealinna sattudes omainimesena toimetusest läbi astusin. Mulle anti alati vastata nendele kaastöödele, mis avaldamisele ei tulnud. See oli lihtne. «Meil oli Su kirja üle väga hea meel» (konstant). Nüüd mõni muutuja, ja lõppu: «Loodame, et Sa saadad meile veel oma jutte/luuletusi» (kah peaaegu konstant). Kui üks tüdruk kirjutas, et tema isa on meremees ja tõi talle ahvi, soovitasin tal ahvile hästi palju banaane sööta. See oli minu kõige vaimukam muutuja. Siis ma millegipärast arvasin, et meie maal pole banaane mitte kusagilt võtta.

Pärast paari edutut katset vestelda taipasin, et peab leppima monoloogiga. Mulle meeldis tüdrukut vaadata ja sellepärast tegin, et kuulan

tähelepanelikult. Varsti ta pea ei pendeldanudki minu ja tolle poisi vahel. Ta rääkis vaid mulle. Poiss keeras end peagi külili.

Üleminekuid jutus ei suutnud ma päris hästi jälgida. Peagi tahtis ta kellestki rääkida ja täpsustas nimesid. Nende puhul, keda tundsin või olin vähemalt kuulnudki, noogutasin.

«Ma pole kordagi elus peksa saanud. Aga Sirjega ma pidin tõesti kiskuma minema. Tead, ta jumaldab Kerkat. Kerka on tema jaoks nagu mingi pühak, iidol. Me algul lihtsalt vaidlesime, aga lõpuks me juba peaaegu kiskusime. Ma tunnen Kerkat juba sellest ajast, kui ta oli nelja-aastane. Ja nüüd paar-kolm pole ma temaga üldse rääkinud, ainult tere me veel ütleme.»

Ma ei saanud täpselt aru, kui palju on paar-kolm, kuid ei pidanudki seda nii tähtsaks.

Ta oli jutuga ära nihkunud Tiiu peale. Ma suutsin vahele suruda küsimuse, et mis siis Kerkal viga on?

«Tead, ma litsidest üldse . . . Kui inimene juba on poris, ta peab sellest ometi järeldusi tegema. No hea küll, et ta on juba nii kaugel, et . . . Juhtub, ma saan aru, kõike võib juhtuda, aga ta ju teeb ikka samuti edasi. Hea küll, Kerka tunnistab oma vigu. Siiri ütles mulle, et Kerka ju tunnistab oma vigu. Aga see on tal vaid selleks, et ennast avaldada. Eks ole — maailm on tervikuna ebaaus. Ja nüüd Kerka tunnistab, et ta on teinud vigu — ta oleks nüüd justkui aus. Ta ongi aus, aga seda ta ju tahabki — tema on aus! Sest maailm tervikuna on ebaaus.»

Minu arvates polnud selline arutlus lõpuni õiglane, kuni ma mõtteid kogusin, oli ta juba mujal.

«Sirje tegi mulle Tiiut maha. Algul ma tõesti, ma olin täiesti löödud. Aga Tiiu tegi mulle asja selgeks, ma saan temast aru. Tiiu ei andnud oma last ära. Õieti ta küll andis, aga ta võtab lapse tagasi. See ei olnud nii, nagu Sirje rääkis. Tal ei olnud tingimusi. Arstid ütlesid nii. See on ajutine. Mingit kohust ei tule — see on jama. Tiiu teeb praegu oma korteris kapitaalremonti. Arstid ütlesid, et ilma remondita ei saa seal last kasvatada. Ma käisin Tiiut vaatamas, seal saab varsti korda. Tiiu võtab oma lapse tagasi, see asi saab korda. Muidugi, tal on esialgu väga raske. Tiiu ei ole selline inimene, kes oleks kunagi kellestki sõltunud. Ta on alati vaba olnud. Algul saab tal kindlasti väga raske olema.»

Küsiks tema käest, mida ta arvab kirjast, mille Veerluht mulle andis, mõtlesin. Kuigi mul tüdruku täielikus ilus mingit kahtlust polnud, jälgisin ikkagi ta silmi. Minu meelest vaatasid need nii otse kui otse.

«Ma jäin esimest korda seitsmeteistkümne-aastaselt rasedaks. Ma olen pärast seda opil olnud, ma olen sünnitanud lapse, aga see on siiani . . .»

Ta jutt hakkas hüplema ühelt elulõigult teisele, kuid ma sain ikkagi

hea pildi, kuigi paljud asjad seostusid mul hoopis millegi muuga kui tal. Kas või näiteks aparaadid.

Ta näeb elus esmakordselt pukki. Ta kardab seda. Nüüd on ta juba üles roninud. Milline on pukk? Mul ei ole sellest ettekujutust. Pukki ronima, pukki saama, sellised väljendid on vist riigipöörajate kohta. Tuleb paks, vanem, valges kitlis naine aparaatidega. Aparaadid?! Vahest mingisugune toru. Toru otsast ronivad välja kombitsad, haaravad halastamatult millestki ja kisuvad selle ära. Või tuleb sealt mingi lõiketera, vahest midagi saha taolist. Ta küsib: «On see valus?» «Kas mehega magada ei olnud valus?» torgatakse talle need igapäevased sõnad, tolle valges kitlis naise jaoks muidugi. «Kas mehega magada ei olnud valus?» Huvitav, kas alati see fraas või on seal ka mingeid variatsioone?

«Ma viskasin oma eksabikaasa lihtsalt lõplikult välja. Ma ei palunud talt enam kunagi, et ta tagasi tuleks. Ma ise kasvasin ilma isata ja ma tean, et ma kohutavalt kannatasin selle pärast, et mul isa ei olnud. Ma tahan teha, et minu lapsel nii ei oleks. Ma tean, see on raske. Aga mul polnud mõtet enam sellist elu elada. Ma ei nõudnud teab mida, aga meie endi lapse jaoks oli seda vaja. Ma ei suutnud enam üleval pidada kõiki ta naisi ja ta naiste lapsi. Ma olin juba nii kaugel, et enda ja tema lapsega hääletasin Valgast Viljandisse, mul ei olnud tema ja enda lapse jaoks nii palju raha.»

See oli järgmine etapp tema emaelus, mõtlesin. Ma ei kujutanud täpselt ette, milline on inimese emakas. Minu jaoks oli etaloniks ikka lille oma. Pikk kael, ovaalne anum all. Kael sirutatud üles taeva poole.

«Mul diagnoositi emakavähk. See ei pidanud paika. Pärast oppi arst ütles, et oli hoopis hullem. Ma ei tea, mis see on. Arst ütles, et mool. (Ma tean, et füüsikas on mool.) Ta ütles, et see on nagu viinamarjakobar, mis aina vohab. Nad ei lõiganud mul seda ära, seal polnud enam midagi lõigata, nad saagisid ta ära, sõna otseses mõttes saagisid. Aga ma ei tundnud midagi. See kohalik tuimestus, — üks süst — ma pärast palatikaaslaste käest küsisin, nendelt ei võtnud see mingit valu ära. Aga mul oli juba öösel alanud verejooks, ma olin nii nõrk, et jäin lihtsalt magama.

Mulle oli öeldud, et on väga vähe lootust. Arst ütles, et ma pean kuus vähemalt kaks korda hakkama end näitamas käima, ma pole kordagi käinud. Sellest on nüüd kolm kuud möödas, kui ma haiglast välja sain. Ma ei saa sinna minna. Oleks veel, et number on kirjas, ei ma ei saa, ja ma ei lähegi. Ma usun oma saatusesse, ma usun, et minuga ei juhtu midagi, minuga ei saa midagi juhtuda, ma tahan elada, ma jään kindlasti elama. Kui sa tahad end ära tappa, siis sa saad seda teha, sest sul on valida: teen, ei tee. Aga kui sulle pannakse ette — sa võid surra, siis lööb eluinstinkt välja. Ei, enam ma ei taha surra, ma tahan elada. Nad saadavad mulle küll kutseid, aga ema juurde. Armsa ema juurde, kes mind ikka nii kohutavalt armastab. Ega nemad ei tea, kus ma tegelikult elan.

Vaene emake. Aga üldiselt on ta juba üsna rahulik. Peale seda, kui ta kuulis, mis Kertuga hullumajas tehti, ei taha ta mind enam sinnagi saata. Nad süstisid Kertule insuliini, ja kui ta hakkas koomast välja tulema, küsisid hästi kõva häälega: «Kus on Ralf Mäeots?» Kertu rääkis, et kui nad oleksid veidi hiljem küsinud, talle tundus, et ta oleks siis välja rääkinud. Aga nad küsisid liiga vara, sel hetkel ei teadnud ta veel iseenda nimegi ega tahtnudki veel midagi teada. Ta jooksis sealt varsti ära ja praegu elavad nad jälle koos.»

Mingil hetkel, ilmselt hirmust, et see värk võib olla nakkav, olin jõudnud mõelda, et ei taha tüdrukuga, kes mu kõrval istus, magada. Mitte et ma oleksin kogu aeg vastupidiseid plaane haudunud, et oleksin üldse sellele mõelnud. Korruga lihtsalt tundsin millegipärast, et ei taha. Siis aga tuli teistpidi tõrge, kartsin, et hakkam end varsti selle mõtte pärast süüdistama. Ja ma mõtlesin, et tahan temaga magada.

Ma kuulsin ta häält: «Ei, aitab, aeg on magama minna!» Ta tõusis ja läks leidis endale vaba koha, kuhu pikali visata.

Kustutasin laetule ja istusin sisselülitatud laualambi juurde. Tõmbasin ümbrikust kaastöö lasteajakirjale. Autor oli lisanud oma nime, kooli ja klassi. Klassi järgi pidi ta olema kaheteist-kolmeteist-aastane. Ta vist mõtles tõesti, et see trükitakse ära! Vaimustus ei andnud talle ilmselt enam millekski silmi.

«Mis on elu mõte?

Iga inimese elu on püha ja armastuses peitub elu mõte.

Armastuse vaenlane — sõda — on vastuolus elu mõttega.

(R. ROLLAND)

Ülal öeldu ei ole õige! . . .

. . . sest armastada võib ka sõda.

ARMASTUSE VAENLANE EI OLE ALATI SÕDA!

Elu mõte on nauding.

Me naudime: sõda, armastust, tööd, rikkust, küllust, seksi, riski, edu.

Kõik see, mida me ei naudi, on vastuolus elu mõttega.

vaesus

viletsus — ei ole elu mõte.

piin

Inimest piinatakse! Ta tahaks olla vaba . . .

(Hunt murrab lambaid, lambal ei oleks hundi vastu midagi, kui hunt talle kallale ei kipuks.)

. . . kuid piinajal on lõbus, ta naudib piinamist. POISS vägistab Tüdruku. Poiss tunneb lõbu ja naudingut. Tüdruk piina ja vastikust.

Küsimus!

a

b

Poiss — Tüdruk

piinaja — piinatav

hunt — lammas

kas a tulbas on elul mõte ja b tulbas ei ole elul mõtet?

a-tulba seisukohalt on b-tulbal mõte!

b-tulba seisukohalt b-tulbal ei ole mõtet.

J Ä R E L D U S!

Ära mõtle ainult endale, mõtle ka teistele.

(b-tulp peab ka a-tulbale mõtlema.)»

Mingitest banaanidest polnud siin vaja rääkida. Pidasin end igal juhul targemaks ja ka targutamisosavamaks vastteismelistest plikadest. Mida ma nüüd jõllitasin? Arvatavasti oli ta tõesti ise oma idee tulnud. Kust ta ajusse sellised umbused küll said?

Ma vaatasin kella ja leidsin, et jõuan veel hommikusele Tartu rongile. Aga ma äratasin tüdruku. Ta vaatas mulle otsa ja naeratas. Ma kükitasin ta ees, leht näpus, ja kujutlesin, et hõljun tema nägemises kui udu. Võib-olla kirjutajaga sama soo, kuid loodetavasti enamate elukogemuste omamise tõttu huvitas mind just tema seisukoht. Altpoolt küsimuse formuleeringut voltisin lehe serva ära. Lugesin talle teksti ette kuni tulpadeni. Siis keerasin lehe tema poole ja osutasin pastakaga a-le ja b-le. Märkasin, millise ilme oli omandanud ta nägu mind kuulates. Võpatasin ja toetasin käega põrandale, et mitte ümber kukkuda. Minu juuresoleku talumine näis nõudvat talt tohutut pingutust. Siis suunas ta pilgu paberile nii kannatava liigutusega, kui ripuks ta nõõris. Tema laubale langesid pikad juukse-salgud.

«Tulbad ei ole täielikud,» ütles ta.

«Mismoodi?» küsisin, juba mõistes, et ta peab esitatut minu eetiliseks platvormiks.

«Neid võib paremale poole jätkata.»

Ta venitas küünega tüdruku juurest juti ja ütles:

«Näiteks komm.»

REIN RAUD

LUULETUSI TSÜKLIST «KÕNELUSED ÖÖ KUNINGAGA»

Teine kõnelus

Sõnahaaval tuleb see kildudest kokkusobiv maailm
nimega päev ja kingib mulle sadu tuhandeid esemeid
suuri nagu majad mille akendest vaatab välja nägusid ja
korstnaist tuleb suitsu — las tuleb
see kildudest maailm las tuleb
koos kõigi oma jõuliste hüvedega nagu kokkupandav
jõulupuu hambapulber kondijahu kõlni vesi
vaesed kõlnlased keetmas hilisõhtul kalasuppi

teise käega nina kinni hoides kaabud uljalt kuklas
 jah nemad on ka seal nende sõnade hulgas
 aga mina istusin kogu aeg siin ja mängisin
 Tristaniga malet ning ta ütles
 tuld öö kuningale aga tuli ei tulnud
 samuti lill ei puhkenud õitsele säraval maal
 enne viimast hirnastust vaevatud hobuse suust
 nõnda siis vajutab tahmane lagi ikka veel
 oma raske pitseri kõigile unedele
 ega lase su läbipaistval pilgul läbi paista
 aga mina näen sind siiski
 ma tunnen su hingeõhku oma kuklas öö kuningas
 kui sa kummardud minu ja mu mõtete üle
 kuukiirtekroon peegeldub vastu mu küünlaleegis
 sa vaatad läbitungivalt nagu ikka minust läbi
 tõsiselt ma tean seda ma tean
 et sa ei ole milleski süüdi sina pole saatuste kalur
 ega mõttelõnga vokiveeretaja
 alt jõe põhjast kivide juurest paistab kõik tagurpidi näiteks see
 jõe kaldal istuv mees selga sügav mees oh sügav mees de profundis
 clamavisti Sa minu poole Issanda lammas sabbahatika
 või nagu sinu liiga hea sõber nutikas Christopher kunagi voona
 kiituseks:

«Luba Euodiasel rõõmustada koos Myrcusega. On olemas lõhnastatud
 kala, mida ma tahan talle pakkuda. . .»

Kuues kõnelus

mida sa tähendad vihm kui sa koputad
 vastu minu katust ja kõigi nende teiste sest
 sa ei saja ju niisama tükkideks tükkideks
 tagasi kisub keegi paljasteks häälteks selle
 maailma selle õhtu mil sa võtad mind käekõrvale
 et viia nägema ainumere põhja kus ma
 võin joosta ringi õõnsates lossides tulgastuseni
 hirmuni sest ainult hääled on alles — tükid
 kõigist sõnadest pilpad laastud üksikud heledad
 pärlid keedeks lükkimata üksikud kivid
 millest veel ehitamata majad varisevad meile
 kaela igal hetkel kui me hajameelsetena
 kõnnime üksteisest läbi sel pikal tänaval
 mille nime me ei mäleta paari juhuslikult
 kokkunaelutatud häält mis ometi midagi
 tähendavad nagu kõik muugi tähendab meile
 rohkem kui sina vihm pöördudes tagasi

hämäralt juhuslikke hääli endas kandes
sija kus kõik ikka veel tähendab sama ent
nüüd hoopis midagi muud
ärgates vaid pisut higisena rõõmsana et
nael on otsaes alles

Kaheksas kõnelus

ei ära oota mind täna nukraim viimastest
allesjäänutest sel tuuletühjal maal kolmnurki
tõrjuv musta kilbiga kallioniga lõikuv kiviseintesse
tiivulise kiivriga tulija penid purelevad su
vapil aga sa ei suuda neid lahutada
matustekülaline ootaja kuni lahkuvad
viimsed kui viimse hetkeni sõbrad võib-olla
kas tõesti ka mina kord nii igaüks mõeldes jah
nimelt nii meil pole teist väljapääsu kui
unustada irvitaja nimi silmapilguks ja silmad
võtmetena uputada ahelalülisid piidlevasse lukuauku
kus võib-olla ei olegi nende õige koht aga mis sellest ikka
sest täna on kõik nagu päris puud kasvavad
õigetpidi üks ots maa teine päikese poole ja
see on tõesti väga tore mis need penid siis
purelevad kas nad ei tea seda miks pole sa
neile seda öelnud või seda et nemad on ka
puud samade ahelatega kinni meie silmade
küljes mis on ka puud nagu kõik on puud
peale kolmnurkade ja sinu tiivulise kiivri ja
nime ja — seda ma mäletan hästi — «ainult
puud teavad tõesti et tuulel on keha» nagu
minulgi üks ots maa teine päikese poole

Üheksas kõnelus

tapalavale roniva jalgpalluri peamine mure on
tema pea peatselt pudenev kaelalt timuka kirve
reipalt välkudes — sest näe siinsamas seisab
vastasmeeskonna kesktormaja roosaka riidega
hoolikalt kaetud korv käes silmades võidukas irve
juba näevad nad mõlemad kuivanud pead
veeremas murul vaevaliselt põiklemas osavate
hoopide eest aga oh häda seda meelsamini
tormamas koduvärava poole mõistmata
hämmeldusõudu väravavahi silmades kus on

nüüd su jalad kus on nüüd su käed nad on
linna taga kraavis nad on mind maha jätnud
pigista silmad kinni oh jalgpallur ära näe
teda sest mitte alati ei tähenda õnnelik
kojujõudmine võidukat lõppu ära vaata
teda oh jalgpallur pigista silmad kinni kui
timukas teeb oma tööd ja kannata ja oota kuni
tuleb see tund ning hammusta kohe kui
tunned vastase varvaste maiku kuivavas suus

Üheteistkümnes kõnelus

«nagu pilved nagu vesi»

igal hommikul oleme tagasi tulnud
või nii meile tundub

SELGITUSED

Tristan — siin on silmas peetud dada liikumise algatajat ja sürrealistide üht juhti Tristan Tzara'd (1896—1963).

de profundis clamavisti (lad) — sügavustest hüüdsid

lammaa sabbahatika (aram) — miks olen ma sind maha jätnud

Christopher — inglise luuletaja Christopher Smart (1722—1770), kes on hullumajas viibides kirjutanud poeemi «Jubilate Agno», mida peetakse üheks esimeseks ulatuslikumaks katseks luua kõlalistele assotsiatsioonidele rajanevat sisulist struktuuri. Oma kõlafantaasia allikana kasutas Smart kõikvõimalikke pärisnimesid, mida ta mõtestas lahti nende sõnasõnalise tähenduse järgi, pööramata suuremat tähelepanu nende algupärale.

RANNAR SUSI

HEA PÄEV SAIALILLEDE KORJAMISEKS

*Õnn on imelik. On üksikuid,
kes ei suuda teda taluda.*
Johan Bojer, «Vang, kes laulis»

Toas oli mahe kollakapaistene õhkkond. Tõstsin korvtooli kõrvale, et raadiole lähemale pääseda. Raadio pealt tõstsin ka krõbisevate kuivanud punakate lilledega vaasi ära ja kerge hõreda pitsliniku tagantjärele. Ajasin tapeedi najal seisvat «Husqvarna» naisterahvajalgratast tagasi, et plaadikapi ust lahti saada. Võrgutolgud tagumise ratta ümber olid luitunudhallid ja pudedad. Vanaperenaine oli ratta peale pannud mingisuguseid tumehalle põlli ja riideid. See oli vana, 78 kiirusega plaat. Sooned olid kriimulised ja halli tolmu ning tolmuteri täis. Plaat hakkas krägisedes peale, seal mängis ksülofon... Sellise reipa marsiga võiksid alata meie tulevased hommikud. Läksin käim-

lasse ja praakil uste vahelt tuli ikka kogu aeg seda meloodiat. Kui ma tagasi tulin, mängis plaat ikka veel, kuigi oli juba üsna otsakorral. Need vanaaegsed kiired plaadid saavad ju hästi ruttu läbi. Panin plaadi veel ühe korra peale. Ja siis veel ühe korra. Meeleolu oli lahe. Laulsin tubades kõiksugu laulujuppe, mis aga meelde tulid. Kõige rohkem meeldis mulle sellist popurriid teha, kiirete üleminekutega. Täna oli siis 2. august; sumendav puhkepäev, mil ma lähen Ehale külla.

Välisuks oli lahti ja läbi köögi paistis rohehallikas sumendus. Mulle meeldis, et see tahapoole uks seisis suveajal lahti. Siis sai lähedasti kõikjal käia: väljas sumeda õhu käes jalutada ja lahtisest uksest tuppastuda. Siis oli kõikjal üks olemine ja jalutamine suviste õhkude sees. Siin olid toasisemuses hallikad seinad ja siin olid juba õues, aias. Ainult suveaegadel oligi niisugune lahtisus võimalik. Mulle oli alati meeldinud köögis seista ja näha, kuidas lahtises ukseavas sinendas õhtune videvik. Selles, et võis välisust vabalt lahti hoida, oli midagi hästi meeldivat. Selles oli ühendus väljas, aias olevaga. Sealtkaudu tulid tumesumedad õhud majja, tõusid kõrgemale tubade nurkadesse ja tegid kerge ülerõhulisuse. Maja oli niimoodi ehitatud, et köögist otse läbi läks kohe välja. Seisin veidi köögis — vanaperenaine oli kuskil kõrval —, rohesumendavad päevaaja õhud täitsid toa. Välja astudes tõi kõik see aias nähtav minusse hea kerguse: õhk tundus kõrval soe ja lahti.

Siinsamas väljas, lainelise katuseserva ja roheka majaseina läheduses, olin ma eelmine kord Ehal õlgadest kinni võtnud ja öelnud: «Tüdruk!» Me olime trepist allaastumise hooga keerdunud, ma olin seejärel selja tagant tulnud ja sinises jopis Ehat tugevasti õlgadest pigistanud ja üle õla rõhuga öelnud: «Tüdruk!» Ma tundsin veel praegugi seda helesinise nailoni kohevust kätel. Ja siis me olime aias ringi kõndinud ja hakanud saialilli korjama. Aiatee ääres, mis läks taha aia otsani välja, kasvas palju oranžikas-pruune saialilli. Õieti polnudki seal muud kui madalad oranžikas-pruunid saialillede pähmad. Ühetaoliste lilledede pädemed olid päris kenad vaadata. Eha kükitas maha ja hakkas saialilli korjama. Võttis ikka mõne õie igast põõsast. Lilli võtvat Eha oli hea vaadata. Saialillede pruunid südamikud sobisid nii hästi oranžikate õielehtedega. Kas ehk varsti saabub aeg, kus ma olen iga päev Ehaga koos? Ma püüdsin niimoodi mõtlemist peita, ei julgenud seda nähtavalt mõelda. Kas saabub aeg, kus ma näen Ehat iga päev töölt tulemas, õhtuti kodus? — kohus hea õhuna peas.

Panin korjatud saialilled toas lauale. Ma olin neid üsna teadmalt peenralt võtnud, pikemad ja lühemad varred olid peos veidi nätsunud. Mõtlesin nad sealsamas valgesse paberisse käkerdada. Tuli meelde, kuidas Eha oli eelmine kord korjatud lilled väiksesse korvikesse seadnud. Pisut kummardunud ja lilled niimoodi käega ümberringi jaotanud. Tõin selle väikese ümara korvikese — see seisis punutud harali jalakestel — ja tegin sedasama. Ma tahtsin täna kõiges olla Ehaga samane. Peoga lilledede seadmises ja muus. Mõned varred olid

natukene pikad ja ma lõikasin kääridega lühemaks. Pühkisin käeseljaga varreotsad ja rohelised lehekused laualt pihku ja viskasin prügikasti. Ega nad küll kuivalt kaua niimoodi vastu pea, aga sinna jõudmiseni ikka. Saialilled on üldse kuivad lilled. Panin korvikese spordikoti vahesse ja vaatasin veel tükk aega lahtise luku vahelt, et nad seal vahes rõhuda ei saaks.

Vana beežikas tapeet paitas mahedusega vaadet. Seda paksusti punabeežikat mahedust oli seinä peal kohe hea tükk. Kui ma ümber keerasin, oli teisel pool lahjem kollakas mahendus. Puude varjudest langenud valguslaigud kõikusid aegamisi seinä peal. Ja jälle tuli ette see ülerõhulisus, see hea hingamine mahedas õhus. Laua peal kõrges klaasvaasis olid roosad gladiolid. Kõrge klaasvaasi mõned kohad helkisid valguses ja vesi oli läbipaistev. Viimastel aegadel olin ma sagedasti endale öelnud: ma ei tea, ma ei tea . . . Ma tahtsin nagu kõikidele küsimustele maailmas vastata: ma ei tea, ma ei tea . . . Ümbertuntav sumus, oli suhteline, näiv. Nüüd tõusis see «Ma ei tea, ma ei tea» minus taas üles. Ehaga kohtumisest mõeldes tekkis õnnelik peataolek: ma ei tea, ma ei tea . . . Laua peal klaasvaasis lõhnasid roosad gladiolid.

Läksin keldrisse, et torti üles tuua. Tort seisis keldripõrandal jahedas. Me olime seda vanaperenaiseaga kahekesi teinud. Mina olin mune ja suhkrut hõõrunud ja vanaperenaine oli muudkui käinud juuksekrunniga kuklas ja õpetanud. Tort nägi välja nagu saiapurukollane rumm, tumekollane juustukera. Tordil polnud üldse kreemi peal, ainult üksikud valged beseed rõngas. Eha oli paksude sefiirtortide kohta öelnud, et väh, söömisel on pool nägu vahtu täis. Aga sellist andis mõnusateks kollasteks lõikudeks lõigata. Ja piimaga oli see õh, kui muhe süüa. Toas püüdsin ma valge paberi äärt sissepoole krõbistada, et ta paremini kaane alla mahuks. Millegipärast ei jäänud ma rahule ja võtsin ja panin veelkord seda serva ja vajutasin näppude vahel kitsaks. Kõik Ehaga seotu pidi kõige paremasse korda jääma.

Otsustasin enne minekut veel natukene süüa. Purk käes, kõndisin ringi ja pistsin kahvliga otse purgist. Niisugune ringi jalutades söömine oli kõige kodusem viis. Siis ma võtsin kapist leiba pealehammustamiseks ja püüdsin teisest purgist kahe näpu vahel kurgi. Vedelik oli märg. Tekkis tahtmine näppe vastu külge pühkida. Värske hapukurk oli hea. Paljas leib ja hapukurk olid head. Panin pruuni luupeaga kahvli kraanikaussi, et teda leige vee all loputada. Mäletasin, kuidas Eha eelmine kord need helepruunide kandiliste peadega noad-kahvlid mu käest võttis ja kui kähku temal see pesemine käis. Niisugused paindlikud naisekäed peaksid ikka edaspidigi nende nugade-kahvlitega tegutsema. Eha . . .

Istusin maha Ehale kaarti kirjutama. Võtsin kollaka, viirgudega marmorlehe ja lõikasin sealt postkaardisuuruse osa välja. Seda veel sõjaeelset ilupaberit kasutasin ma väga vähestel juhtudel. Kaardi kummalgi küljel ei olnud peale valkjate ja munakollaste viirgude

midagi. Just niisugune pidi minu kaart välja nägema. Kaardile ma joonistasin musta tušiga päikese ja kirjutasin musta tušiga read: «Hom-
mikust õhtuni teeb ta vissidele rohtu/ ja maasikaid pisikestele tüdru-
kutele. Täna 23. ringi Sinu jaoks. Ra.» Las arvab, kelle luuletusest
see on. Panin kaardi tooli seljatoel rippuva siniste joontega pintsaku
põuetasku.

Kui ma läksin, oli soe pehmus näo vastas. Õhk oli pehmelt soe ja
päikesepaisteline. Ajasin käies pead selga ja vahtisin päikesesooja
taevaalust. Pilvede tuhmvalged tombukesed segunesid helesiniste vahe-
dega. Kogu olemises oli näha pehmjas helesinine tombusegu. Taeva-
alune paistis tuhmide pilvetompude helesinises sügavuses. Ajasin
käies ühtelugu pead selga ja pingutus kiskus kiirtena nägu kitsamaks.
Mul oli hea ja vaba olla, tahtsin lõdvalt päikesesoojas käsi ja jalgu
liigutada. Ajasin ühtelugu pead selga ja vaatasin kiirtena teravat päi-
kest. Oli päikeseline päev . . .

Linnaliinibuss sõitis aeglasemini liikudes bussijaama. Bussi tagu-
mine ots paistis augustipäeva tuhmis õhus, need valged torud ja seinad
päeva hallikas sumes. Inimesed olid juba püsti tõusnud ja hoidsid
kätega nendest torudest kinni. Buss liikus aeglaselt tänava ääres paist-
vatest peadest mööda. See peatus on nagu ümberlaadimisjaam, ütlesin.
Ühed tulevad maha ja teised lähevad jälle peale. Pruunis neiu
tõusis istumast ja lehvitab käega. Võpatasin, sest kujutlesin Eha mind
vastu võtmas ja tervitamas. Jälle oli kuum külmavärin mind õnneli-
kult läbinud. Mispärast ma ometi küll kõigis kohtades Ehat nägin? Ei
oleks ju tohtinud näha. See tüdruk vehkis kätega teistele rahva hulgas.

Läänetaevas, taevarannal kõrgemal, roosatas väsinud ehavald.
Eharoosade laidude vahel nägin väsinudkollast valgust. Kohati tõusis
tolmusumendus üles ja seisis kollaka päikesekuma paistel. Kollakas-
roosad ehalaigud lamasid rahusasti mäe kohal. Jäin vaatama mõnusat
kahvatumist ehapaiste taustal. Eha nimi oli mul peas. Võtsin selle täht-
tedest lahti ja panin jälle teisiti kokku. E H A, H E A . . . E M A . . .
Hea Eha. Mõtlesin, kuidas Eha nimes on kõik tähed olemas, et mood-
ustada Hea Eha. Ema . . . Minu ema. Ema on hea. Ja Eha ema on
hea. Võtsin Eha nime tähtedest lahti ja paigutasin tähti ümber. Eha
nimi oli mind vallanud. Seal sai veel moodustada Ahe. Ma lähen mööda
ahedat rohekassumedat videvikku ja seal on Eha, mõtlesin. Eha nimi
oli läbinisti hea.

Kõndisin mööda väikest ja puuvõrade varju jäävat tänavat. Olin
jõudnud üsna Eha maja lähedale. Eha juures tuleb valge lauaga pidu,
mõtlesin ette. Eha seisab tänulike silmadega kõõgiuksel ja tema juuk-
sed langevad kodukleidi õlgadele, kui ma kingiks tooduga lähemen —
nautisin seda ette. Ja Ehas paistab pehmet, tagasihoidvat olemist,
nautisin sedagi. Valge lauaga peo lõhnad täidavad tubasid. Soojade
pirukate mõnus lõhn seguneb koduse köögipahvakuga. Sahvrise
minnes tuleb liharoogade sahvrihõng vastu. Kellegi tädi toodud lev-
koid lõhnavad kõrval lauaäärel. Segunevad lille- ja toidulõhnad

teevad peomajas magusa olemise. Ning õhtune laudaistumine, kus läikivsinise vaasi tagant paistab Eha nägu. Täna pidid Eha mõlemad onud siia tulema. Teine onu ei olegi mind veel näinud. Täna õhtul istume Ehaga kõrvuti ja Eha räägib äreda meelega minust onudele. Mõlemad vaatame rõõmsasti maha oma hästi õnnelikus olemises.

Eha maja paistis kätte ja see sundis end kuidagi kokku võtma. Mind võidi aknast näha ja see oleks paha olnud. Lähenesin, astusin viimased sammud midagi teadmata. Betoonplaadid, trepiastmed, küllaltki lühikese trepi järsud astmed. Betoonplaatidel olid veel pruunikad puuliistud vahel. Seisin kinnise ukse ees, kõrval roheline kellanupp. Tahtsin vajutada. Tundsin, et ma ei vajuta. Seisin kinnise ukse ees. Silmades hakkas tuntav kipitamine.

Must ora tuli inimesest välja.

Juba sundis kibedus silmi tugevasti kokku pigistama ja kibedat märga pressis silmapilude vahelt välja. Ma pidin end kramplikult kokku kiskuma, et mitte nuuksatada ja häälega nutma puhkeda. Mul hakkas järsku kibe tung sealt trepilt põgeneda. Kõik tundus nagu raskus jalus, mis sügelevale põgenemiskihule vastu oli. Kohutas tundmus, et äkki võidakse uks lahti teha ja mind seal näha. Näha nagu varast ukse taga. Mis oleks mul neile öelda? Mind ei tohtinud seal enam mingil tingimusel näha. Panin tordi ja saialilled trepi peale maha ja olin alla astumas. Siis tõmbasin tordi ja lilled kõrvale, et need pihta ei saaks, kui uks lahti tehakse. Algul olin mõelnud, et keegi tuleb väljastpoolt ja korjab need üles. Siis mõtlesin, et võidakse ka seestpoolt uks lahti teha ja tordi peale astuda. Algul olin mõelnud, et keegi onu tuleb väljastpoolt ja võtab need üles, et näe: üllatus. Siis mõtlesin, et ma ei jäta neid sinna ukse taha. Võtsin maast tordi ja saialillekorvikese ja viisin need endaga kaasa. Seal kõrval oli üks mahajäetud valge lubjaga maja aia sees. Viskasin tordi ja korvikese üle aia kõrgetesse nõgestesse. Vaatasin sinna järele ja tahtsin aiarioigastest üle nõgestesse karata neid paremini peitma, aga midagi polnud enam näha. Vaatasin sealt aiaäärest tagasi ja mõtlesin, et kui Eha teeks praegu ukse lahti ja kutsuks mind, ma läheksin. Läksin õhtusel ajal mööda aiaäärt ja nutsin. Kunagi peale poisikesepõlve polnud ma põselt lakunud neid kibedaid soolakaid pisaraid. Bussi ootasin niiske tumeda näoga. Buss ei tahtnud kuidagi tulla. Mul oli raske tunne. Mulle tundus, et mind, põgenejat, taga aetakse. Vahtisin juba mitmendat korda aia kõrvalt kinokuulutusi. Keerasin vaate teisale ja hoidsin kangesti nuuksatust tagasi. Lõpuks buss tuli.

Kodus võtsin kohe riidest lahti ja läksin teki alla. Näoga seina poole lamades rääkisin palavas õhetuses, et mind on nii kerge purustada. Nägin vaimus Eha ema kõõgiuksel seismas. Eha ema oli väikest kasvu inimene. Nägin, et ma läksin ja tahtsin kõik selle õnneliku päeva annid emale kinkida. Ma olin üleni äraandmine ja kinkimine. Ja nüüd tekkis köetud värelemine. Kui ema oleks õnneliku andja ees midagi pahasti öelnud, oleksin ma purustatud olnud. Mind on nii kerge purus-

tada, nuuksusin õhetuses. Peas tõusis meeletu kibestumine, et kõik minu positiivsused ei lugenud enam midagi, et ema võis mind ikkagi ära tõugata. Pöörasin suures kibestumises pea ära ja vajutasin nina patja. Meeltes läksin murdsin jahipüssi raksaki kokku-lahti, nägin, kuidas ma närutavat ajalehepaberit rohmakalt padrunisse toppisin, kuidas jämedad mustad põdrahaavlid nagu sulades pähe vajusid. Pöörasin end ärevalt küljel ja läksin teadmises sahtli juurde. Kirjutuslaua lukus sahtli tagaotsas oli karp ja karbis vati sees kaks ampulli. Ma teadsin, mis see on. Sellest paar tilka keelele, mõne sekundi pärast algavad mul krambid ja minuti pärast mind enam ei ole. Pöörasin kibeduses ära pimedusse.

— — —
Järgmine päev saime Ehaga kohvikus kokku. Kohvikus oli selline hallikas õhkkond. Eha ütles:

«Sa oleksid võinud eile mulle külla tulla.»

Ma ütlesin:

«Oleksin võinud küll.»

«Onud olid mul külas ja nii tore oli,» ütles Eha.

«Kindlasti oli tore,» ütlesin. «Näed, ma jõudsin sinu jaoks kaardigi valmis kirjutada.»

Eha võttis kaardi ja ütles: «Näe, sul siin kõik Vetemaa luuletused peal ja puha.»

Siis ütlesin ma veel ainult ühe sõna:

«Eha.»

SVEN SILDNIK

Löödagu mind

löödagu mind või rüütliks
pandagu mind
pandagu

sunnitagu
sunnitagu või
sunnitagu

nemad löövad mind
rüütliks
aga minust
aga minust saab
peksasaanud talupoeg
pandud
sunnitud
nuripoeginud

löödagu mind
pekstagu mind
pekstagu mind
või välja
võivälja
margariiniväljadest

samuti olen ma
printsiiip
mille alusel
hinnatakse
parem-halvem
ning kamandatakse
vasak-parem

nad tulid
selgusega
olles ise ka
võrdlemisi
tühised

Tuulik

tuulik
tuulde takerdunud
mõlder

Vana meremehe sõnum

liig lollilt
laperdavad purjed
kas tead

Emajõe õpik

siin roomad
jõgi emane
mudas maoli

sul tarvis õpetust
kuis ilma saab

kes sündind roomama
peab seda oskama

LII UNT

November 1982

Just nagu surnud on ta.
Nüüd juba enam ei varja
Oma lõtvund ja kortsulist palet
Täis kõdu
Ja hakkab hale
Ja midagi muuta ei saa.
Nii trööstitu, hämar ja lage.
Oh taevas, halastage
Ta peale
Ja matke ta.
Las olla siis külm ja kange.
Las olla siis valge ja vaga.
Ehk suudan, kui põlved hanges,
Ta hinge eest palvetada.
Ja uskuda ülestõusmist.
Ja uskuda uuestisündi.

* * *

Ära mind sinna vii!
Vii näiteks Eedeni aeda.
Seal olla ilusad puud.
Tahaks nad ära kaeda.

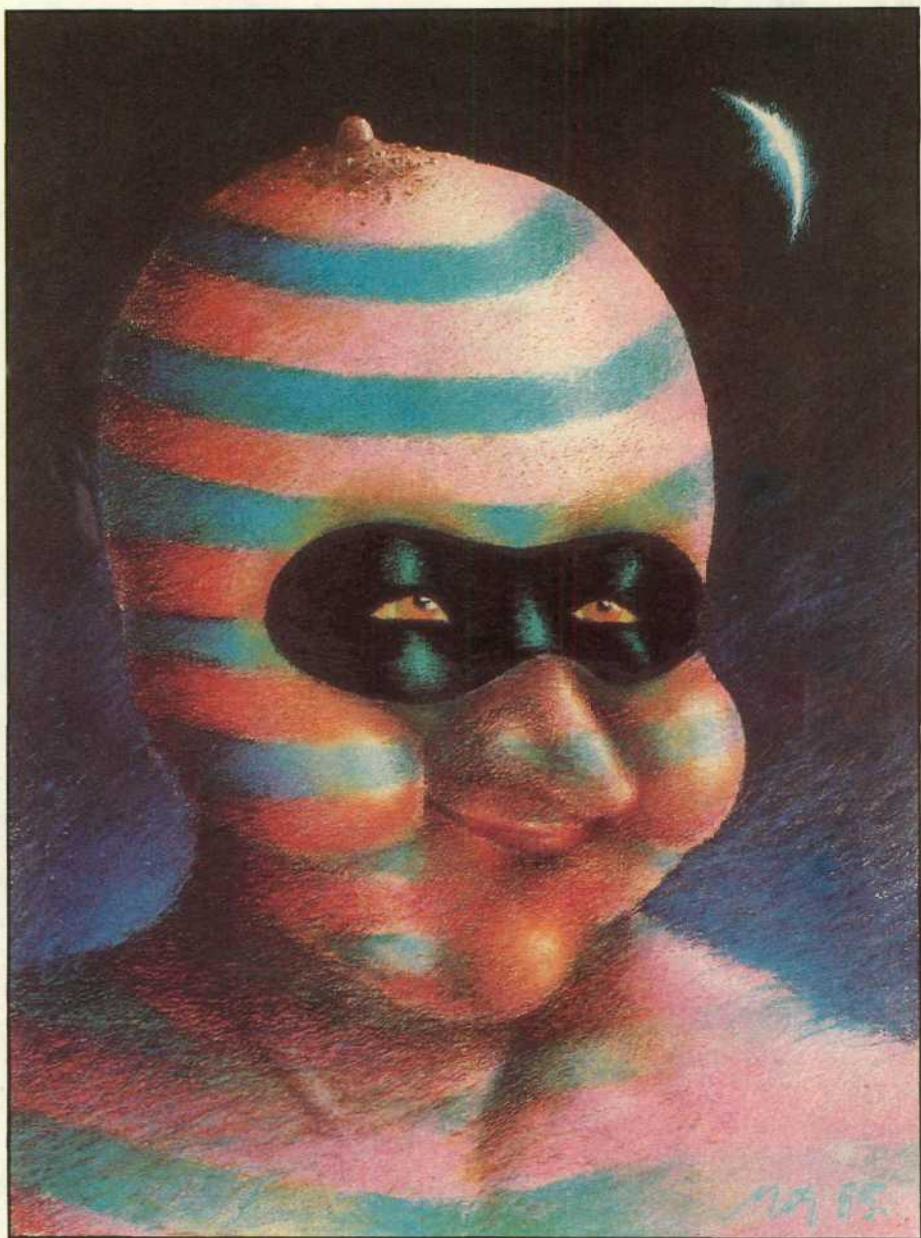
Mina küll õunu ei söö.
Mind huvitab hoopis muu:
Hõrku lõhnu täis öö,
Maa poole uluv kuu.

Su torni võin imetleda.
Kuu mõlema õhtueine.
Las koerad lakuvad seda.
Meie saatus on teine.

Kartulimaal

Ise sa valisid seda.
Ma andsin sul valitseda.
Mul sinu jaoks oli salves.
Rõskes sügises, külmas talves
Vaid sinule hoidsin hinges.

Miks oled nüüd morn ja pinges?
Et see pole meeste töö?
Kuid mina ju kõike ei söö.

Mati Kütt.
Sensuaalne. Ölipastell.
1985.

Mati Kütt.
Primavera. Õlipastell.
1984.

ULADZIMIR ARLOV

JA TAAS OLEME SIIN . . .

Vassil Maksimavitš

Jah, miski on
küll Taani riigis mäda.
William Shakespeare

Mõnigi kord olen endale pahane olnud, et ma Ramaniga tutvust pidin tegema. Ei oleks tahtnud uskudagi, aga just tema, võiks ütelda, ise alles poisike, oli süüdi, et ma enam tasakaalukalt kirjutuslaua taga ei töötanud, vaid pidin tegelema sellega, mida alles hiljuti olin kerge põlastusega nimetanud iseendas urgitsemiseks ja autovivisektsiooniks.

Kahtluse uss oli mu hinges närima hakanud ilmselt samal pühadeõhtul, kui ma oma mittevaheselemis-põhimõttest üle astusin. Sealjuures ei mõtelnudki see vastik sadestus sealt kaduda, tekitades üha sagedamini imelikku tunnet, et olen midagi teinud vääriti, umbes samasugust tunnet nagu siis, kui pikal reisil äkki ehmatusega avastad, et oled midagi matkaks esmavajalikkude koju unustanud, kuid ise veel ei teagi, mis asi see oli.

Õhtuid, kus me Ramaniga kahekesi või veel kellegagi nende sõprusringkonnast, ees tass kohvi või klaas teed, üle südaöö istuma jääme, ei olnud sageli. Ega me muust rääkinudki kui Valgevene ajaloo (mida nad loomulikult rohkem tundsid, kui on kooliõpikus), aga millegipärast ei tulnud pärast neid kõnelusi kaua und, iga mõtte järel seisis reas lähemaid või kaugemaid mälestusi ning mõnikord ei vabanenud ma neist enne, kui aknas lõi hahetama päev.

Vaevalt olid silmad kinni läinud, kui helge ja nukra kangastusena lapsepõlvest tõusis mu ette noorukese saarepuu krooni haljendav hõljumine küla ja metsa vahel tee ääres.

Mitte kõik siin ilmas ei anna ennast ära seletada. Ma ei tea, mis mind siia tõmbas, miks ma siis, kui olin suvevaheaegadeks internaadist koju tulnud, võisin sõprade kambast ainult selleks minema joosta, et istuda saare all, toetudes seljaga vastu suurt sooja kivi, mis oli siin seisnud hallidest aegadest peale. Ma armastasin pöörata näo vastu päikest, kuulata lõokeste laulu või ilmalati millestki ärevlevate kiivitajate kisa, vaadelda läheduses olevat metsa lamenduvate tammetlatvadega, mis siin-seal tema ühtlast piiret kähardasid . . . Pole enam meeles, mis mõtted mul noil hetkil peas liikusid, aga täpselt sama tunne on praegugi mälus värskel. Sest lapselises meeles oli mingi vaanelik rõõm läbi põimunud mõrkja, küll juba harjunud hüljatuse ja üksildustundega.

Saare juurest pöörab tee mäekingule, kus hambulise hõreda viiruna valendavad vanad kased. Ühe kase all on minu ema puhkepaik. Tiisikus sõi ta läbi just selle eel, kui ilmus penitsilliin, varsti pärast isa tagasitulekut.

Isa oli sõjavangis ja seepärast ei pääsenud ta kohe pärast sõda koju. Ta ei olnud minu meelest sugugi mitte see isa, kes omal ajal sauna juurde vana pirnipuu otsa kiige meisterdas ja ükskord mulle karjamaalt hirmunud jänesepoja tõi. Kaua ei suutnud ma harjuda selle luukava sõnakehva mehega, eriti sellega, et teda pidi kutsuma papaks, sest ta oli hall nagu rauk. Esialgu karjusin igal õhtul kõigest väest, et ema võõra onu juurde magama ei läheks, ja alles vana ohjanõoriga ema käes kutsuti mind korrale. Ma lamasin hiirvaikselt ahju peal, võideldes pisaratega, ja oma lapsearus ei suutnud ma veel taibata, miks ema mulle sugeda annab, aga võõras onu katsub mu eest seista. Ilmselt neist arusaamatuspisaraist saigi alguse uus vaikiv sõprus minu ja isa vahel.

Kui ema oli maha maetud, ei toonud ta tühjaks jäänud majja uut naist. Võib-olla seepärast, et ta oma südamevaluga jooma hakkas, aga isegi tol meestevaesel ajal ei tahtud joodikule hästi minna.

Isal oli nõrkus viina vastu ja seepärast sattusingi internaati, et seal läbi proovida kõik, mis peab osaks langema poisikesele, keda ema-südame soojusest on ilma jäetud. Ja oli minu õnn, et kuskil koduküla lähedal haljendas nooruke saarepuu — mu lapseunelmates ta ootas mind, kaugusestki suutis ta minust ohte kõrvale juhtida, meelenukruse raskel tunnil soojendas ta südant imelise soojusega.

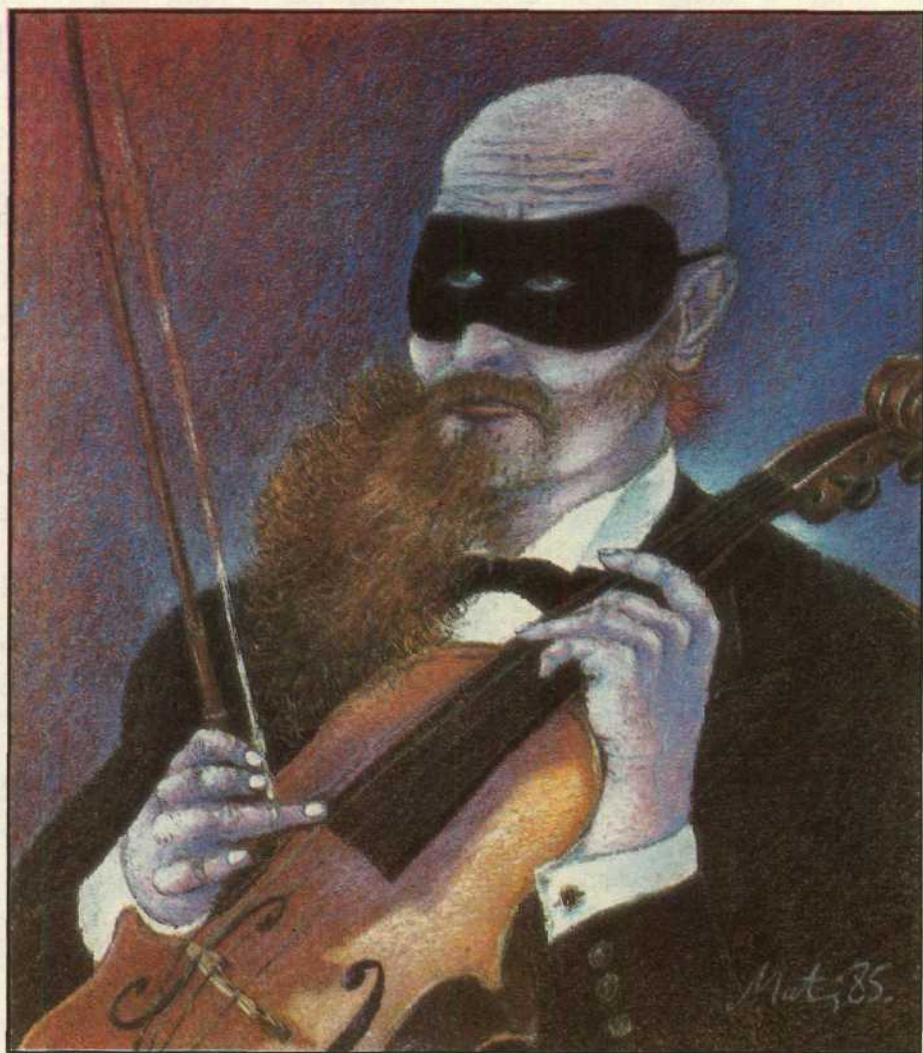
See oligi arvatavasti tema, see saarepuu, mille tõttu minust kirjanik sai. Imelik, aga mälu salakambritest ei ole kadunud päev, kui rukkilillesinises taevas sõudsid valged puhevad pilveungad ja tihe pehme tuul koos mustkuldsete kumalastega hällitas karmiine ohakanutte, päike aga seisis otse saare kohal, mille lehestik õhedaks muutudes sulandus ta kuumades kiirtes, ja äkitselt tekkis ei tea millest kummaliselt pakitav ihk kellelegi, kas või tundmatulegi inimesele jutustada sest ilust, sellest, et ma olen olemas, et ma elan, et hoolimata leinakaskedest kingul ma tahan kaua elada ja et elus ootab mind lõpmata palju imeväärsed... Veel ma ei teadnud, et ülikoolis tuleb see ihk uuesti, ma ei teadnud, et sõnadest võib joobuda, nagu on alguses kõigil, ja siis sa ei aruta, mis ja kuidas sa kirjutada tahad, vaid kõige tähtsam sulle on uimastav, olgugi petlik võim sõna üle; ma ei teadnud midagi ka sellest, mis tuleb hiljem ja mida kroonukeeli kutsutakse loomingulisteks vaevadeks.

Ükskord sügisel sõitsin internaadist pühadeks koju, kuid saart enam ei näinud. Tige ja vihmast üdini märg, nii leidis õhtul mind isa kõrge värskel kannu juurest.

«Bazõl raius saare maha,» ütles ta alles kodus, kui oli mind otsemaid ahju peale kupatanud ja mulle mingit kuuma keedust sisse jootnud. «Tahab suuski teha. Ütles, et saarest tulevad head suusad.»

Palju aastaid hiljem, kui isa matused olid, võtsin päev pärast peiesid ette ja läksin Bazõli juurde.

Kui vana Bazõl kuulis, mida külaline tahab saada, kõngutas ta umbusklikult pead, aga ometigi ronis mööda redelit pööningule,

Mati Kütt.
Virtuoos. Õlipastell.
1985.

Mati Kütt.
Nihilist. Ölipastell.
1984.

kolistas seal oma pool tundi ja viskas siis alla kõverikud, tolmusest ämblikuvõrgust ripendavad suusad. Mõlemal oli vaata et poolest saadik pragu sees, kuid ikkagi küsis Bazõl kuulmatult soolast hinda. Küllap ta aimas, et külaline tingima ei hakka.

«Sina ju olla, räägitakse, kirjaseadnikuks hakanud,» oleks vanatoi suurest rõõmust tahtnud jutuotsagi üles võtta. «Televisooris näidatakse sind ka. Küllap ajad kena kopika kokku, ah? . . . Ei taha ütelda, siis peab kena kopikas olema. Aga oli see õige, mis räägiti, sa olla lehes jutu kirjutanud, et poleks olnud meie Bjazbabavitšõle tarvis Lutšazarka nime panna?»

«Õige.»

«Aga minu arust pandagu, nagu öeldakse, kas või kuradi nimi, peasi, et põrgusse ei aetaks. Kirjuta parem vat niisukene lugu, et kolm päeva pole poodi leiba toodud, vat selle eest ütleksid inimesed sulle aitäh.»

Pärast istusin lõkke ääres, mille olin teinud samasse kohta, kus oli sammaldunud kivi, ja vaatasin, kuidas tuli mõttetu aplusega noolis kuivi pilpaid, milleks puruksraiatud suusad olid muutunud, ja suitsu pani mu silmad kipitama . . .

Kus oled sa, õnnis noorusaeg, oma naiivse tarkusega? Kus sa oled, mu sõber ja samamõtteosaline Genuss? Kuhu on jäänud need õllejoovastuses peetud vaidlused meie pealinna ühe esimese pilvelõhkuja katusekambris, kus oli sinu korterateljee, kolm korda kolm meetrit?

See oli tema, tulevane täht, tollal aga veel täiesti tundmatu graafik, kes omatahtsi mu esimesed oopused toimetusse viis, ja sündis mingi ime — nad trükiti ära. Nüüd ütlen lugejatega kohtumistel, et ma ei tea, kas pean sõbrale tänulik olema. Muidugi, see on mul vigurdamine. Mine tea, oleksid need noorpõlve oopused ajakirjas ilmumata jäänud, võib-olla poleks siis sündinud ka mu esimest raamatut, ülearugi romantilist jutustust, mida saatis üsna kärarikas menu, eriti hiljem, kui ta oli ilmunud tõlkes ja mind sõna tõsisel mõttes taheti kirjadesse uputada; paremal juhul ergutasid nende saatjad mind kirjutama järke, halvemal aga esitasid egoistlikke nõudmisi, et ma neile teataksin, mis juhtus tegelastega pärast lõpp-punkti.

Pikkade aastate kestel olen mõtelnud tolele ajale heatahtliku, leebiva muigega. Siis, noorena, oli mul kujutlus, nagu poleks võimatut olemas ja nagu eksisteeriks maailm sellepärast, et meil sõpradega selles hea elada oleks; oma naiivsuses olime enesekindlal arvamisel, et siis saavad ka teised õnnelikuks. Ometigi ei tundnud ka meie ise ennast ses maailmas veel hästi ega koduselt.

Kas mäletad, Genuss, kes sa nüüd oled teeneline ja kõikväeline, meie äraunustamatuid rände sinu «Moskvitši»-loguga? Esimesel pilgul sellele enneveeuputusaegele peletisele, mida sa ei tea miks hüüdsid hellitusnimega «kuningatar Bona», meenus tahes-tahmata tsirkuse-number, kus auto küljest rattad ja kõik muu järjepanu minema len-

davad, kuni lõppude lõpuks jääb juhile pihku ainult rool, aga ikka on ta omil jalul. Nähtavasti kaitsesid meid esivanemate vaimud ise, sest kahe suvega jõudis sinu Kuningatar meid sõidutada risti-rästi läbi terve Valgevenemaa. Kui Bona pahuralt turtsatades seisma jäi, sest tee sai lihtsalt otsa, siis aitasid hädast välja isiklikud jalad, ropane kaatrikõks, millega pinnasepumpadele proviantu veeti, või lahke Palešuki-taadi mootorpaat.

Me võtsime lindile laulusõnu ja -viise, mida enne meid polnud vist kuulnud ükski teadlane ja võib-olla ei kuule enam iial. Kas mäletad muinaslugusid ning pärimusi, mida pajatas meest ja vahast lõhnav muldvana taat Garõni metsamesilas?! Linnadest, mis ei alistanud julmadele võõramaalastele ning vajusid igaveseks järve lainetusse, kaevudest, kus sadu aastaid olnud sees piim, sest rüüstama tulles visanud Krimmi tatarlased sinna meie rinnalapsi . . .

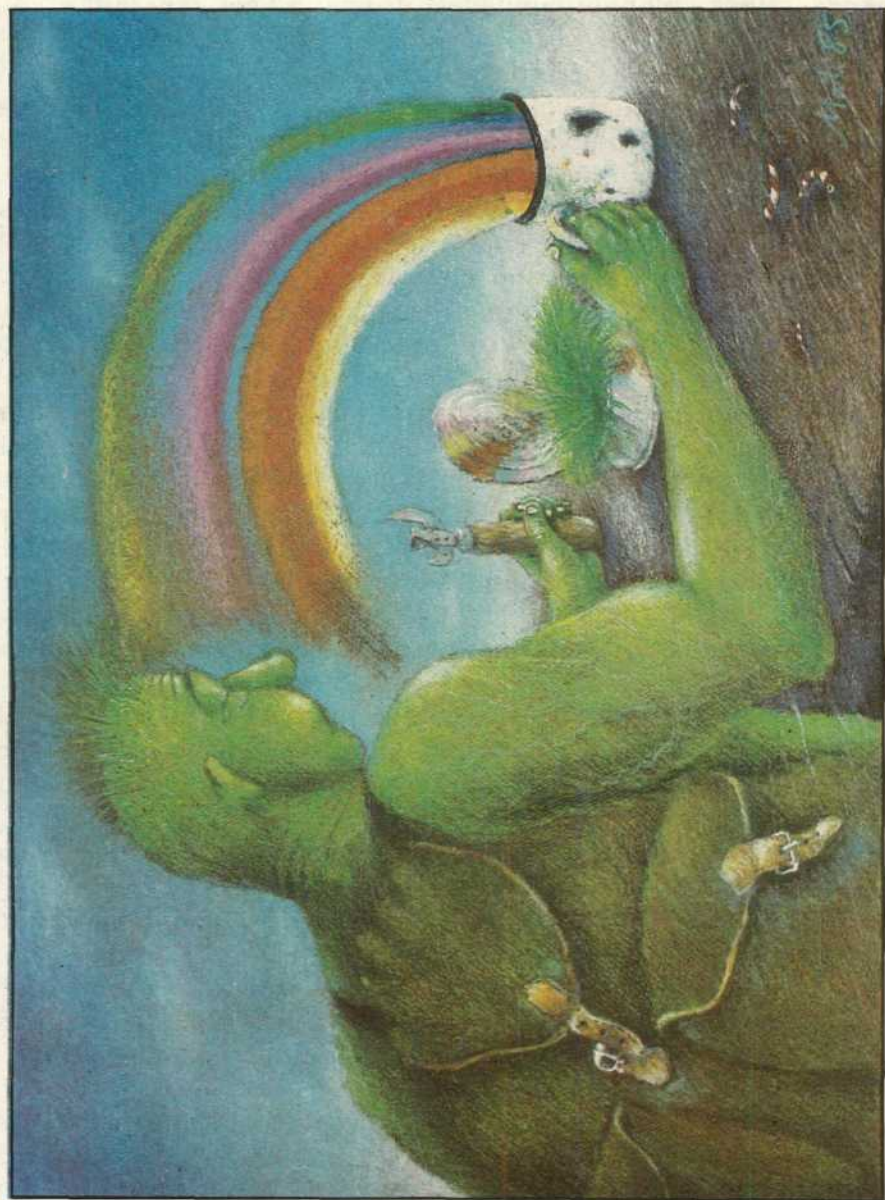
Kindlasti ei jäänud meil oma käega katsumata, mõõdistamata ja fotografeerimata ükski vana kirik ega kabel. Ühes Neemeni-lähises alevis pidas miilitsnik meid kinni, arvates, et oleme midagi spiooni ja vargapoiste vahepealset, ja oma saatuse selgitamiseni pidime ööbima kuskil kuurialuses luku taga. Öö jooksul oleks sellest vangikojast võinud kümme korda jalga lasta, kuid ma pugessin ainult naabruses olevasse aeda ja korjasin sealt renette, esiteks sellepärast, et kui me juba sidime, siis olgu mille eest, ja teiseks, et midagi hamba alla saada, sest vangipõlves vaevlejatele ei antud õhtust süüa. On möödunud hulk aega, ja nüüd kuulen Raman Galubovitšilt, et kui sinna alevisse ilmusid tegelikud templirüüstajad, ei pannud neid keegi tähele ja nad äigasid kirikust ära kaks imepärast Skarõna-aegset ikooni.

Pärast me kirjutasime kõigest, mida olime näinud ja kuulnud. Me kirjutasime lauludest, mida mäletad ka viimsel teekonnal isa Aabrami juurde, Palesje rahvariietest, mis on harmoonilised nagu muinasjutt, puuarhitektuurist, mille vastu kellelgi vähimatki huvi pole olnud, ja matkal kohatud ekspeditsioonist, kes kartis meid nagu vanakurat välku, sest kui meie etnograafid vareseid loendasid, olid väledad tädid ja onud teistest maadest nagu vargad meie Palesje oma muuseumide jaoks eksponaatidest tühjaks teinud.

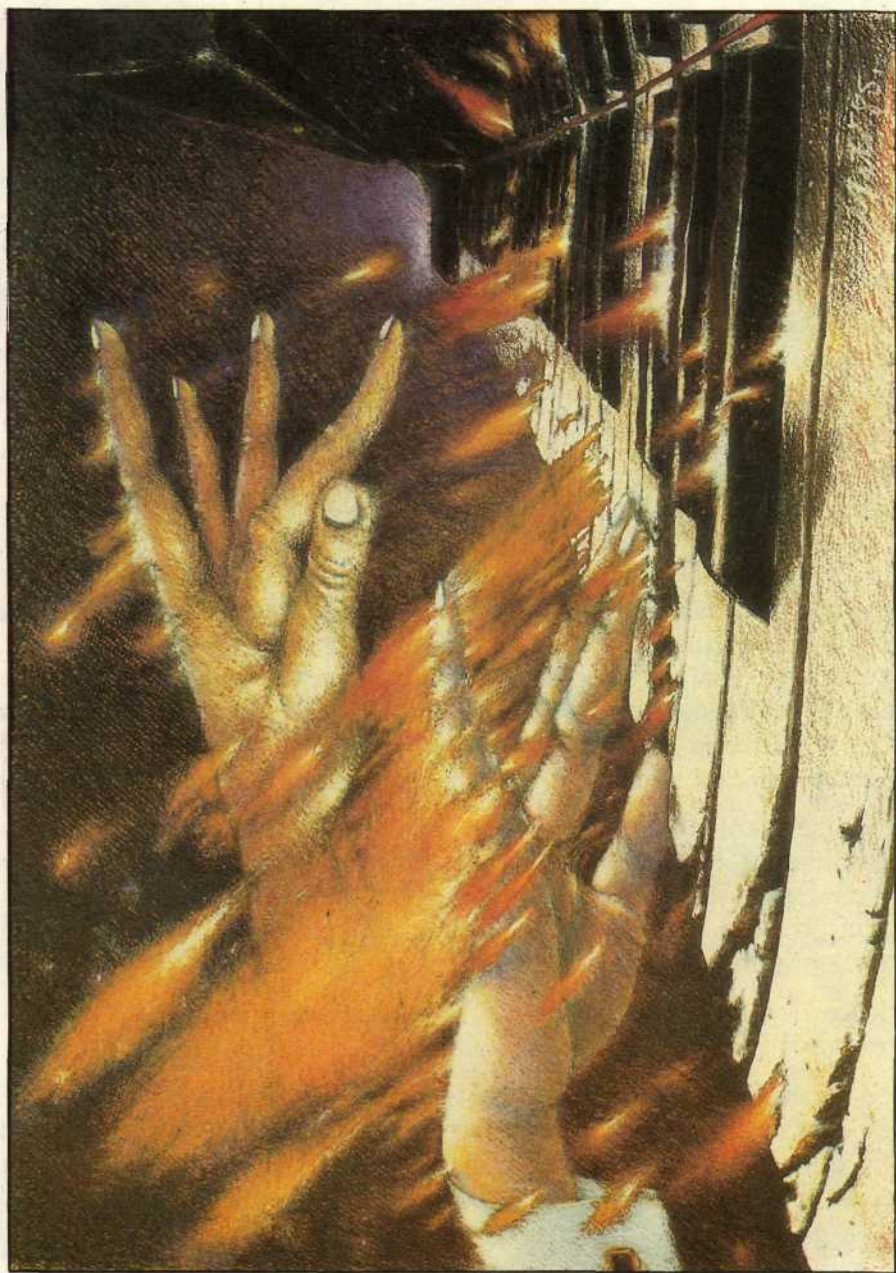
Me pidasime endid pisut puudu et esmaavastajaiks. Mõte, et meie oleme viimased, kellele see kõik kallis on, hiilib südamesse hiljem, aastate pärast. Kuid ta tuleb, ja sealt jääb üksainus samm kahtluste ja kapitulatsioonini . . . Kui suur eksitus see oli!

Me nutsime isukalt üksteise rinnal, rääkides ilusaid sõnu sellest, mis on kunst ja mis temast saab ja et meie peame teda teenima. Miks tollal keegi meist ei mõistnud või ei tahtnud mõista, et paremal juhul alateadlikult olime teinud üpris kasuliku valiku?

Kuid ilmselt olime siiski ka midagi väärtuslikku korda saatnud. Sest kuskilt on need kirkastunud poisid oma hingepuhtuses ometigi tulnud . . .

Mati Kütt. Ökoloogi eine. Ölipastell. 1985.

Mati Kütt. Mäng. Ölipastell. 1985.

Ja müüre, me pärandit aegadest hallidest,
nad vahivad, mõistmatust silmad täis.
Ei tühjagi ole meil teada neist vallidest . . .
Uladzimir Karatkevitš

Anna mulle andeks, Raman. Oli aeg, kus ma arvasin, et sa elad väljamõeldud elu. Arvasin, et sa mitte ei ela oma ideedes, vaid mängid neid, ehkki sinu seltsis oli alati isepärane ja huvitav olla.

Ma olin piisavalt taibukas märkama niihästi seda, et sa minusse kiindusid, kui ka seda, et sa oma armukadedust väga püüdlikult varjasid. Sa teadsid, et mu kohtumised Vahtangiga veel kestavad. Ma ütlesin seda ise. Ei sugugi mitte selleks, et mängida odavat avameelitsemise mängu, vaid et sulle haiget teha, sest meie esimesel kohtumisel muuseumis tekkinud tunne, nagu ähvardaks mu vabadust oht, ei olnud veel üle.

Mäletan, ükskord tutvuse algul sa küsisid, olen ma seda ja seda raamatut lugenud, ja mina vastasin, et ei ole ja et — pealkiri oli küll kohe peast pühitud — olen ammugi tahtnud seda lugeda. Tegelikult polnud ma mitmeid aastaid mitte midagi lugenud ja sain ilma raamatuteta väga hästi hakkama. Tõsi küll, Veerake sokutas aeg-ajalt midagi pihku — «Angelique, inglite markiis», «Krahvinna de Monsoreau» . . . Ma ei teadnud veel, et sinu raamat võlub mind oma keelega, lummab kangelaste erakordse mõtte- ja tunde puhtusega, ja kui valus hakkab sellest, et minu ja nende — noore Zagorski, Kastussi, pärisorise näitlejanna Helena vahel on terve aastasada.*

Kuid see kõik tuleb hiljem, pärast meie esimesi matku mööda Valgevenemaad, pärast seda õhtut sinu toas, kus raamatute kõrval seisis vokk ning jõulutäht seinal millegi poolest meenutas kullendavat sibulakimpu ema majas. Su pendliga kell tiksus nii hubaselt ja igal täistunnil hüppas sellest välja kägu.

Ükskord juhtus ta ilmuma üpris ebasobival ajal . . .
Kui hästi ma seda kõike mäletan!

See oli mulle nagu saabumine otsatult teekonnalt, kus vaguniakendes vahelduvad kirevad, aga ühed ja samad maastikud ning sulle alles hiljem teadvustub, et edasipääs oli kinni ja vedur tormas mööda ringteed.

Sel teekonnal polnud mitte midagi, millest seisis koos sinu elu. Ajalugu? See oli kuskil kaugel, Kiievis või Baltikumis. Aga meil? Kas meil vanasti midagi tähtsat ei sündinudki? Nagu mäletan, ei rääkinud

* Tegelasel Uladzimir Karatkevitši populaarsest aialoolisest romaanist «Viliapead sinu sirbi all». (Autori märkus.)

meie õpetajad sellest sõnagi. Polatski Jeفرassinija, Vytautas, Astrožski...^{*} Need olid mulle ainult nimed, ei rohkem.

Kuid ükskord...

Kas mäletad, kuidas me sõitsime nädalalõpuks rohelusse uppuvasse vanaaegsesse väikelinna? Sa ütlesid, et aeg on linna vastu olnud armuline, see oli tõestigi nii ja me võisime imetleda ainulaadseid maalinguid katoliku kogudusekirikus ning jälgida nahkhiirte salapärast lendu omaaegse kloostri õhtuste kellatornide vahetsi. Selle linna ääres järve kaldal aga kerkib iidne sünge loss. Seal lossis metsviinapuu väätidesse põimunud kõrge torni all jutustasid sa mulle legendi vürsti tütre ja sunnismaisest talupojast. Me olime täiesti üksinda, ainult meie, tuule vaikne kohin ja iidaegse kella hellebardjate osutite aeglane liikumine. Ja äkki juhtus minuga imelik asi. Ma nagu oleksin sattunud nähtamatusse, õhkjasse, aga tugevajõulisse voolusse, mis mind oma hõljega haaras ja kaasa viis. Ja kella all ei seisnud enam mina, vaid noor vürstitar Marõlja, kes oma mõrsjaehteis tornist alla kivikõvaks külmunud maa peale hüppas, et mitte minna sellele, keda ta ei armastanud. Ja mu kõrval ei seisnud mitte sina, vaid too sunnismaine nooruk, ja ma teadsin, mida timukas sinuga lossi keldrites peab tegema. Mu kujutlusse kerkis, et me enam ialgi kokku ei saa, ja südant pitsitav ahastus oli nii suur, et oleks tahtnud kisendada.

See on vist küll üpris naiselik, aga just sel hetkel ma tundsin, et sina ja sinu elu ei ole väljamõeldis, vaid tõelisus, nii nagu lossi müürid ja taevas nende üle.

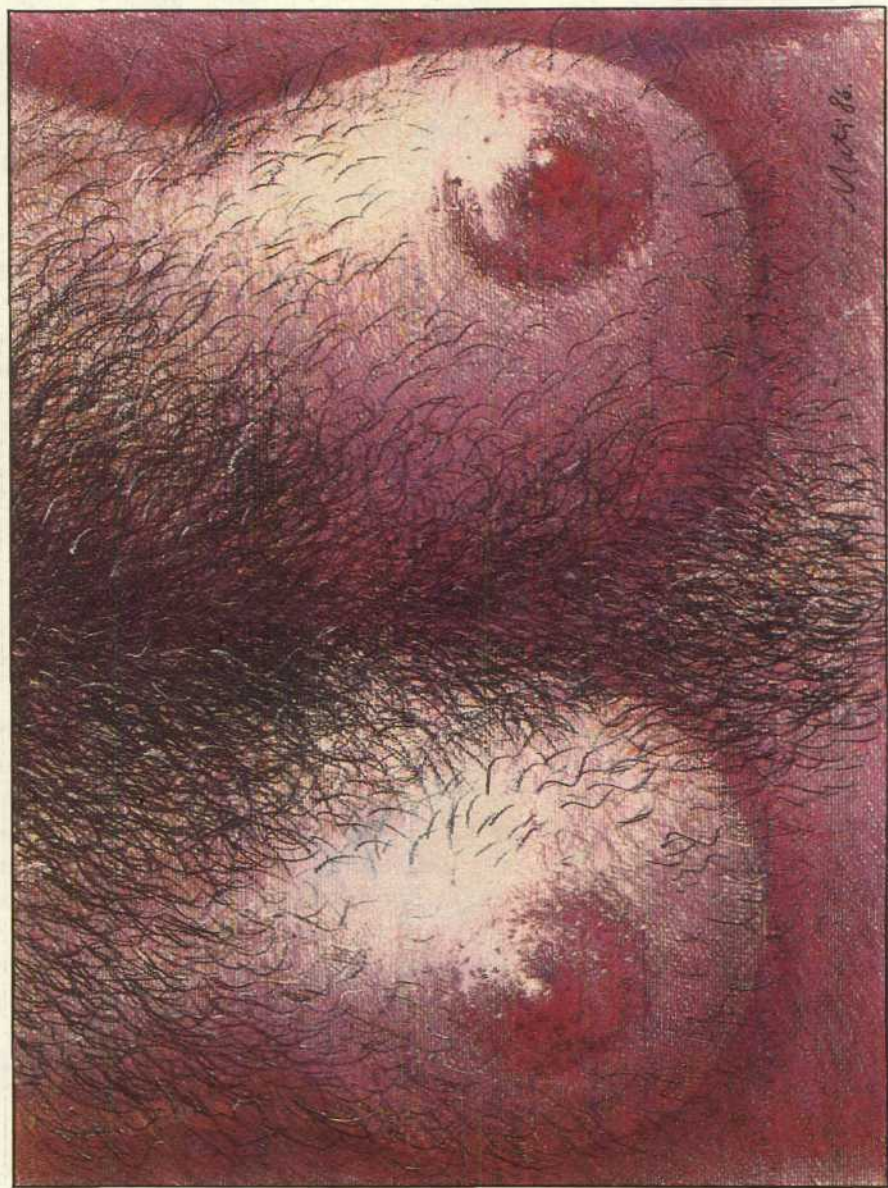
Vassil Maksimavitš

*Kustpeale ja kunas algab vahejoon, mille ületamisel me hakkame maha salgama iseennast? Võib-olla nõuab see erandlikke olukordi, piirsituatsioone? Kuid võib-olla käib kõik hoopis lihtsamalt ja on ühtlasi keerukam? Võib-olla saab kõige rängemates katsumustes kergemini vaimselt iseendaks jääda kui tavalises elus, mis pealegi on kaetud «loominguliste» või veel mingite muude saavutuste roosa värviga? Võib-olla läbib see piir iga meie päeva ning me astume tast üle loendamatuil korral, ise seda üldse märkamata või vaigistades oma sisetunnet sellega, et need üleastumised on tühised ning ebaolulised ja me võime iga hetk tagasi pöörduda ning olla, kes me oleme?

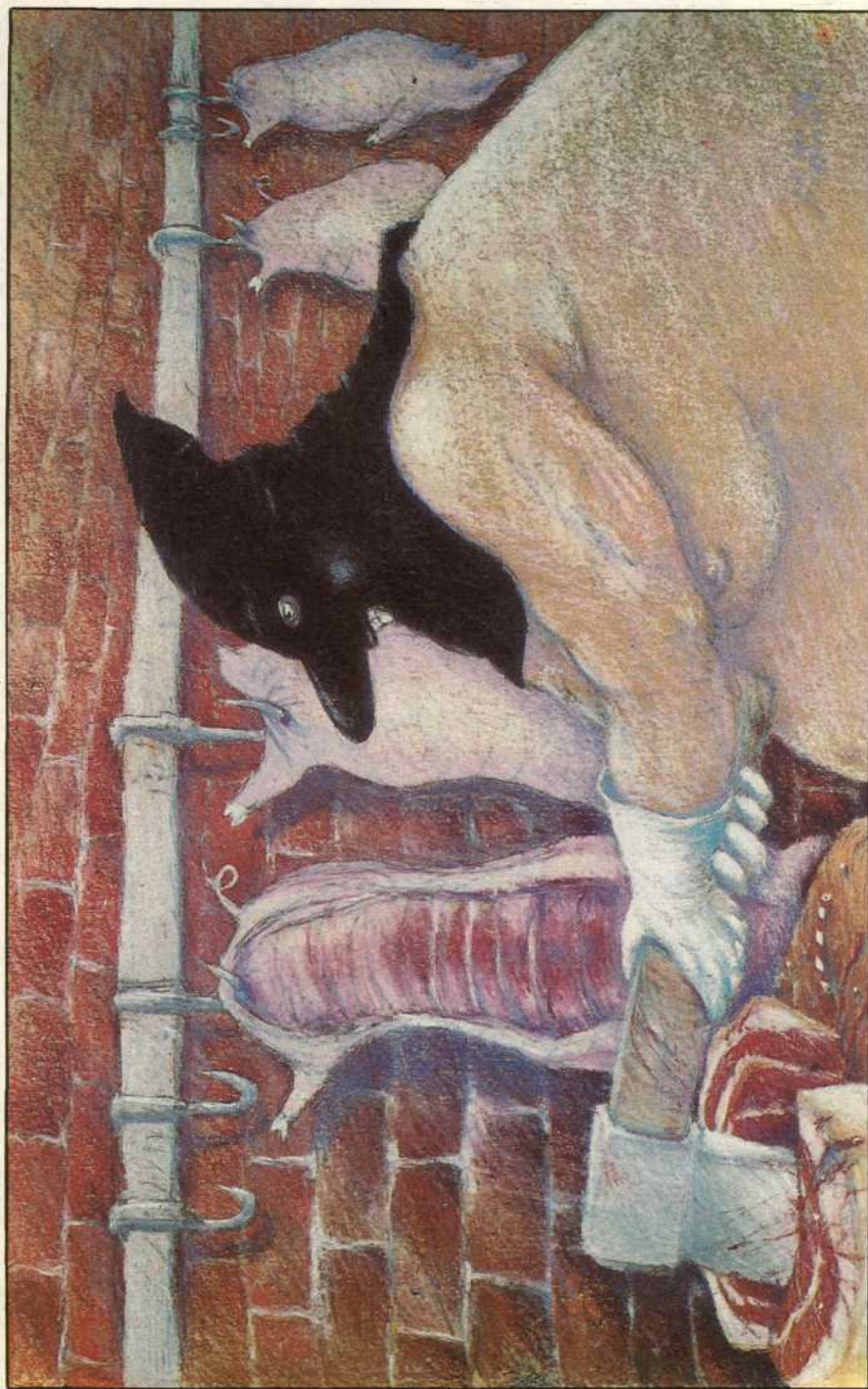
Noorus. Avantüür katedraaliga. Sõbralt laenatud päevasärk ja nii edasi...

Viie aasta pärast oli katedraal oma seitsmeteistkümnendal sajandil sepistatud ristidega kellelgi veel rohkem pinnuks silmis... Ja mõned aastad edasi võideldi tema taastamise eest juba ilma minuta.

* Polatski Jeفرassinija — värstinna XII sajandist, hiljem kloostriisse astunud, keskaia valgustaja, arvatav kroonikate ja originaalteoste autor. — Vytautas — Leedu suurvürst XIV—XV sai, kelle ajal Leedu suurvürstiriik saavutas kõige laiemad piirid ja kelle alla kuulus ka Valgevenemaa. — Konstantin Astrožski (1527—1608) — Poola-Leedu suurvürstiriigi poliitika kultuuri protežeerija. (Tõlkija märkus.)

Mati Kütt. Kandideerib koondisesse. Õlipastell. 1986.

Mati Kütt. Alternatiiv. Õlipastell. 1984.

Ma elasin vaikes tänavas keset pealinna, mu loomingulises kontos, nagu väljenduvad kehvad kriitikud, oli viis-kuus siledalt kirjutatud raamatut ja kirjanduspreemia. Mind arvati meelsasti mitmesuguste delegatsioonide koosseisu. Mul oli läbi sõidetud kogu meie maa ja olin hinganud välismaistki õhku. Olin näinud laevu Vladivostoki Kuldsarve lähel ja samanimelisel lähel Istanbulis. Aga — imelik küll! — vaevalt oli sest ajast mulle jäänud ühtegi sügavat mälestust.

Nagu sogane õlilomp püsisid mälus vahekorrad Emmaga. Ilmselt tulevad mul värvid vastu enda tahtmiski paksemad, aga jumala eest, isegi praegu ei suuda ma leida Emma karakteris midagi paremat kui tema oskus ajada kerget loba raamatutest, mida ta polnud lugenud. Mulle on siiaaani jäänud arusaamatuks, mis moel usaldav vooruslik tütarlaps, keda ma Riia rannas kohtasin, mõne napi kuuga jõudis muutuda «kirjaniku abikaasaks», kes peensusteni teadis, mida tal elult tarvis on, nagu ma ei mõista ka seda, kuidas ma võisin nii kaua elada naisega, kellele kirjandus, minu raamatud ja kõik muu, välja arvatud honorarid, oli ainult kama. Teinekord hakkad mõtlema, et mingit muutumist polnudki, vaid et see nõtkes, vesinikublondide tukkadega tüdruk, kes, odavad džiiinid ja ketsid jalas, igal hommikul käis loomingulise maja akende all kajakaid söötmas, juba siis teadis, mida ta saada tahab.

Ma tundsin end õnge haagitud kalana, keda esialgu on tugeva landi otsa rabelema jäetud. Et saada endale suhteliseltki rahulikke töövõimalust, pidin lõputult tegema kompromisse ja mööndusi; üks nendest oli isa maja müümine, kus mul suviti ja sügiseti kirjutamine nii hästi edenes.

Neist aegadest on meeles veel üks luuletaja, kes nagu tüütu kärbes mulle sõbraks tikkus ja rublalise täpsusega teadis, kui palju üks või teine uue raamatu eest saanud on, samuti kes kellega ja kelle vastu truudust murrab ja kes ei tunne keelt, milles ta kirjutab . . .

Ühel ilusal päeval tegin sellele elule lõpu ja kolisin siia, keskaegse koloriidi jäänustega oblastlinna vaikusse, kolisin ümber, et teha seda, mida kirjanik peabki tegema — kirjutama raamatuid. Alles hiljuti pidasin seda otsust ülimalt tarkuseks ja siin elatud aastaid oma parimaiks aastaiks.

Kui mul lõpuks ometi rahu käes oli, hakkasin eeskätt väärtama just seda. Ma ei püüdnud enam oma loominguga maailma ümber muuta.

Kainelt hinnates oma annet, ei ole ma ennast kunagi esimese suurusjärgu täheks pidanud — jätkus sellestki, et mu täht oleks küllalt hele ja et teda võiks seletada palja silmaga. Kirjutamine on pakkunud mulle rõõmu ja rõõmu on valmistanud ka oma nime nägemine ajakirja lehekülgedel või uue raamatu kaanel. Enam-vähem alati on mu meeoleolu olnud rahulik ja ladus, nii et seda võiks võrrelda õhtuse metsajärvega; juhuslik tuulevihur ei suuda ta vetepeeglit häirida, sest järv on kõrgetest kaharatest kuuskedest varjatud nagu kilbiga.

Kolm-neli korda aastas olen kokku saanud tütrega, algul oli ta kooliplika, viimasel ajal instituudi tudeng. Mu eks-abikaasa on tulemusrikkalt kasvatanud tütart ses vaimus, et isa pole ilmas millekski muuks vajalik kui temale raha andmiseks; sellega on meie, kuidas öelda, sugulusvahekordade praegune sisu üldjoontes ammendunud.

Sõbrad? Aja jooksul on nad langenud endiste kategooriasse. Mõnest uuest on mulle jätkunud. Meie muuseumi direktor, sitke, elust mõnu tundev emeeritus, on pidanud endale auks omas kodus vastu võtta kirjanikku, kirjanikule omakorda pole see olnud koormav, vaid pigem meelepärane, kui nädalalõppudel tema poole sisse astuda ja pärast õiglasel meelel tehtud tööd puhata, maitstes Siberi retseptide järgi küpsetatud pirukaid, kuid ühtlasi ka vaadata, mida pakub direktori joogilaud. Seltsimees Bjasperstõhh ise oma põhimõtetega ning aja tunnetamise teooriaga tundus mulle olevat mõnes mõttes unikaalne isiksus. (Olin muide kuulnud, et omal ajal oli lugupeetud Mikalai Anissimaviš sellesama katedraali, kus ta nüüd direktoriks on, rahuliku südamega õhku lasknud.) Ja peaksite te kuulma, kuidas tema kolleeg kultuuripõllult arutleb ufode ja telepaatia üle! Või Kazimir Baljavaviš oma õilsa eesmärgiga saada kätte teenelise tiitel ja personaal-pension — eesmärgiga, mille pärast ta on olnud võimeline oma kooli jaoks ükskõik mida välja pigistama, kaasa arvatud koguni mingi unikaalne teleskoop, mis, nagu kuulukse, pidanud minema mäetööstuse laboratooriumile.

Tõepoolest, üsna koloriitne seltskond. Ainult üks küsimus jääb: kuidas hinnata inimest, kes igal reedel oma muigeid koos pirukatega alla neelates mõnuleb enda arvamuses, et ta ise parem on?

Naised? Üks neist ütles, et ta mind armastab. Tundsin, et need sõnad pole ilus enesepete, vaid tõsi, ja seepärast läksid meie teed lahku. Ei, ma ei kohkunud sest armastusavaldusest, vastupidi, see kõditas meeldivalt enesetunnet, kuid ühtlasi nõudis minu poolt mingeid teistsuguseid suhteid kui siamaani, ja seda oli mulle kõige vähem vaja. Ja pealegi oli mul Marõja, kes ei pretendeerinud millelegi ja midagi ei nõudnud, välja arvatud see, mida ma talle pakkuda suutsin . . .

Hingerahu. Nüüd ma tean, mis see on. See on, kui su hinges lakkab liikumast mingi pendel, mis üpris kergesti võib märkamatuult seisma jääda ja millel üpris raske, tihtilugu aga võimatu on uuesti oma liikumist alustada.

(Järgneb)

SILJA LÄTTEMÄE

MATI KÜTI PILDID

Mati Kütt on sündinud 1947. Lõpetanud Viljandi I Keskkooli. Õppinud TPIs. Esimene karikatuur ilmus 1974. Kunstis iseõppija. Praegu joonisfilmide kunstnik-lavastaja. Esinenud karikatuurinäitustel Tallinnas, Riias, Vilniuses, Odessas, Gabrovos, Skopjes, Knokke-Heistis, Lääne-Berliinis, Anconas, Tokios jm. Personaalnäitused Tallinnas 1975, 1980, 1985. Auhinnad: Balti karikatuuri näituse diplom ja medal (Vilnius, 1978) ning auhind (Riia, 1978); auhind ja diplom karikatuuri-näitusest «Mis siin naerda on?» (1979); rahvusvahelise spordikarikatuuride näituse «Võitjate üle ei naerda!» plakatikonkursi auhind Tallinnas (1980); hõbemedal spordikarikatuuride näitusest «Ancona-81» ja eriauhind Tokio rahvusvahelisel karikatuuri-näitusest (1981).

Olulisemad kunstnikutööd joonisfilmides: «Klaabu kosmose», 1981, rež. A. Paistik, auhinnatud: diplom parima kujunduse eest ja auhind parima lastefilmi eest (Lvov, 1981), I auhind rahvusvahelisel teaduslik-fantastiliste filmide festivalil (Madrid, 1983); «Hüpe», 1985, rež. A. Paistik, auhinnatud: ajakirja «Novini Kinoekranu» auhind tänapäevateema kujundlik-filosoofilise lahenduse eest (Užgorod, 1985), esimene peaauphind III rahvusvahelisel multifilmide festivalil (Stuttgart, 1986), multifilmide peaauphind Nõukogude Eesti filmifestivalil (Tallinn, 1986); «Naksitrallid» (1984, 1987); «Magus planeet» (1987).

Mati Kütt tuli karikatuuri 70. aastate laine harjal — kui jalad sai alla see noor (praegu 40aastaste) põlvkond, kelle najal meie tänanegi eesti karikatuurikarkass suuresti püsti püsis (Priit Pärn, Rein Lauks, Toomas Kall jmt).

Tollasest aatekaasusest karikatuuris, «Szpilki» jt välisväljaannete mõjust, isiklikest kontaktidest edumeelsete karikaturistidega Moskvas, Leningradis ja kaugemalgi, eesti karikatuuri läbimurdest itta ja läände on palju räägitud. Tõuke karikatuuriks sai Mati Kütt tollal «Tallinnfilmist», kust startis visuaalsesse nalja, kus vormis karikaturistikätt terve rida multiplikaatoreid, kunstnikke, stsenaariste-režissööre (P. Pärn, H. Ernits, A. Vasar, H. Mets jmt).

Joonisfilmikunstnikuna on Mati Kütt suuresti arendanud isikupärast väljenduslaadi,

tehnika valitsemise oskust ka karikatuuris (maailisus, värvivarjundid, taust jms).

Ja kui kunstniku taotlused filmis, maailmanägemise viis pörkuvad režissööri piiranguile, siis on vabakarikatuur optimaalseim võimalus pingeid maandada, järgida üksnes sisesundi.

Või hoopis autorifilm?

Oma filmiks on Mati Kütt (1981. aasta debüüdi lisaks) ilmselt juba mõnda aega küps olnud, kui eritleda psühholoogiliselt tabavat kunstnikutööd joonisfilmis «Hüpe» (1985) või isikupärast visuaalset mõtte- ja kujutusviisi värvide, tausta läbi «Naksitrallides» (1987), ka «Magusas planeedis» (1987).

Mati Küti piltidele võib läheneda mitmeti. Järgides üht elamuskulgu, on tema karikatuuride aineseks inimese ja maastiku kummaline seotus ja suhe, elava-tehisliku vastasseis, konflikt. Kriitiline hoiak väljendub mitmeti. Mati alustab muskleis mehikeseaga, kes trussikute väel, paljajalu ja täis infantiilse võitu optimismi külvab niitnuudeid, puurib neisse auke ja koob valminud makaronidest «Uku» tooteid. Ent peagi annab teotsemislust maad häämingule, ahistusele. Absurdne tegu saab satiirilist värvi juurde. Üha enam näeb teotsemise mõttetust, võimust võtavad elutu maastik ja mõõn inimese sisetundes: pime mängib pimedatega pimesikku, kõledal maastikul üksikud kalamehed kanalisatsiooniaukudes õngitsemas jms.

Kõige elava nappust rõhutades (majast väljakasvav puu, linnupuur toas, näkid konservis) väljendab autor suhet loodusesse, jõudes tsivilisatsiooniüksindusse (seljakotiga mehikese nädalalõpp inimitühjal elutul planeedil — «Week-end»).

Mati Küti karikatuurset mõtet hakkab üha rohkem mõjustama sürrealistlik lähenemisviis — elutu vaikus, kumisev tühjus, üksikud inimesed kõledas ümbruses. Karika-tuurne konflikt on mõneski pildis esmapilgul lõtv, selle mõju suureneb eelkõige tausta, miljöõ, kujutamisi viisi läbi. Autor on oma naljad põhjalikult läbi mõelnud ja joonistanud. On näha, millise mõnuga viimistleb ta muserdatud mehikese varbad või toonitab ahistava maastiku kumerusi, lisab detaile.

Ent vaevalt saab paljasjalgne mehike riided selga, saapad jalga ja lipsu ette, kui

lähedki nende poole üle. Kes on nemad? Nemad on pumba juures, aga ei pumpa. Tähtsal koosolekul pole neil millestki rääkida («Seltsimehed, ilus ilm täna...»), režissöörina filmivad nad iseenda näppe, pimedaina hindavad filmikaadreid jne.

Pastellides on Mati Kütt lähenenud maalilisele kujutusviisile ja seda eelkõige karikaturisti positsioonilt, kus groteskne süzeeline alge on olulisem kui maalimise viis. Nii on jõutud satiiri ja maali sulamini. Värvide väljenduslikkuse ja kakofoonia kaudu on satiiriline mõte, groteskne efekt mõjusamalt esile tulnud, kui autor seda ainuüksi karikatuurse joonega suutnuks.

Matil on oskust intrigeerida, vaatajat jahmatada, tõmmates piltide süzeed pingule groteskne kujundi või detailiga (doktori kolmas silm-kruvi otsmikus ja kruvikeeraja käes — «Dr.»; «Kiri Austraaliast» — meeskänguru postitab kirja jms). Ka toorevõitu koloriidil on bravuuritsev mõju (roheline-lilla-punane-roosa jms).

Provotseeriva plakatliku efektiivsuse, sürrealistlike sugemete ja erksa värvigamma tagant võib aimata autori iroonilist vaatlejapositsiooni, sihiteadlikku kriitilist mõtlemist. Sotsiaalselt teravust, karikatuurset tabavust on pastelli pandud «Ökoloogi einel» — vikerkaar tassis, rohi konservikarbis; ka hermafrodiitsel rindkerel, mis mehelikult karvane ja naiselikult rinnakas («Kandideerib koondisesse»). Burkleske satiirina (õigemini hoiatusplakatiina lobisemiskohtadesse) mõjub «Üks jutt» — kohvikulaua taga jõhkrates punastes toonides lopsakad naised, pea asemel pärani avatud suud. Meelast elujõudu pakub «Primavera» — alasti erkroheliste kurkide taustal, silmadeks, rinnanibudeks kurgid.

Mati on vitaalse mõnuga vorminud terve rea groteskseid kujusid, mis avavad inimliku olemuse inetumaid tahke (jõhkrust, himurust, väiklust, tühisust). Autor on talitsenud endas tungi lihtsalt niisama bravuuritseda, surudes kujutatut pildi satiirilist mõju intensivistama.

Mitmeidki pastelle varjutab teatud pahelise, pahaendelisuse meeoleolu: väljakutsuvalt lopsakad rinnad (isegi lihunik-timukal või tugitoolil), laialipaisatud puna-valgetriibulised torud (hoiatav sümbol?), ka konksu-

dena, kokteilikõrtena, ussidena (mida see peaks tähendama? «Seda, mis siin õhus hõljub, aga mida me ei näe,» ütleb autor ise).

Ei puudu ka soov värvide väljenduslikkuse kaudu (eriti violetsete toonide sulamina) tundeseisundit fikseerida — ahistavat elamuslikkust sisendab pastell «Õhtu» — lummas kummituslik tugitool ja avatud üksel sisenev/põgenev mees. Üllatab «Poeedi» poeetiline portree, mis läbi groteskse kujutusviisi ometi lausa lüürilisena mõjub ja pastelliseeria üheks elamuslikumaks pildiks tõuseb.

«Publitsistliku ja filosoofilise joonise renessansiks» kuulutatud 70. aastail (kui refereerida «Projekti» 1974, nr 4) otsisid karikaturistid, leppimata tollaste kunstiliste ja intellektuaalsete horisontide piiratusega, uusi väljendusvõimalusi ka eri kunstiliikide sünteesis — karikatuuri lähenemises maalile, graafikale, plakatile. «Renessanss» on toimunud nii eesti, leedu, Leningradi, Kiievi karikatuuris ja mujalgi. Mati Küti looming — karikatuuri ja maali väljendusvõimalusi ühendav, on eesti karikatuurile oluliselt mänguruumi juurde võitnud, mõjustanud suhtumiste ja hinnangute teisenemist.

Autori pastelliseeria, ehkki tollal (1985) mõnevõrra erandlik, ei mõju meie tänase karikatuuri kontekstis enam irdnähtusena. 80. keskpaiga karikatuuriellu sugeneb *happening*'i, isiknäitusi piiratud publikule. Nalja tehakse «justkui iseendale», vabana kramplikust püüdest iga hinna eest «raamides püsida», trükki pääseda; asjal on lastud spontaanselt edeneda. Maali, maalilist kujutusviisi karikatuurse süzeega on seondanud mitmedki, nimetagem kas või Miljard Kilgi «Sorry, Leonardo», «J. K. 87», «Väikekodanlased on väljunud tänavale», ka Edgar Valteri, Hardi Volmeri maale jms. Aatekaasusest annab aimu eelmise suve «Tallinnfilmi» sürrealistide grupinäitusel nähtu. Üritamata nähtusele ühist nimetajat leida, on niisuguste piltide tunnuseks assotsiatsiooniavar, vaba, spontaanne kujutamisi viis, allhoovuseks dada, sürrealism, ka hüperrealism, tugev groteskne süzee ja maaliline vorm. See on suundumus, mis meie tänase visuaalse nalja võimalusi suuresti avardab, kujutava kunstiga ühendab.

RUTT HINRIKUS

TUNDMATU KARL RISTIKIVI

Tõepoolest, «Kevade» või «Tõde ja õigus» või «Väike Illimar» või «Seitsmes rahukevad» on igavikustanud ühe keskonna, ühe aja, ühe ea mälu ja maailmatunnetuse, aga põlistanud ühtlasi mõndagi kirjaniku isikuloost. Palverändurite vool Tammsaare väljamäele, Palamusele, Koguvasse, Ahjale võib viia nii kirjaniku sõnumile lähemale kui ka sellest kaugemale, argistesse tühihädades, kuid on ometi paljudele vajalik, teadvustades midagi rahvuslikes identiteediotsinguis, inimlikes samastumispüüetes. Kinnistumine mingisse kindlasse paika, tagasipöördumine lapsepõlve, maailma nägemine veetilgas on olnud paljude suurte kunstnike jõuallikas. Selliste kirjanike kõrval on Karl Ristikivi maailmakodanik või teistpidi — mees eikusilt. Ta ei ole jätnud endast ühtegi teostes põlistatud memoriaalset paika. Ja on luulesõnu öelnud: meie juured on igas paigas, kust me kunagi mööda käinud. Teenijatüdruku poeg (meenutagem Strindbergi «Teenijatüdruku poega»), kelle tunded ja igatsused, äng ja lootused ei pursku aga pihitumise kibeda tõena, pigem vastupidi — talitsetud kõikemõistmisena, mille kindla kesta sisse iroonia vahel vaevumärgatavaid pragusid uuristab. Autobiograafiline ollus on ta teostes nii sügaval, et kirjaniku «mina» vaid ühes romaanis ja ainsas luulekogus, neiski mõistu, end avaldab. Siiski pole eelnevaga vastuolus ka Ristikivi väide: «Ja ometi kõik, mis ma hiljem olen kirjutanud niisugust, mida heatahtlikud lugejad on hinnanud, on ühel või teisel viisil minust enesest.»

Ristikivi puhul, ehkki ta ei kuulu põhimõtteliste müstifikaatorite hulka (kes seda järjekindlalt jõuakski olla?) ja on intervjuudes ning kirjades ühtteist enesekohast avanud, võime enam kui paljude teiste puhul väita: tähtis on looming, mitte looja, mitte impulsid, mitte argieluline vastavus, vaid see elu, mis elab oma seaduste järgi kirjaniku teostes.

Samas kerkib suure loojanatuuri puhul ikka igiiniplik küsimus: miks? mis käivitas selle looming? mis kujundas ta selliseks, nagu ta on? Vastused jäävad oletusteks, lähenemiseks olnule, rekonstruktsiooniks. Isegi Ristikivi sünnitalu Läänemaal oli mitmes esialgses biograafiakatses ebatäpselt näidatud. Kunagi ei saa usaldusväärselt kinnitada, kes oli ta isa (ja millised omadused ta tõelt pärida võis). Ka kirjaniku emal on õigus oma elu avalikustamise üle ise otsustada. Piisab teadmisest, et kirjaniku lapsepõlv oli

kehva teenijatüdruku poja, nurkasurutu lapsepõlv Esimese maailmasõja aegsel, Eesti üheks kultuuriliselt mahajäänumaks paigaks peetud Läänemaal. Sinna on ehk tagasiviidavad need paljud heitlapsed ta teostes, ülelibisemine lapsepõlvekirjeldustest, kõrvaltvaatajahiak. Ometi ei ole pidepunkte väita, et see kasvukeskkond põhjustanuks erilise õnnetuoleku. Vara pakkusid põgenemistee soovitud ilma raamatud, kõigil lugudel olid loendamatud arendamisvõimalused, mis loojaomadustega ühes kasvasid. Varakult kirjutama hakanud, on Ristikivi alles 15, kui «Uudislehes» ilmub ta esimene jutt. See on lugu itaalia tantsijannast, seega mitte protest olemasoleva vastu, vaid võimaluste otsimine mujal, mingis teistsuguses ilmas. Küllap seetõttu armastas ta kogu elu kino, tähistas igal aastal kinoskäiguga oma esimese kinokülätuse (1927) aastapäeva. Tookord oli ta just pääsenud õppima Tallinna Kaubanduskooli, leidnud õnneliku juhuse tõttu hea kostikoha, kus ta end peaaegu kasupojana võis tunda. Edasine koolitamine sõltus rohkem endast kui ema poolt võimalikust abist. Kümnekond aastat tuli taskuraha ka kirjatöödest: vestetest, följetonidest, lastelugudest, ka realistlikest külajuttudest, lõpuks kahest joonealusest seklusjutust. Fantaasiailm, reaalsus ja huumor leidsid lõpuks õnneliku sünteesi lasteraamatuis «Semud», «Sinine liblikas» jt.

26aastaselt valmis vähem kui kuuga «Tuli ja raud», mis kirjaniku sõnutsi «oli nagu loteriipilet, millest siiski peaaegu kõik olenes». Täpsemini oli see ehk nagu eksami-töö, mis pidi tõestama, et ta on kirjanik. Ja tagama mõnevõrra raha ülikooliõpinguiks.

Nagu iga meistritöö on Ristikivi esikromaan oma ajas mõnevõrra tavatu. Küll traditsiooniliselt realistlik, eluvaatelt pigem alahoidlik, maailmanägemiselt varavana, pole talle tollase eesti kirjanduses ometi midagi kõrvale seada. Ehk võiks teda vaadelda saksa või inglise või prantsuse perekonnalugude ja kujunemisromaanide taustal. (Töölisromaan kirjutamise esimene kavatsus saanudki Ristikivil ärgitust vastuvaidlemissoovist ühele inglise töölisromaanile.) Eesti kirjanduse senised saavutused olid maaelu käsitlemise alalt. Minevikku oli jäänud Vilde teedrajav realism. Korrats tegi ilma 22aastase A. Jakobsoni paljastav naturalism («Vaeste-Patuste alev»). Tõelist linnakirjanikku enne Ristikivi ei olnud. Selle maine kinnis-

tasid esikromaanile järgnenud «Õige mehe koda» («Võõras majas») ja «Rohtaed». On ilmunud mitmeid käsitlusi selle triloogia ülesehituse, ideestiku, jutustamissituatsiooni, Ristikivi kunstikäsituse kohta, kuid autori saladuseks on jäänud, miks valis see üsna noor mees nii ebausikliku aine, millised olid selle valiku pidepunktid, reaalsed eeskujud. On jäänud vaid sõnum, saatja aadress on tuhmunud. Kuid juba nende kolme romaani tegevustiku ja tüübid võiks asetada Tallinna asemel suuremate kaotusteta mõnda teise Euroopa linna. Juba siin paelub Ristikivi rohkem üldinimlik kui konkreetne.

Kolmekümnesena lõpetas Ristikivi «Roht-aiaga» seekordse loomeperioodi, 1942. aasta jaanuaris ülikooli ja võeti samasse assistendina tööle. Sõda katkestas Ristikivi nüüdseks kindlaile rööbastele suundunud saatuse. Teeninud mõne kuu Saksa sõjaväes kirjutajana, põgenes ta 1944. a sügisel Soome, sealt siirdus aasta pärast Rootsi. Alates 1949. aastast elas ta Stockholmis, mis sai kõige kauasemaks kodupaigaks ta elus. Kirjanikutöö jäi vaba aja harrastuseks, nagu oli olnud ennemini. Leivateenistus haigekassas oli ametiks, mida ta talus, nagu oli talunud teisi kohustusi, elu suure paratatusena. Vabaduse maailm oli selles, mis kasvas temast enesest, tema teostes. Vahest seetõttu on ta järgnevate teoste haare ajas ja ruumis nii ulatuslik, liikudes maailma, täpsemini Euroopa ajaloo ajas ja ruumis. «Aga kuna mul pole endal midagi, millega välja tulla, siis tegin nagu Piibeleht — laenasin. Enda eluloo asemel, mis on liikunud kuskil perifeerias, võtsin Euroopa eluloo. Sellepärast, et Euroopa ei hakka laenu pärast protesteerima — ta ei teagi, et ma kirjutän.» Enne Euroopa eluloo juurde jõudmist katsetas Ristikivi siiski veel lähedasma ajalooa. 1946. ja 47. a ilmunud «Kõik, mis kunagi oli» ja «Ei juhtunud midagi» käsitlevad 1939/40. aasta sündumusi Eestis. Tallinna triloogia tegelased olid inimesed elu suurelt näitelavalt, kirjanik jälgis nende teekonda eemalt. Ajas lähedase üldistamine ei anna päris samaväärseid tulemusi ja kolmas romaan jääb sellesse triloogiasse kirjutamata. Nende kahe romaani ja 1961. aastast ilmuma hakanud ajalooliste romaanide vahele jääb 14 aastat, traditsioonilises tähenduses inimese teovõimelisem iga — kolmekümne viiendast pea viiekümnennda eluaastani. Selle aja jooksul valmis üks romaan, kogu eesti kirjanduses omaette seisev ja väga palju erinevaid seisukohavõtte põhjustanud pihtimusromaan «Hingede öö». Seniste otsingute kokkuvõttena ei paku «Hingede öö» mingeid retsepte. Peategelase irreetaalsed rännakud, eksistentsi taak, süü ja süüdimatuse, võimaluste, võimatuse ja vastutuse küsimustepundar ei apel-

leerigi vastuse leidmisele, see on hõige pimedusse, ühe eksleja pihtimus teisele.

1969. aasta kevadel kirjutab Ristikivi ühele sõbrale: «Kas me võime kunagi midagi kindlat öelda tuleviku suhtes. On mulle endalegi nii mõnigi kord tundunud — nüüd on lõpp. Aga ei olnud. Võibolla et ei olegi lõppu. «Hingede öö» puhul arvasin, et see on kokkuvõtte ja bilanss. (Paljude arvates see seda ongi.) Aga nüüd olen juba kümme aastat kirjutanud ainult enda lõbuks, mängurõõmust, teoks Tuglase sõnad, et kõik, mis me teeme, on sündinud lihtsalt tegevustahetst.»

Pärast Tallinna triloogiat ja «Hingede ööd» mõjus kõrgendatud nõudlusega lugejaootus ilmselt mõnevõrra pärssivalt. Kuni lõpuni vilksatab Ristikivi kirjades vahel püüd oma ajaloolisi romaane n. ö välja vabandada. «Sest kui ma jõudsin äratundmisele, et mul puudub jõud ja oskus ehitada gooti katedraali, olin võtnud eeskjuu oriendi ehitusmeistrelt ja hakanud ehitama paviljoni teise kõrvale, mis lõpuks siiski ka peaks mingi plaanipärase kompleksi moodustama.» 1961. aastast alates ilmub Ristikivilt seitsme aasta jooksul romaan aastast. Neist esimeses, «Põlevas lipus», väidab kirjanik olevat kogu ajaloolise seeria teema, millele teised on vaid variatsioonideks. (Selle väite aegu, 1966. a ei olnud Ristikivil tõenäoliselt silme ees veel kogu ehitus, sest mõnigi idee teise neb loomise käigus dunduvalt.) Romaani aineks on lapskuninga Konradini sõjakäik Sitsiiliasse (1268), tagasi võitma isade kaotatud trooni. Õigus on Konradini (nõrgema, kaitsetuma) poolel, kuid õhustik on täis traagilist endelisust: «Aga nüüd loodame kõik, et taevane kohtumõistja ei ohverda teie õigust mõne veel suurema plaani pärast, mis on nii suur, et inimene seda ei mõista.» Konradinil ei jää muud üle, kui oma nõrkade õlgade jaoks liiga rasket koormat vapralt taluda ja oma mõrkjas teekond võidulootustest tapalava lõplikkuseni alistuvalt ära käia. Teosele on heidetud ette programmilist fatalismi, alistumise käsitamist viimase paona. Aga kas juba siin ei vaata kirjanik oma tegelasi lausa piibellikult müütloova distantsiga, kas pole varjatud ironiat kõrvaltegelaste ja nende eesmärgipüstituste esituses? Kas pole nukrat muiet nende truude ideeteenrite üle, kes Konradini hukkumist võtavad kui rõõmusõnumit õigluse teostumisest? Nii ei solidari-seeru kirjanik Konradiniga, vaid vaatab kõike ajatust kaugusest *sine ira et studio* skepsisega, mis selles akvarelses lihtsavõitu loos veel ei avaldugi, ent mida järgneva põhjal võiks ehk lihtsustatult sõnastada: reetmine on inimloomusele niisama omane kui vastupanu ja lootus. Alistumine ei ole allaandmine, vaid oma «viimse kindluse» sulgemine oma

südamesse. Viimsest linnast või viimsest kindlusest kirjutamine oli Ristikivi ammune kava, esialgu umbes «Hingede õõ» laadis, seostamata aja või kohaga. «Mu silmade ees oli pilt sellisest kindlusest, mis viimseni vastu paneb ka siis, kui võitlus tundub juba mõtetu. Võibolla oli see mõte sisendatud Heiti Talviku luulest, kus ta ütleb «Meie kohus on püsida tüünil kõigi lootuste avariiski.»» Romaani «Viimne linn» (1962) tegevus toimub ristsõdijate viimases kantsis Pühal maal, Akkonis aastal 1291. Templiordu rüütel vend Roger on valekaebuse tõttu sunnitud ordust lahkuma ja valima madalama renomeega, ent oma eesmärkidele enam truuks jäänud Hospidaliordu. Romaanis ei ole vähe pöördelisi sündmusi, mille traagikat neutraliseerib kroonikalik esitus, ent taas pole peatähelepanu sellel, mis juhtub, vaid küsimustel miks? ja kuidas? Kui vaprus teenib vaprust vaprust pärast, kõrkus sünnitab kõrkust ja ajalikku uhkust, on idee vaid harraks katteks ja kangelassurm areenilt lahku-mise ainsaks tagavaraväljapääsuks. Ometi kestab võitlus kuni on võitlejaid, võitlus on õieti ainus, millel kõik püsib: «Võitlus ei lõpe kunagi, ainult võitlejad langevad või väsivad.»

Ristsõdade ajajärku käsitleb ka esimese ajaloolise triloogia kolmas romaan «Surma ratsanikud» (1963). Ristsõdade ajajärgu peamine kütkestavus Ristikivi jaoks oli Euroopa ühendamine ühtse idee ümber. «Selle idee kadumine ongi peamiselt see punane joon, mida olen jälginud oma ajaloolistes romaanides. /---/ Oleks aeg ka meil näha Euroopa saatuseühtsust, siis on meil ka suurem õigus nõuda, et Euroopa ei unustaks meid, nagu ta unustas viimise linna kaitsjad.» «Surma ratsanike» tegevus toimub 14. sajandi alguses, jälgitakse hispaania palgasõdurite kompaniid, kes võitleb türklaste vastu Väike-Aasias. Kummastusega näeb loo jutustaja, kompanii kroonik ja intendant, rüütleideede mandumist röövivate palgasõdurite saamahimuks. Selle romaani lõpulaused võtavad omal viisil (ja mitte ilma mõnegi populaarse filosoofi abita) kokku esimese triloogia õppetunnid: «Kuningad surevad ja kuningriigid kaovad. Isegi kirikud langevad varemeteks ja Surm ratsutab oma saatjaskonnaga üle rusude õhtu poole. Aga noor puu kasvab.»

Teine triloogia keskendub inimesele ajaloos suure sulatusahju, inimesele, kes ei seo end selle ilma vägevate üritustega, vaid järgib oma missiooni. Ent maailma saatus lõikub alati üksikisiku ajalikesse plaanidesse. «Mõrsjalinik», 14. sajandi teisel poolel elanud pühaku Siena Katarina «biograafia», valib teemaks absoluutse headuse, jäägitu idee-teenimise. Lähenedes esimese triloogia kroo-

nikatele, jääb ta oma vaimult ehk kõige võõramaks kaasaja elutundele. Järgmised kaks romaani «Rõõmulaul» (1966) ja «Nõiduse õpilane» (1967) on Ristikivi ajaloolis-test romaanidest paeluvamate hulgas, mõlemad küll laetud indiviidi traagika teravamast tunnetusest kui ehk ükski teine kirjaniku romaanimist. Nende kangelasel on absoluuditaotlejad, nii «Rõõmulaulu» trubaduur David kui «Nõiduse õpilase» arst, alkeemik ja astroloog Johannes Faber. Kunstniku suurimaks võimaluseks on luua oma ülem-laul rõõmulauluna: «Kui me laulaksime Issanda vägevusest ja headusest — keset tulist ahju? Kas pöörduks siis ta õiglane viha.» Kuid ülemlaul saavutab täiuse alles siis, kui tema looja on käinud läbi kõigi inimlike kaotuste ja võitude, kõigi inimlike tunnete põletusahju ja tunneb, et ta ei ole ükski, sest «paljud teised, kõik inimesed on visatud tulesse ahju.»

«Nõiduse õpilane» reprodutseerib intri-geerivamalt kui teised teosed kujutatava aja, 15. sajandi elutunnet. Johannes Faber on faustilikku alget kehastav teadlane (ka romaani pealkiri pärineb Goethe ballaadist), kes on nõiduses süüdistatuna sattunud inkvi-sitsiooni kütüsi ja pihtides elab uuesti läbi oma elu. Tunnetusjano õhutusel ei ole ta kok-kunud ükskõik kui kallist hinda maksmast, ta on petnud ennast ja teisi, on sattunud võimu ja vaimu võitlusse, kuid tegu ja tasu ei ole teineteist väärinud. Vahest on raske seda romaani ühendada esimesega, «Põleva li-puga», mis pidanuks ju sellegi teose teemat juhtima. Vastuse annab ehk Ristikivi luule: «Kõigi teede pikkus ajas on võrdne» ja «Kõik on koorem, isegi armastus». Siit järg-neb: ka looming, ka tunnetus, kõiges on inimene üksik võitleja lõputus võitluses, vaid tulise ahju läbi võib tulla tunnetuse tund. Kolmas triloogia «Õilsad südamed» (1970), «Lohe hambad» (1970), «Kahekordne mäng» (1972) esitab oma sõnumi lapidaar-semalt. Tegevus toimub neis paralleelselt olevikus ja minevikus. Lood on sarnased: reetmine on sama kunagi Itaalias ja nüüd Inglismaal («Õilsad südamed»), poliitiline alatus kordub kunagi Viinis ja hiljem Taa-nis. Keerulisema koega on Ristikivi senise loominguga mitmeid enesehinnanguid sisaldav «Lohe hambad». Nagu teose peategelast kiusab ilmselt Ristikivigi kahtlus, kas ikka vajatakse ta allegooriasse ulatuvaid ajalooli-romane, kas ei kao need kuhugi noor-sookirjandusse, kus jälgitakse vaid faabulat ega süveneta filosoofiasse. Või püüab neidki keegi rakendada oma ajutiste poliitiliste ees-märkide teenistusse. Progressi mõiste on Ristikivile alati kaheldav olnud. Inimsüda on muutumatu, tema võitlused ja võidud, tagasi-

langused ja uued püüdlused korduvad põlvest põlve. See veendumus on juba üheks Tallinna triloogia põhihoovustest. Sama rõhutavad viimased ajaloolised romaanid. «Jah see möödunud sajand, mida nüüd oli moes nii üleolevalt kohelda! Sajand, mis oli võidelnud ideede eest, mis nüüd nii kergesti käest anti. Vähe sellest — need ideed nimetati korruga reaktsioonilisteks — reaktsiooni enda poolt.» Nii teravaid seisukohavõtte on Ristikivi varasemates ajaloolistes romaanides harva, ikka kõneleb ta mõistu, ent «Lohe hammastes» on ta ironia järsku teritatud, otsesem, tegevuse olulise osa toomine kaasaega lubab seda romaani pidada ajalooliseks ainult tingimisi.

Ülevaate tervikkuse huvides tuleb mainida triloogiatega vahele jäänud teoseid «Imede saart» (1964) ja ajalooliste novellide kogu «Sigtuna väravad» (1968). «Loomingu» Raamatukogus on viimastel aastatel ilmunud paar hoiatavat tulevikuvisioni. Nende või teiste 20. sajandi süngete antiutopiatega taustal on Ristikivi sissevaade tuleviku heaoluühiskonda peen ja väljapeetud, täis mitmel tasemel vihjeid, delikaatset ironiat ja üle-meelikustki. Kuna lugu on kujutatud kesk-aegse inimese silma läbi, lisab see tänapäeva hindamisse omalaadset võrtsi. Kaugel optimismist ja progressi silmaklappidest, ei saa süngest hoiatuslikkusest selles romaanis ometi peamiseks.

Pärast kolmandat ajaloo-triloogiat ei jõua kirjanik enam iga suvepuhkuse aegu raamatut kirjutada. Aega ei olnud enam palju jäänud. Vahest seetõttu kogus ta oma pika aja jooksul kirjutatud luuletused ja andis 1972. aastal välja luuletuskogu «Inimese teekond», omalaadse tippkogu eesti luules. Ühes erakirjas vabandab ta end: «Voltaire on küll öelnud, et vana luuletaja, vana armuke ja vana hobune pole midagi väärt. Ega ma mingist väärtusest hooligi — olgu see lihtsalt üks inimlik dokument või veel selgemalt öeldud inimliku nõrkuse tunnus. /---/ Võiks isegi kõnelda psühhoterapiast.»

Viimase romaani «Rooma päevik» (1976) erinevus varasemast, ta kunstikavatsuslik katkemine poolelt sõnal on tagantjärele kuidagi tähenduslik. (Või on lihtsalt kombekohane iseenesest lihtsaid asju nii servee-

rida?) Kaspar von Schmerzburgi müstifitseeritud reisipäevik 18. sajandist mängib oskuslikult puhtsüdamlikkuse ja peidetud tähendamissõnade hapral piiril, täis lüürikat ja meeoleolu. Kirjanik ise on kurtnud, et ei jaksanud teost nii lõpuni kirjutada, nagu soovis. «Alguses tundus see mulle nii paljutöötav, sest see võimaldas kirjutada ükskõik mida. Aga kirjutamisel selgus, et kõige suurem vabadsus kaugeltki pole kõige parem eeldus.»

Nii jäävad kirjaniku viimases sõnas kõik võimalused valla. Ta ise lahkub märkamatu, isegi ta surma kuupäev on kokkuleppeline, kuna ta leiti oma korteris mitu päeva hiljem.

«Olemine — mitteolemine, üks neist on uni ja teine ei ole sedagi,» arvab kirjanik «Inimese teekonna» avaluuletuses. Kogu pealkiri ise on väga ristikivilik, avardudes lihtsaks võrdpildiks nii ta enese kui ta kangelaste saatuse kohta. Küll pakub ta selle kõrvale teisigi sümboleid. «Sisaliku tee», «puhkus, ase telkide all» on vaid mõned ta võrdpiltidest üürikesele elule. See on ärateelise, elu tabamatust tunnetanu luule, selle luule, kes on tundnud end üksi põlevas ahjus ja märganud, et ta siiski pole seal üksi. On meie probleem, et ta sõnum seni veel nii vähe kättesaadav on. Tõsi küll, Ristikivist on rohkem kirjutatud kui teistest väljaspool Eestit asuvaist kirjanikest (viimasel ajal eriti tulemuslikult E. Nirk), ilmunud on «Imede saar», uuesti ilmunud Tallinna triloogia, «Rõõmulaulu» võib üles otsida 1970. aasta «Kodumaast». Mõnest suurest raamatukogust leiab veel midagi.

1964 kirjutas Ristikivi: «Võibolla loodan liiga palju kui peaksin oma lihtsaid seiklusjutte hoiatuseks. Aga kaugest ajast kirjutades on vähemalt lohutust, et teame, kuidas hiljem läks. Teame näiteks, et selle kadunud kesk-aegse Euroopa asemele kasvas uus. Ja seda ei ehitanud vallutajad, mongolid, saratseenid ja türklased vaid kõik katsumused läbielanud Öhtumaa ise.»

Kui mul on õnnestunud oma raamatutega anda lugejale natuke julgust nende raamatute traagilise sisu kiuste, oleksin õnnelik.»

LIISA ENWALD

MIS TOIMUB SOOME LUULES?

Pilk seitsmekümnendatesse ja kaheksakümnendatesse aastatesse*

Soomes keelest tõlkinud Piret Saluri

Modernism tuli soome luulesse hilinemisega: T. S. Elioti «Kõnnumaa» saime soome keelde alles 1949. aastal. Riimiline luule, mis oli valitsenud meie traditsioonis pikki aegu, taganes uute vormi- ja keelekatsetuste ees. Noor luulepõlvkond eesotsas Paavo Haavikko, Tuomas Anhava, Pentti Holappa ja Eeva-Liisa Manneriga ning ühes modernismi pooldavate kriitikutega tõstis kilbile mitmetasandilise kujundikeele, paradoksi ja iroonia ning ütles lahti värsimõõdust. Vana luule ja vana moodi luulelugemisega harjunud publik võõrdus lüürikast.

Sellest alates valitseb soome luules modernism. Kõrvutades 1950. aastate ja käesoleva kümnendi paremaid kogusid, lausa erilist vahet ei märka. Ja paljud 50. a-te pioneerid kirjutavad üha edasi. (Lisaks Paavo Haavikkole näiteks Holappa, Manner, Kirsi Kunnas, Mirkka Rekola ja Lassi Nummi.) Riimiline luule on peaaegu välja surnud. Igatahes avaldatud kogusid lehitsetes selline mulje tekib. Avaldamata luules on pilt teine. See, kellel on tulnud töötada harrastusluuletajatega, teab, et nii soome keelde alati üsna halvasti sobinud riimilisus kui ka põlissoome kalevalavärs (muistne soome värsimõõt, runode ja «Kalevala» värs) elab amatööride vihikutes edasi. Paljudele soomlastele tähendab Luule, luule suure algustähega, endiselt just seda traditsioonilist, kindla meetrumiga luulet.

Aga mis toimus lüürikas pärast murrans-

sitsioon on olnud kogu aeg kõigutamatu? Loomulikult selguvad luulekümnendi 1975–1985 olulisemad jooned alles aja kulus. Aga mõni üldisem suund on ehk juba praegu jälgitav.

Hoiakuluule ja looduslüürika

1962. aastal peeti Turus luuleseminar, kus esitatud programm avaldus õige pea luules. Luuletused pikenesid, muutusid keelelt kõne-

* L. Enwald (s 1946) — soome kirjandusteadlane ja kriitik.

Sissevaateid eelmiste sõjajärgsete kümnendite soome luulesse leiab nt P. Saarikoski kirjutisest «Märkmeid soome viimase aja kirjandusest» («Looming» 1965, nr 11), P.-E. Rummo saatesõnast valikule «Kõne voolab voolavas maailmas» (LR 1967, nr 28/29) ja T. Kuldsepa rmt-st «Ülevaade soome kirjandusest» (Tartu, 1979, lk 57–61 ja 65–66). *Toim.*

lähedaseks ja sisult hoiakuliseks. Ühtaegu levis kultuurielus ühiskonna-asjades osalemise laine. Üks kahest 70. aastate soome lüürikas valitsenud suunast oligi selle võitleva proosaluule täiesti ilmne jätk.

60.—70. aastatel hakkas soome luulesse tulema üha rohkem rahvusvahelisi mõjutusi. Silmapaistva poliitilise lüürika autorid Matti Rossi ja Pentti Saaritsa näiteks tõlkisid ja tutvustasid Ladina-Ameerika kirjandust. Sellega kõrvu saadi äratust rahvaluulest. Pärast poliitilist perioodi, 70. a-te lõpul, kirjutas Matti Rossi pikemaid uuskalevalikke luuletusi, kasutades neis ka vana värsimõõtu.

Pentti Saarikoski, kes oli tähelepanuväärne nimi juba 50. a-te lõpul ja uue luule tippe 60ndatel, hakkas kümnendi lõpul kirjutama lühivormilist loodus- ja armastuslüürikat. Kõnena lookeva ning linnaainelise luule tukse oleks nagu peatunud, hoog kadunud.

«Minu kireks on vaikus» («Hiljaisuus minun himoni»), tõgati kuus aastat tagasi teist juhtivat luulesuunda: lühikest, idamaiste mõjude ning äärmuseni lihtsustunud keelega looduslüürikat. See luule leidis rohkesti toetajaid 70. a-te keskpaiku, kui poliitilise võitlusuule mürin hakkas vaibuma.

Jaapani tanka- ja haikuluule oli seejuures oluline välismõjutaja. Maritta Keravuori, Tuomas Anhava ja Veikko Polamere tõlked tegid meid Idaga tuttavaks, ning ühele pisitählepanekule keskenduv, metafoori ja tundepehanguid vältiv luuleideaal hakkas kajastuma ka kriitikas. Arvestajate read jagunesid kaheks: ühtedele sai väikevormilisest looduslüürikast sõimusõna, teised jälle kutsusid vabanema kuulutuslikust luulest, mida nad pidasid liiga kergeks ja häälekaks. Luule ei tohtinud tarduda plakatiks või reaks hüüdlauseiks. Või ei tohtinud, nagu väitsid esimese suuna kriitikud, vaibuda ühtainukest heinakõrt või ussikest vaatlema.

Mõlemad suunad, kui jätkata niisugust vägivaldse võitu jaotust, tegid kirjanduselule selle teene, et lai üldsus ei võõrastanud enam lüürikat, või kui võõrastaski, siis vähem kui aegadel, mil modernism alles läbi läi. Ka vabavärsis luuletusest loeti nüüd välja selge sõnum või saadi nii mõjuv elamus, et vaimse pingutuse nõue enam lugejat ei heidutanud. Aitas kaasa ka see, et 50. a-tel oma esteetilisvaimsetes urgudes redutanud kirjanikud astusid rahva ette: lugesid oma töid kirjandus-

õhtutel, õpetasid nii kirjutamist kui lugemist, püüdsid asjade käiku ise suunata. Soomes loodi Kirjanike Keskus (*Kirjailijakeskus*), mille vahendusel hakkasid kirjanikud mitmesugustel üritustel esinemas käima. Ühtaegu hakati luule- ja proosaharrastajaid mitmel pool Soomes koolitama kirjanduseminaridel.

Lüürika läbimüük kasvas. Rahva lemmitsejateks said eriti lühivormilise, ühel naljal või tähelepanekul põhineva luule autorid. Risto Rasa luuletas liblikast, kes «loeb kümme lehekülge» või varblasest, kes joob graniit-peekrist «sügise rauamaitselist vett». Või siis, et

Õuna kooses on auk.

Kui suruda kõrv sinna vastu

ja hoolega kuulata,

võib peale vee ja tuule häälte eristada

tasside kõlinal.

Uss peseb nõusid.

Või Sügis.

Tänavalaterna valguses

käivad putukad

röntgenis.

Tema lühiluuletuse-võttes kulusid matkijate, enamasti harrastusautorite käes ära ja kriitikut hakkasid neist väsima.

Luulest oli välja roogitud palju tarbetut tühilasti: vaimsusega vigurdamist, keeletrikke, paatost. Aga samas oli kadumas ka midagi olulist: mitmetasandilisus, sõnajõud ja rohke, elamuslike tõlgenduste võimalus.

Imperatiivsus, üldeetilised üleskutsed ja «katkeproosa»

Omaette nähtus oli naisluuletajate esiletõus. Pärast modernismi läbimurdu ja 50. aastaid, mil Eeva-Liisa Manner, Aila Meriluoto, Sirkka Selja ja Eila Kivikk'aho omalt osalt uue lüürika tippu esindasid, ei olnud naistel jätkunud kas võimu, jõudu või ruumi, et läbi murda. Seitsmekümnendatel debüteerisid teiste seas Liisa Laukkarinen, Helena Anhava, Arja Tiainen ja Sirkka Turka. Neist kaks viimatimainitud hakkasid varsti oma rada käima ja on praegugi, meie kümnendil, heas vormis. Hulk teisi naisautoreid — ja osa neist on avaldanud vaid ühe raamatu — löid suuna, mida võiks nimetada eetiliste pöördumiste imperatiivseks luuleks.

Kas naise hääle tahtis ka manifestiluules oma sõna öelda? Või oli küsimus teemas, mis lähtus vähem globaalsest tunnetusest kui puhtbioloogilisest vaatekohast, soovist laiendada oma ema- ja hoolitsejakogemust inimsuhetele üldse? Igatahes olid neil luuletajatel selged teesid: üldinimlik vastutustunne, humanism ja maailma parandamine «kahe väikese inimese armastuse» kaudu.

See oli lihtsa vormi, otseste ja selgete sõnade luule. Salmideks jaotatud proosa —

nurisesid kriitikud selle, tihti tarbelüürikaks kirjutatu üle. Niisama nagu vaid tõuku või oksakest märkav looduslüürika leidis see harrastajate seas palju matkijaid.

Tuleks nimetada veel üht eriliiki, nn «perenaiseluulet», maaelu argipäeva ilmumist luuleraamatu lehekülgedele. Suuna esimesi esindajaid oli Põhja-Soome väiketalu perenaine Eeva Heilala, kes esikogus «Hea on maa» (*Hyvä on maa*, 1976) luuletab:

Kui meelsasti küsiks sinult:

kas tahad õhtusest või hommikusest lüpsist,

külma või sooja?

Kui meelsasti

teeksin sinule võileiva.

Teine naine Põhjast, Eeva Heikkilä, kirjutas neil teemadel oma versiooni ja seda nn *pakettipelto*-luulet* on avaldatud ka paljudes antoloogiates. Ühiskonna struktuurimuutus, mis toimus Soomes 60.—70. a-tel ja mida proosas oli analüüsitud juba mõnda aega, oli nüüd leidnud endale väljenduse ka luules. Tõsi küll, talude tühjenemisest ja maale jäänute eluraskustest ei luuletatud kuigi kaua, aastakümne vahetudes hakkasid luuletustesse taas tulema linnateemad.

Punk-laine ja lööksõna power

70. aastate lõpuks oli luule meie kirjanduselus kuidagi nurkasurutud seisus. Ta sai kriitikalit kõvasti nahutada ja ka väljaspool ametlikku arvustust mõistis eriti noor põlvkond kord valjuhäälselt, kord pilkliku sosinaga hukka taltsa, selge ja sileda «linnülüürika». Vastaspoolt esindasid neil aegadel Soome jõudnud punk- ja rock-tekstid.

Tagasi laululisuse juurde? Või uperpallitava, keele kõiki võimalusi läbiprooviva, mitmes suunas hargneva kujundi juurde, milles olid kajastunud modernismi ideaalid? Jälle taheti, et luule oleks mässurelv. Teisalt avaldati arvamust, et luule ei saa iseenesest üle astuda ja et abi tuleks otsida teistelt kunstiliikidelt: kujutatavast kunstist ja muusikast.

Kümnendivahetusel debüteerisid luuletajad, kelle luuletustes võis märgata uusi keelevabadusi, aine- ja assotsiatsiooniüllust, ja kes olid lühivormi peaaegu sootuks hüljanud. Arto Melleri, Jukka Vieno, Aki Luostarinen — mehed olid noored ja ägedad ja mitmel neist oli juba mõne muu kunstiala kogemus: kas teatris või rock-muusikas. Nende luuletused lähenesid sageli laululisele rütmile ja olid mõnikord koguni riimis. Autorite keelekasutuses oli lusti, mängu ja katsetada tahtmist. Ometi ei ilmutanud nad keele suhtes

* *pakettipelto* — nn «külmutatud» põllud, mille söötjätmise eest riik maksab omanikule hüvitust. *Tlk.*

niisugust radikaalsust nagu Väinö Kirstina oma 60. a-te «konkreetsed luule»* eksperimentides.

Niisiis muutusid luuletused jälle pikemaks ja mitmetähenduslikumaks. Tuli juurde linna-motiive ja omamoodi lööksõnaks sai euroop-lus. Leidus rohkesti vihjeid müütidele, kir-jandusele, ajaloole. Sageli mõjus niisugune paljude elementide ühendus lihtsalt oma osa-vuse näitamisenä.

Oma paremikus muutsid need luuletused luulekeele taas mahlakaks, andsid uut usku, et lüürika suudab ära kasutada kõik keelevõima-lused.

Õpetussõnadest küsimusteni

Luuleraamatute pealkirjades «Nii on» (*Näin on*, Pekka Parkkinen, 1970) ja «Mina ei tea» (*En minä tiedä*, Kai Nieminen, 1985) väljendub luuletajate suhtumine oma teemadesse. Kümmeaastat tagasi otsiti vastuseid, ja kui vastus leiti, kuulutati see rõõmuga välja. Praegu ei päädi luulekogu enamasti üldeeti-lisse paisutusse, vaid vaikusse, lõputusse küsimustesse või irooniasse. Teemad kahtle-vad ise endas, «vastused» kutsuvad esile uusi probleeme. Modernistide, eriti Paavo Haav-ikko keelekasutus on taas au sees.

Metsast, põllult ja vee äärest on tulnud linna, kõnnitakse «vihma käes asfaldil» (Tee-mu Hirvilammi), juuakse elu «otse tänava suust» (Hannu Helin) või longitakse Kaivo-puisto rannal «ilma näota» (Hannu Kankaan-pää). Äärelinnade kehvem rahvas on saanud endale uued luulendajad Kankaanpää ja Hir-vilammi näol, kes on Viljo Kajava ja Arvo Turtiase traditsioonide jätkajad.

*ema oled sa terve
isa jood sa veel viina*

depressioon on suurepärane asi

*kui keskendun
paindub lusikas*

ja kaubamaja tuleb minu juurde...

kirjutab Hirvilammi. Luuletustes kõlab ka Helsinki kõnekeel. Sedasama tendentsi võib märgata 80. a-te proosas, külrealismi pikk ahel on katkemas. Vormi- ja keelekasutuses käib proosa tänapäeval koguni luulest ees.

Tänapäeva soome luulele on tüüpiline paljude erinevate elementide ja väljendus-vahendite ühendamine. Tegemist pole lausa kollaažidega, mille ainsad katsetajad on seni olnud Väinö Kirstinä ja Kari Aronpuro (1986 asutatud Runebergi-preemia esimene laureaat). Luuletaja kasutab lihtsalt ühes ja

samas kogus müüdiainest, vihjeid ajaaloole, kõnekeelt ja sealsamas ka paatost, ootamatuid ja vahedaid metafoore ning paradokse, nai-vistlikku huumorit ja satiiri. Vormilt võib luuletus olla nii mõnerealine aforism kui novelli piirimaile jääv proosaluuletus, aga ka tavaline mõnesalmiline laul. Niisugune kirju pilt, mida ei ühenda isegi teema, on tüüpiline nimelt esikogudele.

Viimaste aastate debütantidest äratav kõige rohkem huvi seni esseistina tuntud Jukka Kemppinen, kelle luule on sõna parimas mõttes haritud ja euroopalik ning ühen-dab julgelt satiiri müstikaga. Ka Kirsti Simonsuuri ja Jorma Kapari on kõigepealt teistel kultuurialadel jõudu kogunud ja kaunis hilja alustanud luuletajad, kelle luuletustes on tunda laia lugemust.

Müstika, suurte vormide ja koguni värsi-mõõdu tagasitulekut luulesse ennustavad niisugused vägagi erinevad luuletajad nagu Markku Toivonen oma pikkade ballaadi-laadsete luuletustega, Satu Salminniitty oma eksalteeritud kõiksuse nägemusega ja jõulist kujundikeelt kasutav Anne Hänninen, kes debüteeris juba 70. a-te lõpul. Veel varem alustanud Ilpo Tiihonen on oma rütmi-katsetustega 80. a-te tugevamaid autoreid. Niisamuti nagu 70. a-tel alustanud Risto Ahti, kes kirjutab müstikahõngulist unenäolist proosaluulet, mille teemad on metafüüsilised.

Modernistide elujõud.

Kui kõige noorema luule üldpilt sunnib küsima, kas sellest kirevusest ja katsetamistest midagi ka kestva jääb, siis «vana», 50. a-te põlvkonna elujõud ei ärata mingit kahtlust. Võib isegi väita, et Paavo Haavikko, Mirkka Rekola ja Lassi Nummi määravad ka meie kümnendi soome luule lae. Noorem lugeja-põlv kuulab siiski meelsamini rock-tekste kui üle keskea jõudnute kindlakskujuenenud laadise luuleridu.

Ka 60. a-te vaieldumaid nimesid Väinö Kirstinä on avaldanud viimastel aastatel elujõulist luulet, mis — enam? — niivõrd ei eksperimenteeri, kui räägib maailma-asjadest sügava kogemuse häälel. Pentti Saarikoski, kelle luuletajate jäi pooleli, jõudis teha läbi pika kaare 50te modernismist «angazeeritud kõnelise luule» kaudu lühivormilise pihtimus-lüürikani ja sealt (*Tiarnia*-sari) müütilis-kujundliku luuleni. Luuletajana on ta käinud teistest soomlastest ees ja on peaaegu nii, et ka ainult tema loominguga tutvudes saab ettekujutuse sellest, mis meie lüürikas on vii-mase paarikümne aastaga toimunud.

Kui meie luules siin-seal ka pinnakihi pulbitseb, siis tervikuna valitseb üksmeel ja vaikelu: n-õ kõmulisi teoseid ei ole lüürikas pikka aega kirjutatud, luuletus ei ole olnud

* «Konkreetsed luule» — siin: näilise juhuslikkuse-ga, ilma terviklausetä ühtliliditud sõnamaterjal, mis peab andma üllatuslikke elamusi. *Tlk.*

mässurelv, luuletajad on jäänud oma liistude juurde. Nad ei ole, nagu paljud viimaste aastate prosaistid, publikut irriteerinud žanripiire rikkudes.

Teisalt on juba luulekeel iseenesest mur-

ranguline ja uuenduslik. Nii võib näiteks Mirkka Rekola mõni sõnagi mahutada endasse sama võitluse, vastuolu või sündmuse, mis on leida paksus romaanis — ja selle ümber peetud raamatusõjas.

MATTI MÄKELÄ

juhatab Soomes Kotka linnas tegutsevat Pekkas-Akadeemiat. Akadeemia koolitab kirjandusharrastajaid, hoolitseb kirjanduse järelkasvu eest. Matti Mäkelä on lõpetanud Helsingi ülikooli fil. maist. astmes ja töötanud mõnda aega sama ülikooli kodumaise kirjanduse kateedris assistendina. Ta on sündinud

1951. aastal ja on soome noorema põlv kirjameestest neid väheseid, kellele essee on põhižanr. Matti Mäkelä on seni avaldanud kaks esseekogu: «Haned» («Hanhët», 1983) ja «Vaba mõtlemise takistused» («Vapaan ajattelum esteet», 1985). Viimasest on pärit ka kaks siin Piret Saluri tõlkes avaldatavat lugu.

VABA MÕTLEMISE TAKISTUSED

Vabalt arenevat mõtlemist ja kirjutamist kitsendavad mitmed asjad. Me räägime meel-sasti ja paatosega tsensuurist, kirjastajatest ja peatoimetajatest, aga lähema ümbruse kipume ära unustama. Sugulaste ja tuttavate arvukas esindus vaatab lahel meelel, kuidas me, mõök püsti peos, ametkondade või igaveste pahede vastu astume. «Poiss, poiss, pane auru juurde, varsti on sul koht käes,» ütleb sugulane ja patsutab julgustavalt õlale. Aga kui mõtleme kirjutada midagi tõesti eba-meeldivat, mis päris kindlasti solvab vana isa või mille kohta otsekohene sugulane võib hakata küsimusi esitama, siis punastame juba ette ja kirjutame parem midagi süütut. See on suur takistus ja selle alusel võib kirjamehed jagada kahte kasti: need, kes teevad oma tööd lähikondlaste haavamise hinnaga, ja need, kes sellega ei riski. Esimesed on endaga rahul nagu vallavolikogu aseesimees, sest nad on võitnud, maksmata penni. Teised on harvad, sageli õnnetud, enesehävitamisele kalduvad inimesed, sest «mõtteid vahetada» saab vaid laias maailmas, üksnes seal võid endale lubada oma arvamust ja seisukohta. Lähiumbruses ei anta iial andeks, seal vaadatakse ainult silmalt silma, seal kas solvutakse või mitte.

Teine vaba mõtlemise ränk takistus on haritute maitse — sõna laias mõttes. Seda võiks nimetada loomulikuks sooviks olla intelligentne, mõtle, võimalikult ajakohane ja uus. Mõtelda nii, et intelligents peab seda radikaalseks, hullu mängida, see kõik on lihtne. Noored loevad niisugust teksti õhinal, vanemad inimesed kuldseid mälestusi heietades. Aga olla intelligentsi silmis rumal tüüp,

kelle üle võib muiata ja kelle nimigi arutelu taseme aastateks paika paneb? Selleks peavad olema tugevad närvid. Kuid sellest ahistusest leidub väljapääs: tuleb lihtsalt näha või läbi elada midagi, millest haritutel ei ole aimugi, sest nemad kardavad tuntu niisama palju kui rahvas tundmatut. Kohe hakkab kergem, sest haritutel ei ole mingit muud ideoloogiat kui uute aadetega kaasas käia.

Kolmas vaba mõtlemist aheldav jõud on omandatud roll: see, mis sa oled olnud, ja sellega liialdamine. Pead liialdama, pead minema kuni võimatuseni välja, kasutama osasihitise asemel täissihitist. Kas poleks kergem olla mõistlik, kirjutada, nagu elad ja mõtled? Meie ümber on kahesuguseid inimesi. Ühed on nagu plakat või käsi, millega nad vehivad ja mis on nende ainus arvamus maailmast. Teised on n-õ üldsus: tähelepandavalt vagurad, tähelepandavalt mõttevabad, või siis räägivad nagu eilne leht. Siiski elavad ka plakati-inimesed väga korralikku elu, nad lihtsalt peavad selle rolli omaks võtma, käima käte peal, nii kaugele oleme nüüdseks jõudnud. Vanemad inimesed ütlevad, et tarkus hakkab maailmast ära kaduma. Ei hakka, tarkust on maailmas sama vähe kui varemgi, aga see tarkus on teistsugune, hulluse moodi. Arukad inimesed peaksid olema üksnes arukad, ja mitte Soodomat ja Gomorrat etendama. Selles seisnebki noorte ja nende sümbolite ning keskikka jõudva kirjanduse suur vahe. Keskealised on kohusetundlikud ja head üleni, nooremad elavad berliinlikus patuse lõpu ootuses.

Tegelik töö on nii takistus kui kasu. Ini-

mene on end ühiskonnaga sidunud, kirjutab ja mõtleb kui selle produkt, ütleb välja, mis teised mõtlevad. Sõnad vaenlastele ja sõnad sõpradele sünnivad ühtviisi sujuvalt, seda rituaalkeelt ei pruugigi eriti täpselt kuulata. Kui aga loed suurte filosoofide tekste, siis märkad kergesti, et nõnda võib mõelda üksnes perekonnata inimene, kes mingit muud tööd ei tee. Traditsiooniline käsitlus avangardistlikust kunstnikust on sisult sama: ühiskonnast eemalseisja ütleb asjad kõige selgemalt välja. Praeguseks on sellest kasust siiski saanud teatud võim, takistus. Ta on muutunud euroopaliku progressikultuuri kiirenenud tarbimispiraali sümboliks. Erakud, kes asju välja ütlevad, ja ühiskonnaga seotud, kes on vait, ei tohiks olla lahus. Vaba mõtlemine peab ka perekonnaga arvestama: söömine, joomine, argipäevamured. Puhtuse ja ebapuhtuse ideega liitub žanri-idee. Kirjutada luuletus, kirjutada novell, see tähendab kirjutada midagi, millest on juba ette teada, et ta midagi on. Žanr takistab vaba mõtlemist ja kirjutamist. Žanri peab rikkuma, et saaks midagi öelda.

Viies vaba mõtlemise ja kirjutamise takistus on kultuuritaust, mis meid märkamatuks kammitseb. Inimese muutumine paremaks, inimest kui liiki ähvardav oht, maailma hävimise võimalus — kõik ühtekokku. Ikka ja alati seostuvad sellega sõnavabadus, demokraatia, vaba, arvamus kujundava intelligentsi mõiste. Need kõik on arenenud ühiskonna mõisted ja neist peaks täiel häälel rääkima, mitte aga lobisema sõnavabadusest, nagu oleks see erialatermin. Kuid ka taustast vabanemiseks on vahend. Sellest pääsed, kui teed asju, mida ei tehta. Alustad otsast, loed raamatut, mis ei ole kordustrükk, tegeled asjadega, mis ei ole «tuleb teha». Alles siis mõistad, mis tähendab lause: siis oli teine aeg. Vanemad inimesed ei pruugi seda teha.

Kuues vaba mõtlemise takistus on heakskiitev autoriteet. Me hakkame kirjutama temale ja muutume tema leebe pilgu all. Või ajame kiusu, et ta meiega rütleks. Kui ta ükskord sureb, teeme suured silmad: kellele ma nüüd kirjutan, kes on väärt minu geniaalsust märkama. Autoriteediks võib olla ka eelkäija, kellega end võrdleme. Võrdleme pidevalt, võistleme, ja ei vabane sellest kunagi. Ja ometi, eessammumist ei ole võimalik võrrelda. Me arvame küll, et see on edasiminekuks, aga tegelikult võib see olla ka tagasilangus või paigalpäsimine. Institutsioon on autoriteet seni, kuni ta säilitab oma saladuse. Alles siis, kui oled institutsioonid läbi käinud, mõistad, et neil ei ole absoluutväärtust. Tuleb vaid hääming üle elada, näha, et see kõik on pidevas liikumises, ja autoriteetide asi on selge. Andku jumal, et siis, kui autoriteedid

langevad, oleks meil juba olemas austajate-ring või vähemalt keskea kindlustundega sillutatud tee mäele ning mäeharjal pilvede vahelt selge väljavaade.

Seitsmes vaba mõtlemise takistus on valikuraskus idealismi ja künismi vahel. Vananevat idealisti kohtad inimeste hulgas tihtilugu. Ta on vana mees, tal ei ole lapsi, ta on tundlik ja närviline, hoolitseb pedantselt oma tervise eest. Ta hääl murdub, kui ta läheb pulti ja räägib maailma kurjusest ja lootusesädemest. See kõik on peatse surma vastuhelk. Maailm ei olegi muutunud niisuguseks, nagu tema unistas. See on ainukordsuse vaev, sest usk maailma ei ole toonud pääsemist hellitatud lapsele, kes selles vananevas inimeses edasi elab. Ta on see, kes ta on, aga tema lause puudutab meid ometi. Või ma näen enda ees noort küünilist inimest, kellel on juba enne täiskasvanuks saamist kõik selge ja edasine on üksnes pisiiskate otsustuste rida. Kelle poolele astun, keda järgin? Tundub, nagu oleks teistel see probleem ammu lahendatud, nad viitavad sellele vaid muuseas ja kõrvallausega. Kuid sellest põhiküsimusest mööda hiilides kulub käest pool elu, ja nii on see veel kõige suurem tsensuur. Probleemivaba tee on kergem käia võrreldes sellega, et pead igal hommikul ärkama ja otsustama: hea või kuri.

HEA MAA

Mu südant on juba pikemat aega täitnud tunne, mille põhjus on lihtne: minu meelest on Soome hea maa, ja et olen kirjanik, siis tahan omakeeli ülistada selle maa headust ja ilu. Ositi tuleb see ajaloo, sellest, mida meie, soome rahvas, oleme teinud. Meil sureb õige vähe lapsi ja noori, see on hea, sest ema-isa valu surnud lapse juures on kõigest leinadest kõige rängem kanda. Rahval on Soomes suhteliselt palju vabadust. Seda on raske tõestada, selline tunne lihtsalt on. Soomes võib vihaselt olusid kritiseerida, aga kritiseerijat pole tarvis vangistada, sest kuigi lihtsalt ei saa ka kõige vihasem kritiseerija oma kannule järelekiitjaid või relvastatud rühma. Kritiseerija sõnu arutatakse rahuga, kaalutakse, kui palju neis on tõetera, ja tegutsetakse vastavalt sellele, pidades üldiselt meeles, et isegi kritiseerijal võib tõsi taga olla.

Rahulikkus tuleb sellest, et inimesel ei pruugi elatise muretsemiseks kulutada kogu oma aega. On rohkesti ajaviitmise võimalusi ja see vähendab inimese loomulikku meelekibedust, sotsiaalhoole annab õnnest ilmajäänutele peatoiduse, aga veel on usinus nii suur, et häbi ei lase seda asjatult kasutada. Jõukus on Soomes jaotunud ühtlaselt ja

korterid enamasti korralikud. Seetõttu kasvab kadedus harva tegudeni ja ka väiksem, varakas osa rahvast võib öösel hirmu tundmata magada. Noorem põlvkond isegi ei kadestaneid, sest on pisitasa omaks võtnud mittematerialistlikku elukäsitust. Ka võimumeeste klass võib rahva seas vabalt ringi liikuda, näiteks trammiga sõita, ja see pole igapäevases elus isegi mitte haruldane.

Rahulikkus tuleneb ka kõrgest haridustasemest, õppinud inimene teab, mis on enne olnud, ja üksnes muigab kergelt uute ideede üle, võrreldes neid kõigea, mida ta juba teab. Soomlane arvab endast üsna hästi, enam ta nii väga palju ei rassi, vaid tegutseb tagant sundimata, vastavalt võimetele.

Usun, et kõige selle sügavam põhjus peitub Soome looduse kahes eripäras. Siinne loodus on nii karm, et ükskõik, mis sa ka ehitad, pead seda tegema kõige halvemaga arvestades. Rahva hinge on juurduanud mõte, et looduselt ei saa midagi muidu, ja seepärast loodavad Soomes hea õnne peale üksnes sulid. Soome looduse teine eripära on selles, et teda on kõigest hoolimata võimalik valitseda. Torm ja pakane hävitavad mõnikord, aga mitte kõike. Kui loodus ei annagi otsata rikkusi, siis hirmsaid õnnetusi ta ka ei põhjusta. Loodus on inimestele selgeks teinud, et üritada tasub igal juhul, ja pisutki ettenägelikum töö kannab vilja ning, mis niisama oluline: tegemata jätmisele järgneb karistus.

Minu meelest on Soomes tähtis õppida elama kuust kuusse, seada end ilma, valguse ja soojuse järgi, nagu nad just parajasti on. See vana tõde on üha veres neil soomlastel, kes välistöid teevad, aga see käib ka tubase töö tegijate vaba aja kohta. See tuleb lihtsalt uuesti ära õppida, sest kui ei õpi, hakkad kähku välismaale igatsema, aga ka seal valitseb kohaliku looduse poolt vormitud vaimne õhkkond. Täiskasvanu ei taipa sellega iga kord leppida. Sa võid ju sõita Hispaaniasse, aga ka sealset loodust naudid vaid siis, kui tead omast maast muudki peale kehvade rannailmade.

Aastaajad mõjuvad inimesele erinevalt. Jaanuarikuu on valgus viltune, kuiv peenike kiir läbi külma õhkuva jäise metsa. Hing muserdub, peaaegu jäätub. Elatakse vaikselt vaeveldes, jaanuaris ei võta keegi ei juurde ega maha, ei korralda skandaale ega varise vaimselt kokku, sest jaanuarikuu keskendutakse Soomes olemasolemisele. Töövõimelised täiskasvanud suudavad parimal juhul teha plaane, sulatada üles sügavkülmuti, joonistada suvila kõrvalhoone projekti. Kes eriti visa, võib ära tellida reisisuusiku, uurida kaarte ja tutvuda maa keele ja kultuuriga. Töö edeneb pisitasa, päevast päeva. On kõige parem, kui jaanuarikuu midagi suurt mõttesse ei võta,

sest muutusi ei sünni. Sisealased võib jaanuarikuu siiski harrastada. Ujulasse minna ja ujuda, saunas nii kõva leili võtta, et kuumus on kogu kehas tunda. Kui sa siis ujulast väljud, pea märg, kõik poorid lahti, ja kolmekümnekraadises pakases pikkamööda auto juurde astud, imestad sisimas, mil moel on inimeste töö seda kõike teha suutnud ja kui kergesti haavatav see on.

Veebruaris võid juba välja minna, kui kõvasti riidesse paned. Puude otsas on võimsalt lund ja lund tuiskab kogu aeg juurde. Sõidad metsas laiae matkasuuskadega ja märkad üksildast rasvatihast, kes puude okstelt lund varistab. Kuidas ta on suutnud talv läbi elus olla? Kui veebruaris hommikuti tööle sõidad ja iga hommikuga aina varem õhetavat taevaranda vaatad, käib hingest läbi pisike lootusevari, mälestus millestki. Unine tõõlemineja peab selle mõistagi enda teada, muidu jääd teiste silmis naeruväärseks. Õhetavat taevaranda vaatab veebruaris igaüks.

Märtsikuu tuleb valgus. Metsades algab puudevedu, päike sulatab lõigatud vaigused palgid juba üles, nende peal võib istet võtta ja ei hakkagi kohe külm. Vanad inimesed ta juvad tuppa tulvavat valgust, näevad saavutatut, pimedat tuba, käsi, mis on oma töö teinud, ja sära, mis silmad kipitama paneb. See kontrast on liiga ränk katsumus ja rõhub väsinud rinda.

Aprillikuu kohta on öelda ainult üks asi. Kui aprillihõhtul trepi peale maha istud, vaatad jahenevat ilma, külma vulisevat oja, paljaid puutüvesid, pruuni rohuta maad ja tajud värsket liiva lõhna, siis meenub lapsepõlv, mis liiga ruttu lõppes, ning sa tunned kummalist närivat igatsust. Pead püsti tõusma ja kähku tuppa minema, et lastele koolitükke õpetada või teha midagi muud asjalikku.

Maikuu tuleb esimene palav päev: kerged riided, päris suvi kohe, nagu öeldakse. Naised on äkki teist nägu, ka vanemad. Nad lõkerdavad suure eelvuses naerda ja sekeldavad veidralt. On, nagu oleks see ühe päevaga tulnud suvi neile liig, nagu vajaks maailm siiski selget mõistust. Õnneks on kevadel palju tööd, kuhu võib tunded uputada, ainult vahete-vahel püsti tõustes, ringi vaadates ja rõõmsalt hinge tõmmates. Mõne päevaga hakkab aurav maa rohetama, kevadlilled pistavad halli kulu seest vägisi pea välja, põllumehed murendavad põldudel musta mulda, juba päevitada jõudnud näo kaaslasteks valged kajakad.

Juunikuu tuuliste ilmadega, mil vanasti tehti aeda ja parandati katuseid, võivad lapsed tuulelohet lennutada. Lohed kerkivad kõrgele metsade kohale ja nõored armunud võivad viguri pärast lohe peale suurte tähtedega oma nime kirjutada, nii et nimed on taeva

taustal kõrvuti näha, kõigist teistest nimedest kõrgemal.

Suveõhtu on omaette asi. Iga intellektiga eputav küünik — see on soome suveõhtus tõbi. Loodus on nii kaunis, et seda suudab üksnes terve ja puhas inimene taluda. Suveõhtul peab ära kuulama tangolaulja viimse kui lause, õõtsudes kaasa laulma koorilaulu kõik salmid, võtma tavalist meest ja naist kui imet, minema randa ja paari, kui palutakse. Kes seda ei tee, see ei talu tulevaid suvesid ega neid inimesi enda ümber, kes on soome suveõhtu omal ajal läbi teinud ja sellest elavad, ning neid on kõigi parteilaste ja parteitute seas enamus. Temale, kes ta seda ei mõista, on parem, kui talle lips kaela ja pintsak õlgadele riputatakse ja ta linna kontorisse saadetakse, et ta ise end hauapimedusse puhkama kiirustaks, sest suveõõ valgust ei talu ta enam iial. Seesama maksab vananeva kirjamehet puhul, kes samuti ei tohiks suveõõl tantsuplatsi servale minna. Kui seal silmapilgu tihkete tervete liikmetega poissi või tüdrukut tantsimas vaatad, siis tead, et kaunimadki read, mis paberile pandud, on aseaine keldri- ja pööninguheidikutele, luhtamineku žanr, ja et iga kirjamees oleks valmis põletama kõik trükitu, iseenese ja teiste tuhandete aastate jooksul korjunud tarkused, kui võiks ainult hetke tunda sedasama, mida tunneb igaüks neist, kes seal teineteisele suurisilmi otsa vaatavad.

Juunikuu lõpus ja juuli alguses sajab Soomes sageli vihma. Ja siis on ühel päeval kuum selge hommik. Mesitarude ümber käib vali sumin, pere läheb lendu, sellest tead, et algab pikk pöud. Kollased toonid on vahetunud siniste ja lillade vastu, kuumas õhus seisavad liikumatult pajulilled ja ohakad. Mütsipael tõmbub niiskeks, kuigi vahid töö juures jõude. Vähehaaval võtab loodus kuivkollase, peaaegu sinkja varjundi, nurmedel lõhnab niidetud, peagi küünikuiv hein. Vili lainetab tuules, kus veel lehti on, seal käivad nad mööda kesist paljaksõõdud karjamaad. Õhtul näkib hästi särg, tüünelts järvepinnalt peegeldub puhkaja päevitanud, rahulikku näkku kollast valgust. Kuu lõpul vurritatakse mett, vedelat võilillemett süüakse piimaga, kõik kohad on meesed, kui seda ämbritesse nõrutatakse ja pimedasse sauna settima viiakse. Kui see on settinud, võtab mees väikese pudelitäie mett, paneb posti, pudeliküljele kirjutab ta: mesilased korjasid selle lille-delt, mida ma iga päev vaatan.

Augustikuu võib äikesega rahet sadada, aga võib tulla ka vananaistesuvi, nädalate kaupa ühesugust põuailma, mida kalendrisse vaatamata kesksuvest ei eralda. Kõik küpseb, mustikad, vaarikad, seened, marjad metsas; esimesed magusad õunad, põllul nõtkub vili,

kogu loodus on küpsemisest küllane, nagu liigagi lopsakas. Vanad puud jooksevad suvelõpu pruuni mahla, pärastlõuna leitses kogunevad suured liblikad ja veidrad läikivad mardikad seda sööma. Varjulisest kohast võid leida suure teo või karvase sõrmejämeduse ussi.

Septembris, lõunapoolses Soomes sageli septembri lõpus, ilmnevad sügise esimesed märgid. Õöd on siiski veel imeliselt soojad, kuigi on juba sügisel pime. Kollased vahtralehed pudenevad kartulimaa mulda; kui varre välja kisud, on see täis ümmargusi ühtlasi mugulaid. Sügisel on õhk kirkalt selge, õietolmu- ja putukaudu kõik kadunud. Võid kõndida lähiümbruses kaljudel või järvekaldal, hinges möödunud suvi.

Oktoobris tulevad sügisvihmad, sajab palju päevi järjest ja on paras aeg alustada hooldustöödega. Ühtaegu kui viid suvised tööriistad kuiva kuurialusesse, kraabid labidateralt mullakänkraid, määrid sisse, mis määrida tahab, ja sead kõik korralikult ritta, võid mõttes kaaluda, millal on aeg midagi parandada. See, kes on lapsepõlve maal elanud, võib sõita kaugesse kodukanti, kus põllud juba küntud. On õhtu, päike on samblasoo taha loojumas, põllumaad hakkavad hämar-duma. Kaugel eespool mustade põldude taga paistab pisike hall maja, lapsepõlvekodu, mis hiljem maha jäeti. Kui sa seal mööda põldu edasi astud ja kaugel paistvat maja vaatad, siis tundub äkki, et maja akendes õhetab valgus. Mineja lisab sammu, kujutleb korraks, et majas elatakse, kujutleb ennast väikeseks poisiks sinna majja, mõtleb, et see kõik on tõsi. Aga siis valgus kaob, see oli hoopis õhtupäikese peegeldus, mis õigel hetkel aknale langes. Silmapilk muutub maja halliks, peaaegu mustaks kesk mustavaid põlde: ääremaal, eemal naabritest. On sügisõhtu tühjaks jäänud maal.

Oktoobri-novembrikuus on kõige hullemad teed. Vihm, pimedus, pori. Härmas hommikul on teinekord hea jahiilm, aga enamasti naudid seda aasta-aega ennekõike siis, kui sul on hea auto, mille tuleleklasi ühe liigitusega läbipaistvaks pühid, sekund, ja aknad suhatavad aurust puhtaks ning pilk võib eesist-melt muretult jälgida, kuidas laternakiired märga vihmasesse õösse koridori rajavad. Õhtuti on oktoobrikuus kõige parem tuppa jääda ning vanadest raamatutest kuivalt vaimseid lugusid lugeda. Juba algavadki väikejõulud: värvitud huuled, klaasidekilin. Lääkivate mustade rõivaste, jutupomina ja muusika sekka võid kohata paljast sooja ihu. Sellest tuleb kõvasti ja kirega kinni hakata, sest oktoobrikuu on Soomes nii pime, et isegi patt on lubatud. Järgmise suve valgel seda enam ei ole.

Detsembris, kui mustadele märgadele oks-tele on juba sadanud esimene hall lumi, valitseb linnas üha lörts ja pimedus. Ajuti muutub see kuivaks pakaseks ja vingeks tuuleks ja uisurajad jäätvad. Higised ja põsed punetamas, pillavad lapsed sinna oma ülevoolava energia. Täiskasvanud kõnnivad närviliselt ja nügeldes mööda kaubahalli põrandat, kõik kohad on täis kaupa, paberit, kilekotte. Üle kraamimägede kiikab soome soost abielupaar, kaks pead, ühtviisi murelikud. Kuni segadus hakkab vaibuma, tund-

tunnilt, silmaga nähtavalt. Ja ikkagi jõuti küpsetada, praadida, osta. Soome seisatab silmapilguks, üksnes lumi sajab tasakesi tänavalaternatele. Süüakse palju, vaadatakse televiisorist saanisõidureklaame, mõeldakse minevikule ja tulevikule. Lapsed on paberid pakkide ümber ära kiskunud ja niivõrd süvenenud kingitustesse, et ei märka ema-isa eemalolevaid nägusid. Kõõgi poolt kostab nõudepesukõlinalt, vanamemm elab veel, varsti on jaanuarikuu.

EDGAR SAVISAAR

RAHVUSSUHETEST EESTIS: 70—80NDAD AASTAD. II

Eelmises loos analüüsisime neid majanduslikke ja ideoloogilisi protsesse, mis viimastel aastakümnetel mõjutasid rahvussuhteid Eestis. Põhiliseks olusid muutvaks faktoriks sai migratsioon. Migrantide arv kasvas kiiresti. Suurem osa neist siirdus tööstusesse, kus loodi juurde ohtrasti uusi töökohti. Kuna enamik migrantidest olid venelased, siis tõi see kaasa ka nihkeid tööjõu rahvuslikus struktuuris. Mõnedes materiaalse tootmise harudes vähenes eesti rahvusest töötajate osakaal, teistes aga ka nende arv. Ehituses töötavaid eestlasi jäi aastatel 1973—1983 vähemaks enam kui 7000 inimest, tööstuses vähenes eestlasi pisut alla 7000. Põlevkivitööstuses töötab eestlasi 1/5, masinaehituses, energeetikas, tselluloosi- ja paberitööstuses 1/3, ehitusmaterjalide- ja kergetööstuses 2/5 kõigest töötajatest. Kui 1973. aastal oli tööstuses töötavatest töölitest ja teenistujatest eestlasi 51%, siis 1983. aastal vaid 46%. Ärevustekitavaid järeldusi eestlaste osakaalu kahanismisest tööstuses tehakse ka mitmetes üleliidulistes uurimustes. Näiteks on 20—29-aastaste tööliste hulgas kvalifitseeritud kaadri osakaal venelastel kõrgem kui eestlastel, vastavalt 50% ja 39% (vt «Социально-культурный облик советских наций». М, 1986, lk 362). Samadele järeldustele jõutakse ka meie teadlaste korraldatud uurimustes. 1980. ja 1985. aastal võrdles Tallinna Pedagoogilise Instituudi regionaalsete uuringute grupp R. Noorkõivu juhtimisel tööliklassi rahvusliku koosseisu dünaamikat üheksateistkümnemes Tallinna Mererajooni tööstusettevõttes. Eestlaste osakaal vähenes 1980. aasta 47,8 protsendilt 1985. aastaks 42,7 protsendini, seega viisaastaku jooksul 5% võrra ehk üks protsent aastas. Tõenäoliselt on vähenemine isegi suurem, sest uuri-

mus ei hõlmanud mitmeid suuri mitte-eesti rahvusest kaadriga ettevõtteid.

Tööliklassi koosseisus võib eraldada eesrindliku, teaduse ja tehnika progressile orienteeritud ning vähemteadliku, käsitsitöö ja vähe kvalifitseeritud tööga tegeleva osa. Oluliselt erinevat suhtumist nõuavad klassikavatuses ühelt poolt nüüdisaja suurtootmises kujunenud töölisel ja teisalt näiteks juuksurid ja müüjad, kuigi statistiliselt kuuluvad ka nemad tööliklassi ridadesse. Tööliklassile iseloomulikke palgejoni kujundavad tootmise kontsentratsioon, mehhaniseeritus ja automatiseeritus, mis aga viimati nimetatud erialadel on madal. Tööliklassi avangard asub tööstuslikus tootmises ja nimelt nendes tootmisharudes, millest sõltub teaduse ja tehnika revolutsiooni edasine arengukäik. Paraku on eestlased just seal oma positsioonid käest andnud.

Tööliklass on juhtival positsioonil kogu rahvamajanduses, ta loob põhilise osa ühiskondlikust koguproduktist ning töötab sotsiaal-majanduslike ümberkujunduste keskmes. Sellega on põhjendatav ka tööliklassi olulisus kommunistlikus parteis. (EKP kasvas tööliklassi osa 1961.—1981. aastani 35,8lt 42,6%ni, suurenedes eriti kiiresti pärast NLKP XXIV kongressi. (vt X. Поорс. Класс, образующий партию. Tallinn, 1983, lk 50—51). Kiirenduskursile üleminekul oodatakse just töölistelt selliseid iseloomujooni nagu peremehetunne, lai silmaring ja teadlik suhtumine, kõrge tööalane ja ühiskondlik-poliitiline aktiivsus. NLKP on alati pidanud tähtsaks nõukogude tööliklassi rahvusväesalkade suurenemist. 1982. aastal vastuvõetud NLKP Keskkomitee otsuses NSV Liidu moodustamise 60. aastapäevast rõhutatatakse, et partei pöörab ka edaspidi alalist

tähelepanu põhirahvusest oskustöölise kaadri ettevalmistamisele. See aitab laiendada töölisklassi mõju ühiskonna arengule ning kindlustada kõikide klasside ja gruppide, rahvuste ja rahvusrühmade ühtsuse alust. Sama mõtet väljendas käesoleva aasta kevadel NSV Liidu Tele-Raadiokomitees esinedes ka NLKP Keskkomitee sekretär Jegor Ligatšov. Öeldes, et on vaja näha probleeme rahvussuhetes ja neid õigeaegselt lahendada, nimetas ta probleemidest esimesena liiduvabariikide töölisklassi täiendamist põhirahvusest elanikega (vt «Журналист» 1987, nr 5, lk 2).

Liidutehases «Dvigatel» on mälestustahvel siin tsaariajal töötanud Eesti revolutsioonilise liikumise juhtidele. Seda vaadates tekib küsimus — kui palju on praegu «Dvigateli» jäänud eesti töölisi? Katkevad põlised eesti tööstusproletariaadi dünastiad, mis on äärmiselt ebasoovitav nähtus.

Eestlaste osakaalu kahanemine tööstustöölise seas, eesti noorte vähene juurdevool materiaalse tootmise sfääri ning eestlaste ümbergrupeerumine tootmis- ja mittetootmissfääri vahel mõjutab oluliselt sotsiaalset elu vabariigis.

J. Ligatšov räägib oma esinemises ka kõigile rahvustele võrdsete võimaluste tagamisest nende osalemiseks ühiskondlikus elus. Jutt on esindatusest «riiklikes, parteilistes ja ühiskondlikes organisatsioonides». Iga piirkonna juhtiva kaadri koosseis peaks täielikumalt kajastama selle rahvusliku struktuuri, praktikas realiseerub see nõue aga lihtsustatult. Küllalt sageli muutub juhi (direktori asetäitja, sekretäri, ministri asetäitja) valikul otsustavaks kriteeriumiks kandidaadi rahvus. Taolist kohtade ja ametite mehhaanilist jaotamist rahvusliku tunnuse järgi nimetas M. S. Gorbatšov 1987. aasta jaanuaripleenumil «internatsionalismiidee vulgariseerimiseks».

Asi pole üksikute ametikohtade jaotamises mõnes ettevõttes või majandusharus. Nagu fikseerib NSVL Konstitutsiooni kuues paragrahv, on peamine juhtiv ja suunav jõud meie ühiskonnas kommunistlik partei, parteikoosolek on aga peaaegu ainus koht, kus tööline puutub kokku ja võib ka ministri-ga rääkida nagu võrdne võrdsega. Eestlaste osakaal Eestimaa Kommunistlikus Parteis on aga tunduvalt madalam kui Eesti NSV elanikkonna rahvuslikus struktuuris.

Eestlaste osakaal parteis on võrdlemisi suurelt kõikunud. Vahetult sõja järel moodustasid eestlased EKP koosseisust peaaegu poole (1946. aastal 48,1%), seejärel hakkas nende osa kahanema (näiteks 1953. aastal 43,7%). Ühiskondlike olude muutudes algas uus kasv, mis jõudis haripunkti 60. aastate teisel poolel, mil eestlased moodustasid EKP

koosseisust 52,2—52,3%. Järgnevatel aastatel on eestlaste osakaal parteis aga hakanud taas langema (1975. aastal 51,9%; 1981. a 50,7%) ning läheneb praegu sellele saatuslikule 50le protsendile, mille järel eestlased EKP ridades uuesti vähemusse jäävad (arvulised andmed vt Коммунистическая партия Эстонии в цифрах 1920—1980. Tallinn, 1983, lk 108, 181—182).

Tulevikus võib probleemi teravus küll taanduda seoses eestlaste osakaalu jätkuva vähenemisega Eesti NSV elanikkonnas, aga praegu on eestlasi rahvastikus üle kümne protsendi rohkem kui eestlasi parteis. See tõttu ei tundugi tähtis, kui mõne rahvamajandusharu või ettevõtte keskastme juhtide, spetsialistide või siis tippjuhtide seas juhtub olema eestlasi rohkem.

Analoogilisi probleeme on ka riiklikes organites. NSV Liidu Ülemnõukogu koosneb teatavasti Liidunõukogust ja Rahvuste Nõukogust, kes esindavad vastavalt NSV Liitu kuuluvate liiduvabariikide ja rahvuste huve. Ilmselt ei esinda iga saadik kõigi rahvuste huve ühtaegu, mistõttu pole sugugi tähtsusetu, millisesse rahvusesse kuuluvad Rahvuste Nõukogusse valitud saadikud. L. Brežnevi kõnes NSV Liidu põhiseaduse projekti üldrahvaliku arutamise tulemuste kohta 1977. aastal on kritiseeritud ka mõningaid ettepanekuid võtta konstitutsiooni ühtse nõukogude rahvuse mõiste ja likvideerida Rahvuste Nõukogu, ning seostatud Rahvuste Nõukogu nimelt konkreetsete rahvustega. Järelkult tuleks ka Eesti NSVst valitud saadikuid vaadelda eeskätt kui eestlaste rahvuse esindajaid NSV Liidu Ülemnõukogu Rahvuste Nõukogu.

Eestlastele heidetakse aeg-ajalt ette võõrandumist ühiskondlikust elust, kapseldumist iseendasse ja oma lähemasse ümbrusse. Võib-olla on üheks sellise käitumise põhjuseks arusaamine oma vähesest mõjujõust ühiskonnale elutähtsate küsimuste otsustamisel. Võrreldes venelastega hindavad eestlased tagasihoidlikumalt oma võimalusi mõjutada otsuseid kollektiivis. Kõrgema kvalifikatsiooniga spetsialistidest usub kollektiivile tähtsate küsimuste otsustamist oluliselt mõjutavat linnas 12% ja maal 20% küsitelust, Vene NFSVs analoogiliselt 18% ja 32%, (vt Ю. В. Арутюнян, Л. М. Дробичева. Многообразие культурной жизни народов СССР. Москва, 1987, lk 194—195).

Sagedamini kui tootmises ja juhtimises leiab rahvussuhteid mõjutavaid vastuolusid kultuurivallass. Piirdume vaid ühe näitega: suure osa meie avalike raamatukogude fondidest moodustab venekeelne

kirjandus. 1986. aastal said Eesti NSV Kultuuriministeeriumi süsteemi rahvaraamatukogud juurde (raamatute nimetuste järgi) 22,4% eestikeelset, 7,5% võõrkeelset ja 70% venekeelset kirjandust. Eestikeelsete raamatute käive on aga üle kahe korra kiirem kui venekeelset kirjandusel. Mahukas venekeelne raamatufond leiab vähest kasutamist. Järelikult moodustatakse fondid vastuolus lugejate keeleliste nõudmistega. Sama kehtib ka erialakirjanduse kohta. 1980. aastal anti NSV Liidus tööstusteemalist kirjandust 99,3% välja vene ja 0,6% NSV Liidu teiste rahvaste keeltes. Sellega asetatakse töölisklassi muurahvuslik kaader vene noortest halvemasse olukorda.

Mitmetes uuringutes on täheldatud ka vastuolusid materiaalsest hüvede jaotamise sfääris. Monograafia «Nõukogude rahvaste sotsiaal-kultuurilisi palgejooni» Eestit käsitlevas osas nenditakse: «Kõige soodsamates tingimustes (---) asuvad juhtivate tööstusharude töölised. Neil on paremad tootmisolud, töö sellistes kollektiivides nõuab koostööd ja suuremat teadlikkust. Tööstuses, eriti suuremates ettevõtetes on suuremad ühiskondlikud fondid, mis lubavad parandada kultuuri- ja olmetingimusi ning laiendada elamuehitust. Mingil määral seletub sellega ka asjaolu, et 70. aastate keskel elas linnas täielikult heakorras majades 55% eestlastest ning 81% venelastest ja teistest rahvustest» (vt Социально-культурный облик..., lk 363). Tööstusettevõtetel on eeliseid oma töötajate kaupade ja teenustega kindlustamisel, tuusikute jaotamisel nii puhkekodudesse kui ka välismaa-reisidele, eriti aga korterite eraldamisel. Kuna tööstus rahuldab oma kaadri vajadusi oluliselt migrantide arvel, siis sellest tuleneski, et aastail 1976—1980 parandas oma korteritingimusi iga kolmas migrant ja iga viies Tallinna põliselanik. Tekkinud on juba terved rajoonid, kus tööliste kõrge osakaal elanikkonnas tähendab ka mitte-eestlastest elanike domineerimist antud piirkonnas. Selliste piirkondade elanike korteritingimusi on viimasel ajal ennaktempos parandatud. Tallinna linnalabori andmetel moodustavad 39,9% õismäe elanikest hilisemigrantid, kes varem elasid väljaspool vabariigi piire. Põlistallinlasi elab õismäel 27,9%. Linnalabori poolt 70. aastate lõpus läbiviidud uurimustest selgub ka, et korterijärjekorra on läbi teinud vaid 40% õismäelasi. Kolmandik uusasukaid sai korteri ilma järjekorrata, töökohapoolse «erandina». Valdav osa uuritud õismäelastest oli tegev tööstuses, seejuures enamjaolt masinaehituses ja aparaaditööstuses. Iseloomulik on, et ligi kolmandik õismäe elanikest tuli ühiskorteritest, ligi viiendik aga ei omanud

varem üldse korterit, vaid elas ühiselamus või üüris voodikoha.

Meetmed Tallinna elanike kiiremaks varustamiseks elamispingana on kaasa toonud sootuks planeerimata kõrvalnähtusi. Ühelt poolt on tootmisettevõtetes töötavatel migrantidel soodsad võimalused korteri saamiseks, sest voodikoht ühiselamus annab neile selleks eesõiguse. Ühiselamud taastoodavad migratsiooni. Teiselt poolt on osal põlistallinlastest, näiteks Kalamaja eakatel elanikel keerukas kui mitte võimatu parandada oma korteriolusid. Selline sotsiaalne ebaõiglus väljendub migrantide ja põlistallinlaste suhetes, mis aeg-ajalt annab värvingu ka rahvusvahelisele.

Sotsiaalselt ebaõiglase korteripoliitika kõrval on teiseks migratsiooni soodustavaks teguriks kutsekeskkoolide võrgu eelisarendamine Tallinnas. Kutsekoollide kaudu püüab osa ettevõtteid kompenseerida oma kaadri igapäevakadusid värske tööjõuga. Kuid üksnes poole kutsekoollide kohtade arvust täidavad Tallinna noored, kusjuures eriti vähe tallinlasi õpib just linnale defitsiitsetel erialadel. Sellega avaneb paljudele Tallinnasse õppima tulnud noortele võimalus paikseks muutuda. Kutsekoollide ja neis õpitavate erialade madalat prestiiži kohalike noorte hulgas seletab sotsioloog M. Pavelson eeskätt «migrantide pikaajalise kasutamise traditsioonidega ehituses ja tööstuses; ainult mittekohalike noorte huvi äratamisega teatud koolide vastu; õpetuse madala kvaliteediga; nõrga materiaalse baasiga» jne (vt Воспроизводственные процессы города. Tallinn, 1986, lk 23). Nagu teistele migrantidele nii on ka Tallinnas kutsekoollil lõpetanutele omane kõrgendatud mobiilsus ja tegevusala sage vahetamine.

Viimasel ajal on linna-eestlaste hulgas ilmnenuid maale tagasiöördumise tendentsid. Arvatavasti on see seotud ka jätkuva migratsiooniga Eesti NSV linnadesse. Linnad ei suuda kasvavale rahvastikukoormusele adekvaatselt reageerida ning kus halveneb elu kvaliteet, kahandades veelgi linnaelu väärtusi. Eestlaste positiivset orientatsiooni maaelu suhtes on täheldatud ka mitmetes Eestis korraldatud üleliidulistes uuringutes. J. Arutjunjan ja L. Drobizjeva kirjutavad: «Tähelepanuväärne on just Eesti enam urbaniseerunud elanikkonnakihtide soodne orientatsioon maaelule. Külaelanikest eelistas linnaelu 9%, maaelu 89%. Nende hulgas Eesti külanoordest hindas 55% maaelu kõige ligiõmbavana. Samal arvamusel oli 30% linnanoori» (vt Ю. В. Арутюнян, Л. М. Дробизева. Samas, lk 162). Kui tagasiöördumine maale peaks muutuma massiliseks, siis võib selle tagajärjeks olla esiteks

vene-eesti rahvusgruppide polariseerumine linna-maa teljel, teiseks aga sotsiaalse ebaõigluse transformeerumine rahvuslikuks ebaõigluseks materiaalseste hüvede jaotamisel. Teatavasti eraldatakse maaelanikele ühiskondlikest tarbimisfondidest vähem kui linlastele. (M. Sidorova arvutuste kohaselt jaotuvad mitmesugused soodustused ja tasuta teenused linna ja maa vahel proportsioonis 64:36), maainimesed peavad kulutama rohkem ka toidu ostmiseks (linnas odav riiklik kaubandus, maal kallis kooperatiivkaubandus), kusjuures mitmete asendamatu toidukomponentide vajadus jääb ikkagi rahuldumata; ning ka elamispina saavad nad linlastega võrreldes kätte kallimalt. Jätkuv välismigratsioon linnadesse ja samal ajal eestlaste soodne häälestus linnast lahkumiseks võib tulevikus teravdada rahvussuhteid vabariigis.

Migrandile on paljudi siinkirjutatust üllatuseks. Eestisse saabus ta hoopis teistsuguste arusaamadega. Tööle värbamisel selgitati, et tema ümberasumine Tallinnasse on Eesti NSV majanduse edendamiseks hädavajalik. Seetõttu käsitab ta ka kiirendatud korras korteri saamist kui midagi enesestmõistetavat. Samuti on talle teada, et Eesti asus sotsialismi ehitamise teele teistest liiduvabariikidest 23 aastat hiljem ning sinne heaoluseisund on tagatud suures osas vennasvabariikide abiga. Muidugi on tal oma ettekujutus ideoloogilise võitluse teravusest ja Eesti eriolukorrast välismaise kodanliku propaganda risttule all, millele me ise oleme korduvalt viidanud oma esinemistes üleliidulistel foorumitel. Arusaamatuks jääb talle ehk küll kohalike elanike lüklük vene keele oskus, aga ta teab üleliidulise ajakirjanduse vahendusel ka sellest tublist tööst, mida rahvustevahelise suhtlemiskeele õpetamisel Eestis tehakse. Meie eneskriitiline meel vene keele mitteküllaldase oskuse suhtes ja püüd olukorda parandada on üldiselt teada. Selles artiklis korduvalt kasutatud monograafias «Nõukogude rahvaste sotsiaal-kultuurilisi palgejooni» meenutatakse spetsiaalselt üht 1984. aasta lõpul toimunud üleliidulist teaduslik-praktilist konverentsi, kus «EKP Keskkomitee sekretär Rein Ristlaan pidas vajalikuks rõhutada, et vabariigis on «pööratud vähe tähelepanu eesti noortele vene keele õpetamisele»» (Социально-культурный облик..., lk 327). Omades põnda selgepiirlist ettekujutust Eesti oludest, jääb rahvusküsimis migrandi jaoks paraku varju. Küsitlustega on kindlaks tehtud, et erinevalt eestlastest ei pea teised siinsed rahvused rahvusküsimust ja rahvuskultuuri arengu probleeme esmatähtsaks. Klara Hallik põhjendab seda nii: «Venelastel puudub oma

rahvuslike huvide riivamise kogemus, seepärast ei omista nad neile probleemidele ka niisugust tähtsust kui väikerahvad. Venelased on rahvuslikult «lahtisemad». Kuid muurahvuslikus keskkonnas võib see omadus muutuda solvavaks hoolimatuseks».

Uusasukale jäävad paljud põhirahva probleemid arusaamatuks. Selle üheks põhjuseks on eesti keelt valdavate venelaste osakaalu langus. 1970. aastal valdas eesti keelt või luges seda emakeeleks 14,1%, 1979. aastal aga 13% kohalikest venelastest. Rahvaloenduse andmed olid järgmised:

	valdab	loeb	vabalt	emakeeleks	kokku	%
1970	42 063	5268	47 331		47 331	14,1
1979	46 415	6641	53 056		53 056	13

Vähene keeleoskus takistab osa võtmast kohalikest kultuurielust ning võib kujundada endassesulgunud ja põhirahvuse suhtes tõrjuva eluhoiaku. Näiteks täheldati Gruusias elavatel venelastel kalduvust kanda töösituatsioonides esinevad raskused üle rahvuslikule pinnale. Vabad olid sellest hoiakust aga need venelased, kes valdasid gruusia keelt. Ka Eestis tunnevad end kindlamalt ja kodusemalt need venelased, kes oskavad eesti keelt. Segaabieluse eestlastega suhtub eitavalt 4% eesti keelt valdavatest ja 24% mittevaldavatest venelastest (vt Ю. В. Арутюнян, Л. М. Дробичева. Samas, lk 233.). Inimesed, kes ei valda põhirahvuse keelt, on ka migratsioonivalmimad. Gruusias kahanes venelaste arv kahe rahvaloenduse vahelisel perioodil 397...372 tuhande inimeseni, nende hulgas aga peaaegu ei olnudki gruusia keelt valdavaid venelasi.

Põhirahvuse keele omandamine rahvusvabariikides elavate venelaste poolt on seni olnud aeglane protsess. 1970. aastal valdas kahte keelt 3,2%, 1979. aastal aga 3,7% NSV Liidus elavatest venelastest. Neistki moodustasid põhiosa need venelased, kes valdasid kas ukraina või valgevene keelt. Vene keele omandamine teiste nõukogude rahvaste poolt toimub võrreldamatult kiiremas tempos. Kui 1970. aastal oskas vene keelt 48,7%, siis 1979. aastal juba 62,6% NSV Liidu mittevene-elanikkonnast.

Mõnedes liiduvabariikides on aru saadud, et ühepoolne kakskeelsus võib tekitada pingeid rahvaste vahel ning takistada internationaliseerumisprotsesse. Kahepoolset kakskeelsust viiakse ellu Leedu NSVs, kus juba 70. aastate algul valdas leedu keelt vabalt või luges seda oma emakeeleks iga kolmas venelane. 1979. aastal oli leedu keelt oskavaid venelasi Leedus 37,6%.

Põhirahvuse keele valdamine võimaldab

venelastel adapteeruda võõrkeelse kultuuri-keskkonnas. Nad kohtavad positiivset psühholoogilist suhtumist mittevene elanikkonna poolt, mittevenelased aga saavad veenva tõestuse keelte võrdõiguslikkusest nõukogude ühiskonnas.

Uutmisajastu tingimustes nõuavad tähelepanu pööramist kakskeelsuse mõlemale poolele needki juhid ja keeleteadlased, kes veel mõni aeg tagasi (Eduard Pälli väljendit kasutades) keeleassimilaatorite hulka kuulusid. Kui M. Guboglo (keda eesti publitsistikas on kritiseeritud hoopis teistuguste vaadete pärast) kirjutab, et «vene—rahvuskeele kakskeelsuse praegune ulatus ei vasta venelaste reaalsele nõudmistele ja vajab tulevikus laiendamist», siis näitas see, et pärast NLKP Keskkomitee 1985. aasta aprillipleenumit on arusaamad tõesti oluliselt muutunud. M. N. Guboglo märgib ka enese-kriitiliselt, et «kõige vähem oleme edasi liikunud põhirahvuste keele propagandas mittepõhirahvustele. Enamgi veel, mõnede vabariikide teaduspublikatsioonides võib harva kohata isegi meenutust sellest, et on vaja eesmärgipäraselt, argumenteeritult ja veenvat põhirahvuse keele õppimise propagandat... On vaja luua tingimused mittepõhirahvustele, sealhulgas ka venelastele, et nad saaksid omandada selle rahvuse keele, kes on liiduvabariigile nime andnud» (vt M. N. Губогло. Факторы и тенденции развития двуязычия русского населения, проживающего в союзных республиках. «История СССР» 1987, nr 2, lk 25—43).

Keelelise eraldatuse ületamiseks on palju reserve. Nende kasutuselevõtmine on vajalik kõigi vabariigis elavate rahvaste huvides, kultuursuse ja usalduse nimel, isoleerituse ja umbusu vältimiseks. Usaldamatus ja pinged rahvustevahelistes suhetes on ju ka eestlastele kahju toonud. Ajaloos on kaht naaberriikide ühendanud mitmekülgsed sidemed nii majanduses kui ka kultuurielus. Meie rahvaste saatused on tihedasti ühte põimunud.

Stagnatsiooniperiood aga mõjutas ka eesti ja vene rahvuse traditsioonilisi suhteid. Kerkisid psühholoogilised barjäärid, nii mõnegi eestlase silmis kompromiteeris end migrantide kaudu kogu vene rahvus ja vastupidi. Lea Tormis kirjutab: «Põliselanikele kaua osaks saanud sotsiaalne ebaõiglus võib muuta inimesed lõpuks kitsarinnalisteks, omakorda ebaõiglasteks. Eesti varasemas ajaloo ei ole rahvusliku sallimatuse probleemi kuigivõrd esinenud. Kas pole häbiväärne, et viimastel kümnenditel on seda «ühepoolse» internationaliseerimisnõudega osatud sünnitada?» («Teater. Muusika. Kino» 1987, nr 6, lk 36).

Uutmisvaimuline aeg on suurendanud vastutustunnet rahvustevaheliste suhetega

seotud küsimuste lahendamisel ka Eestis. EKP Keskkomitee bürool arutati akadeemik Juhani Kahki kirja Eesti kultuuripärandi säilitamise ja uurimise kohta, kusjuures määrati kindlaks ülesanded teaduslike uurin-gute perspektiivseks arendamiseks ajaloo, etnograafia, folkloori ja kultuurikontaktide vallas. Juulikuus arutati EKP Keskkomitee bürool ka Tallinna töötajate ja noorsoo internatsionalistliku kasvatuse küsimusi ning nenditi, et linna parteiorganid ei ole saavutanud elanike internatsionaalse teadvuse kujunemist ning rahvustevahelise läbimise kultuuri tõusu mõjutavate sotsiaal-, majandus- ja kultuuriprobleemide läbimõeldud, järjekindlat lahendamist. Sama otsuse ajaleheresümees «soovitati rangemalt nõuda vastutust juhtijatel... tingimuste loomist demokraatia ning ühiskonna- ja tootmiselu avalikustamise laiendamiseks, mis on aluseks internatsionalistliku kasvatuse tõhususe edasisele tõstmisele» («Rahva Hääl», 23. juuli 1987). Päril kahju, et mõlemad otsused on avaldatud vaid lühikese resümee kujul ning akadeemik J. Kahki kirigi pole täies mahus avalikkuse ette jõudnud. Probleemide ümberhindamine eeldab nende teadvustamist, see aga pole paljude ideoloogiaametnikeni jõudnud.

Rahvussuhted nõuavad mõningate elementaarsete põhimõtete igapäevast praktilist järgimist. Neid printsiipe on korduvalt sõnastatud nii parteidokumentides kui ka teoreetilistes uurimustes, neis väljendub leninliku rahvuspoliitika olemus. Paraku on neid põhimõtteid aga tegelikkuses seisakuaastail eiratud, skolaatilistelt tõlgendatud või tehtud nendega vastuolus olevaid otsuseid.

I. Rahvused on erinevad, kusjuures erinevused nende vahel säilivad veel pikaks ajaks. Looduslikest, ajaloolistest, majanduslikest, sotsiaalpsühholoogilistest ja kultuuriloolistest faktoritest põhjustatud erisuste arvestamine ei tähenda rahvaste vastandamist ega ühe rahva eelistamist teisele. Rahvus- ja kultuurierinevuste säilitamise probleem on aktuaalne kogu maailmas. Ajaloo vältel on rahvad oma keelde, kirja, suulisest pärimusse, kommetesse, muusikasse, tantsu, ehitustesse ja kujutavas kunstis mahutanud häämmastaval hulgal mitmekesiseid kultuuririkkusi. Nende tunnetamine teeb maailma sügavamaks ja avaramaks, neis on rahva vaimuelu ja ajalooline mälu. Pealetungi rahvuslikele vaimuväärtustele on aga alustanud hingetu massikultuur. Meid ümbritsev materiaalne keskkond ongi juba standardiseerunud ning olme väesunud. Eheda rahvakunsti asemele püüavad kultuuris kanda kinnitada «folkloorihõngulised kunstililled» (Ingrid Rütli väljend). Mida ühetaolise-

maks me muutume, seda kaitsetumaks osutume massikultuuri ees. Rahvuslikest erinevustest puhastatud üldnõukoguliku kultuuri võtab massikultuur paljakäsi. Summutades rahvuslikkust arendati Eestis stagnatsiooni-perioodil tegelikult kosmopolitismi.

Püüdlikud ideoloogia-dogmaatikud on muidugi palju ära teinud rahvaste nivelleerimise nimel. Selle tulemusena on näiteks karjalastel, vepslaste ja udmurtidel üsna väheseks jäänud neid tunnuseid, mille kaudu end oma rahvaga identifitseerida. Traditsioonilisi pulmakombeid järgib udmurtidest vaid kolmandik. Üksnes 30% linnas elavaist udmurtidest loeb oma rahvusest autorite raamatuid, 69,5% peab udmurdi keelt oma emakeeleks. Tööstuses räägib udmurdi keelt 5,3% ja perekonnas 15% udmurtidest.

Rahvuslikud iseärasused võivad avalduda ka regiooniti. Selgelt eripalgelised on «lääne» ja «ida» rahvad, NSV Liidu Euroopa- ja Aasia- regiooni elanikud. Isegi inimese elu põhiväärtuste hierarhia ja väärtuste vastastikune seos on eri rahvail erinev. Läänes (Baltikum, Vene NFSV, osaliselt ka Moldova) peetakse suurimaks väärtuseks perekonda, järgnevad huvitav töö, materiaalne küllus ja teiste inimeste austus. Rahulik elu iseseisva väärtusena omas tähendust vähestele (J. Arutjunjani ja L. Drobizjeva uurimuse kohaselt 21—25%le küsitatud venelastest). Usbekid soovivad eelistasid rahuliku elu, mille kõrval muud väärtused jäid tagaplaanile. Sellest huvitav järeldus, et Nõukogude rahvastel suureneb rahulolu etnograafiliselt läänest itta. Eesti linnades on töögahul 47%, Vene NFSV 59%, Usbekistanis 63% põhirahvusest elanikest; kultuuri- ja olmetingimustega vastavalt 45%, 49% ja 78%. Muudatusi elus hindavad positiivselt 66% Eesti, 75% Vene NFSV ja 86% Usbekistani põhirahvusest linnaelanikke (vt Ю. В. Арутюнян, Л. М. Дробижева. Samas, lk 207). Muidugi on need hinnangud subjektiivsed ja lääneregiooni rahvastel märksa tagasihoitumad kui idas.

Teaduse ja tehnika revolutsioon, urbaniseerimine ja stagnatsioonijastu administreerimine on ühtesid erinevusi rahvaste vahel kahandanud, teised aga väljenduvad selle taustal veelgi eredamalt. Kui venelastel ja moldaavlastel on linnastumine vähendanud huvi traditsiooniliste rituaalide vastu, siis Eestis on olukord vastupidine. Eestlastest linnaintelligendid pooldavad rituaalsust pulmades isegi suuremal määral (46—57%) kui füüsilise tööga hõivatud inimesed (42—43%). Ilmselt pole traditsioonilised pulmarituaalid jäänuknähtuseks, vaid nende kaudu väljendub rahvuslik eneseteadvus.

Erinevad rahvad mõistavad omamoodi

iseigi majandusliku arengu kiirendamise põhilisi faktoreid tänapäeval. Tippjuhtidelt küsiti, mida nad peavad tähtsamaks või suurendamisel töö tulemuste vastu, kas initsiatiivi või distsipliini. Eestlastest juhid hindasid võrdset (30—35%) nii seda kui ka teist; grusiinlastel domineeris distsipliinidüue 2—2,5 korda rohkem, moldaavlastel ja usbekid aga nõudsid üksnes kõvemat korda, initsiatiiviprobleemi nad enese jaoks ei teadvustanud. Uurimuse autorid järeldavad, et eri rahvaste erinev vajadus initsiatiivi ja distsipliini järele võib olla põhjendatud ka erineva ajaloolise minevikuga.

Lõpuks avalduvad rahvuslikud erinevused ka töösuhetumises ja töömotiveerimises. Rahvuskeskkond mõjutab töötamise intensiivsust, loominguist aktiivsust ning algatuslikkust. J. Bromlei ja O. Škaratan kirjutavad, et «rahvuskultuuri raames kujunenud töötegemise spetsiifiline kogemus ühtedel juhtudel aitab kindlustada häid tulemusi, teistel juhtudel aga mitte. Paljude põlvkondadega kogunenud väärtuslike tööharjumusi on vaja hoida ja kasutada» (Ю. Бромлей, О. Шкаратан. Национальные традиции в социальной экономической. «Вопросы экономики», 1983, nr 4, lk 43).

II. Rahvustunne ja rahvuslik identifitseerimine on nõukogude rahvaste jõu üks peamisi allikaid. Seetõttu vajavad rahvusliku eneseteadvuse kujunemise mehhanismid ning rahvuse arengut määravad üldised ja spetsiifilised seaduspärasused erilist tähelepanu. Inimese identifitseerumine oma rahvusega väljendub tema ettekujutustes oma rahvaomadustest, põhilistest iseloomujoontest, ajaloolisest minevikust (teadlasi on sageli hämmastanud just väikerahvaste väga tugev ajaloomälu: mitte ainult kutselised ajaloolased, vaid enamik inimesi teab ajalooasendusi professionaalsel tasemel), riiklikust ja territoriaalsest ühtsusest, kodumaast.

Vulgarseks on osutunud arusaam, et rahvaste mehhaaniline segunemine nivelleerib nendevahelisi erinevusi, kujundab ühtse olme ja kultuurielu. Spetsiifilised etnilised tunnused võivad paljurahvuselises keskkonnas küll väheneda, rahvuslik eneseteadvus aga samal ajal süveneda. Stereotüüpseid hinnanguid teistele rahvastele ning eredamalt väljenduvat suhtumist rahvuslikesse väärtustesse täheldatakse eriti sageli just paljurahvuselistes linnades (vt selle kohta Ю. В. Арутюнян, Л. М. Дробижева. Samas, lk 270). Suur tähendus on rahvusliku identifitseerimise sümbolina rahvuskeelele. Seetõttu pole nii- või teistsugune keelepoliitika suunatud ainult keelestruktuursele ja funktsionaalsele arengule, vaid rahvuskultuuri tervikuna. On iseloomulik, et Nõukogude

rahvastest on kõige suurem ja püsivam kiindumus emakeelde venelastel. Võrreldes 1970. aastaga on see 1979. aastaks veelgi suurenenud ja praktiliselt saavutanud lae: tuhandest venelasest 999 loeb vene keelt oma emakeeleks.

Vajaduse ühe või teise keele omandamiseks määravad objektiivsed tingimused. Vajadus rahvustevahelise suhtlemiskeele, vene keele järele pole kõigil rahvastel kaugeltki ühesugune, vaid sõltub objektiivsetest teguritest, eeskätt sellest, kuivõrd suudab oma keel rahuldada inimeste sotsiaal-kultuurilisi vajadusi. Sellest tulenebki, et kõige vähem valdavad NSV Liidu teiste rahvaste keeli venelased, neile järgnevad eestlased ja gruusiinlased.

Keelevajadust mõjutavad kõigepealt etniline keskkond (rahvuslik koosseis konkreetses linnas ja külas, kollektiivis), demograafiline situatsioon (erinevate vanusegruppide osakaal rahvastikus) ning alles kolmandaks organisatsioonilised abinõud (keeleõpetus koolides, kakskeelsusele suunatud propaganda). Arvestades viimaste aastakümnete intensiivset migratsiooni, selle tulemusel elanikkonna rahvusliku koosseisu muutumist ning praegust laialdast ainult vene keelt valdava kaadri tööleasumist teeninduses, meditsiinis ja kaubanduses, nõuab keelesituatsioon Eesti NSVs kahtlemata ka eesti elanikkonnalt vene keele oskamist.

Olen näinud rinnamärke, mida keelati valmistada, sest märgil oli kujutatud rahvuslill — rukkilill — ning selle taustal sõna «Eestimaa». Mõned meie hulgast justkui häbenevad oma rahvust või arvavad, et selle rõhutamine ei sobi nõukogude inimesele. Ometigi võib aktiivne rahvuslik eneseteadvus, ajaloolise vastutuse tunnetamine oma rahva ees suurendada inimeste tööalast ja ühiskondlikku entusiasmi, teenida nii oma rahvuse kui ka kogu nõukogude rahva arengu huve. Perestroika loob tingimused selleks, et realiseerida iga rahvuse eneseteadvuses akumulunud vaimne potentsiaal.

III. Rahvusvabariigil on ka spetsiifilised rahvuslikud huvid.

NLKP Keskkomitee 1987. aasta juunipleenumil märkis M. S. Gorbatšov vajadust «võtta arvesse huvide kogu kompleks — isiksuse, kollektiivi, klasside, rahvuste, rahvaste, sotsiaalsete ja kutsealgruppide huvid — arvestada nende vastastikuste seoste keerulist dialektikat». Rahvuslikud huvid on rahvuse eneseteadvuse põhiline osa. Kõrvuti ühiskondlike, lokaalsete ja grupihuvidega mõjutavad nad isiksust, murduvad temas, kujundavad tema väärtusi ja seisukohti.

Põhiliselt üherahvuselise riigina kattusid Eestis varem rahvuslikud ja riiklikud huvid.

Tingituna muutustest elanikkonna rahvuslikus koosseisus on aga rahvuslike ja riiklike (territoriaalsete) huvide vahekord tänapäeval teistsugune kui minevikus. Eesti NSV riikliku ühendusena arvestab kõigi meie territooriumil elavate rahvaste huviseid. Seejuures tuleb aga silmas pidada, et eestlastel pole oma spetsiifiliste rahvuslike vajadustega pöörduda kuhugile mujale kui Eesti NSV valitsuse poole, teised Eesti NSVs elavad rahvused aga võivad oma rahvuslikele taotlustele saada toetust ka oma rahvusvabariikidest. Näiteks on liiduvabariigi haridussüsteemi kujundamisel mõistetavad rahvuskeelele antavad eelised. Stagnatsiooniperioodil ei tahetud seda iga kord mõista ja püüti vastuvõttu kõrgkoolidesse viia mehhaaniliselt vastavusse elanikkonna rahvusliku struktuuriga. Vene, ukraina ja valgevene rahvusest üliõpilaste osakaalu vähenemine mitmete liiduvabariikide tudengkonnas 70. aastatel andis rahvussuhete lihtsustatud käsitlemisel põhjust nõuda rahvusvabariikides rahvuste võrdväärset esindatust kõrgkoolides, uute vene keeles õpetatavate erialade avamist ja teistest rahvustest üliõpilaste põhirahvusega võrdsust vastuvõttu.¹ Ei arvestatud, et venelased ja vene keelt hästi valdavad ukrainlased ja valgevenelased võivad kergemini saada kõrghariduse Vene NFSV kõrgkoolides, sotsioloogide andmetel on nad ka ise meelestatud õpinguteks metropolides, aga mitte elukohas. Mittepõhirahvustel on kõrgkooli lõpetamiseks rahvusvabariigis isegi paremad võimalused, kuna nad on koondunud põhiliselt linnadesse, aga linnanoored on kõrgkooliks paremini ette valmistatud kui maanoored.

Põlisrahvuse noorte eelistamine on eriti vajalik nendel elualadel, kus tuleb suhelda inimestega, tunda keelt ja kombeid. Selle põhimõtte eiramine ongi tekitanud olukorra, kus meedikud ja militsionäärid — kaks otsest elanikkonda teenindavat professionaalset gruppi — ei oska enam eesti keelt.

IV. Rahvuse ajalugu, tema majanduse ja kultuuri areng on järjepidev protsess. Kui selle üksikuid etappe vahele jätta või moonutada, siis areng takerdub, kultuur mumifitseerub, rahvas «vaesub intellektuaalselt» (Rafik Grigorjani väljend) ega leia (mandumise teatud staadiumil aga enam ei otsigi) minevikus oma juuri. Ehk nagu ütles M. S. Gorbatšov kohtumisel Gabriel Garcia Marquezega: «Rahval peavad olema ajaloo-

¹ Näiteks Aserbaidžaaani NSVs ja Moldaavias kasvas põhirahvuse osakaal kõrgkoolis sellel perioodil 1,3—1,4 korda. Eesti NSVs olid nihked väikesed, kuna eestlaste osakaal meie kõrgkoolides oli kõrge varemgi.

lised juured. Juurteta puu närbub ja hukub.» Praegu me koostame Eesti NSV majandusliku ja sotsiaalse arengu kontseptsiooni XXI sajandi alguseks. Arengukontseptsioon on aga ajaloo projitseerimine tulevikku, ning kui selles ajaloos on valgeid laike, siis käsitatakse ka tulevast arengut moonutatult.

Kavatsedes tulevikus sellel teemal põhjalikumalt peatuda, pean praegu võimalikuks piirduda öelduga.

V. Sotsiaalse õigluse põhimõtete järgimine avaldub rahvaste suhtluskultuuris; ebaõigluse ilmingud kanduvad rahvuslikule pinnale.

NLKP Keskkomitee sekretär Jegor Ligatšov rõhutas NSV Liidu Tele-Raadiokomitees kõneldes, et ekstsessid Kasahstanis on «partei poliitika moonutamise tagajärg rahvusküsimuses, sotsiaalse õigluse põhimõtete rikkumise tulemus» ning lisas: «Olgu öeldud, et natsionalism elavneb seal, kus rikutakse sotsialistliku demokraatia ja sotsiaalse õigluse põhimõtteid.» (Vt «Журналист» 1987, nr 5, lk 2).

Väär oleks öelda, et sotsiaalse õigluse põhimõtteid mõne rahvuse kasuks teadlikult rikutaks. Arendatakse eelistatult tootmisfääri, täpsemalt tööstust ja ehitust, nende majandusharude juhid aga on valinud kerge- ja vastupanu tee, jätkates intensiivarengule ülemineku asemel töökohtade komplekteerimist migrantidega. Kuna migrantid on põhiliselt venelased, siis avaldavad nõnda tekkivad ebaõiglusilmingud mõju ka eesti ja vene rahvuse suhetele vabariigis.

Ebasoodsad rahvastikuränded pole saanud probleemiks mitte ainult meil, vaid kogu NSV Liidus. Olukorras, kus töökohta võib vahetada kergesti ja lihtsalt, on tekkinud eriline jooksikute kiht, kelle sihiks pole parandada oma töötingimusi või tõsta kvalifikatsiooni, vaid elada paremates tarbimistingimustes ja teha vähem tööd. Liiduvabariikide vahel rändab põhiliselt just see, kaudgeltki mitte positiivne kontingent. Selle kategooria töötajate töölevõtuks on praktiliselt piiramatud võimalused, kuna ettevõtete hetkevajadusi rahuldab sageli ka mittekvalifitseeritud ja madalalpalgaline tööjõud. Kogu Nõukogude Liidus on jõutud siiski arusaamisele, et inimesed, kes kodu kergel käel maha jätavad ja suurema osa elust veedavad soojemat paika otsides, ei rahulda tänapäeva kõrgesti kvalifitseeritud ning peremehetundega töömehele esitatavaid nõudeid. Pole põhjust arvata, et eestlasi on jooksikute seas suhteliselt vähem kui venelasi, ukrainlasi või aserbaidžaanse. Iga rahvuse hulgas leidub inimesi, kes ei tunne ennast seotuna oma rahvuskultuuri, keele ega territooriumi-

ga. Osa sellistest jooksikutest on kaotanud oma rahvusliku identiteedi ning nende integreerimine mis tahes rahvuskultuuri on väga raske.

Oleme harjunud, et Siber ja Kaug-Ida vajavad piiramatul hulgal töökäsi. Nüüd kavandatakse ka Kaug-Idas üleminekut intensiivmajandusele, mis orienteerib ettevõtted tööjõudu säästvale poliitikal, piirates eriti käsitöötöid. Olemasoleva elanikkonna jaoks aga püütakse komplekselt rajada rahuldav sotsiaalne infrastruktuur. «Kui me ei pane piiri madala professionaalse tasemega migrantide sissevoolule, siis ei teki meil raskusi ainult sotsiaalmajandusliku arengu kõrgemale tasemele jõudmisel, vaid ka regiooni majanduselus viimastel aastatel tekkinud mahajäämuse ületamisel» (Ю. А. Авдеев. Миграционная политика для Дальнего Востока в условиях интенсификации социально-экономического развития страны. Йошкар-Ола, 1987, lk 11).

Prognoosi kohaselt jõuavad NSV Liidu keskrajoonid lähiaastatel teaduse ja tehnika piirkirgi saavutuste rakendamisel teistest piirkondadest ette. «Selle tulemusena vabaneb NSV Liidu Euroopa-osas miljoneid töötajaid ja paratamatult kaasneb sellega ka migratsiooni suurenemine maa idarajoonidesse... Vaevalt aga on see hüvanguks Kaug-Idale, sest vabastatakse esmajoones madala kvalifikatsiooniga, käsitööl hõivatud inimesed» (Samas, lk 4–5)¹.

Meil Eestis on liigsete töökohtade likvideerimine ning uuele palgakorraldusele üleminek osutunud esialgu arvatust vastuolulisemaks ja pikemaajalisemaks. Pole tõenäoline, et me suudame oma tööjõu ja töökohad vastavusse viia vennasvabariikidest varem. Järelikult võime me mujalt liigsete töökohtade likvideerimisest tulenevale migrantide voolule jalgu jääda samamoodi nagu Kaug-Idagi. Looduslikud tingimused ja kohapealne tarbimistase annavad Eesti NSVle potentsiaalsete migrantide valikuskaalal eeliseid. Juba mõnda aega on meil olnud soodsaid võimalusi üle minna intensiivarengule, aga me oleme ise neid võimalusi järjekindlalt

¹ Üleliidulises kirjanduses tõsteti migrantide kutsealase ja kultuuritaseme probleem üles juba siis, kui Eestis eelistati sel teemal häbelikult vaikida. Näiteks Magadani ja Kamtšatka oblastis korraldati aastatel 1958–1970 uurimus uusasukate väärtusorientatsiooni kohta, mille tulemusena leiti, et paljudel neist puuduvad kohalikele tingimustele vastavad oskused, ei arvestata Kaug-Ida looduse iseärasusi, püütakse talitada nii, nagu on harjutud oma kodupaigas NSV Liidu läänerajoonides või Kesk-Aasias (vt Рациональное природопользование в условиях Дальнего Востока. Владивосток, 1981).

hävitanud. Vaja on heita pilk tagasi ja hinna-
ta kaotusi, mida oleme tööjookatteta töö-
kohtade järjekindla suurendamisega oma
majandusele tekitanud. Migratsiooni jätku-
misel vabariiki on üleminek intensiivmajan-
damisele võimatu. Tehnilisele progressile
hakkab meie tööstus tõsiselt mõtlema alles
siis, kui tal pole odavaid töökäsi kusagilt
juurde tulemas.

Administratiivsed abinõud annavad mig-
ratsiooni piiramisel vähest efekti. Neid on
ilma märkimisväärse eduta ka aeg-ajalt proo-
vitud. Tõhusateks hoobadeks võivad olla
kompleksselt rakendatuna (1) töökohtade
vastavusse viimine töötajate arvuga; (2) töö-
tasu järsk diferentseerimine individuaalse
tööpanuse järgi; (3) elukohajärgse kaardisüs-
teemi kehtestamine defitsiitsete esmatarbe-
kaupadega varustamisel ning (4) üleminek
valdavalt kooperatiivsele elamuehitusele.

Praeguse korterite jaotamise poliitika
sotsiaalne ebaõiglus seisab ka selles, et riik-
likku elamuehitust finantseeritakse meie kõigi
ühisest (riigi kätte koondatud) rahakotist,
selle hüvesid aga kasutab minimaalse tasu
eest vaid üks osa elanikest. Kulutused elamis-
pinnale riigikorteris ja kooperatiivelamus
erinevad 6—10 korda. Kui arvestada, et
riigikorterite saajatest on suur osa migran-
did, kooperatiivkorterite järjekorras aga
domineerivad põliselanikud, siis leiab siit veel
ühe seletuse pingetele rahvastevahelistes
suhetes Eesti NSVs. Ettepanekuid ülemine-
kuks üldisele kooperatiivehitusele (koos do-
tatsiooniga lasterikastele peredele, invalii-
didele ja madalalpalaliste), kus inimene
saaks oma mõtte, töö ja rahakotiga osaleda
enesele kodu rajamisel, on tehtud mitmeid
(vt näit Ю. Круусвалд, М. Хейдметс.
О путях повышения социальной эффек-
тивности жилой среды. — «Воспроиз-
водственные процессы города». Таллин,
1986), kuid ilmselt tundub see mõte esialgu
harjumatu. Asjad on aga lastud minna nii-
kaugele, et harjunud ja stereotüüpsete võte-
tega olukorda ei paranda, ka mitte rahvaste-
vahelistes suhetes.

VI. Rahvusküsimuse dogmaatiline käsit- lus on taguruse põhiline relv.

Meie ühiskonna ajaloo viimastel aasta-
kümmetel oli rahvusküsimus üks kõige hool-
samalt valvatavaid tabusid ning seda isegi
veel avalikustamise algerioodil — kuni
NLKP Keskkomitee 1987. aasta jaanuari-
pleenumini. Alles siis jõuti ka selle teemani,
algul küll pigem üksikute vihjete kui proble-
emi tervikliku käsitluse tasemel. Miks?

19. mail k.a kirjutati «Noorte Hääles»:
«Üksmeelselt leitakse, et ammugi on aeg ka
spordimeeste sisseveost avalikult rääkida. Mis
on sel puhul põhiehit? Loomulikult see, et

rääkijate seisukohti süüdistatakse natsiona-
listlikkuses.» «Kultuuri ja Elu» jaanuari-
numbris tsiteeritakse üht Moskva kunstniku
ütlust Eesti kunsti näitusel: «Teil pole natsio-
nalismi ohtu märgata, küll aga on tunda suurt
rahvuslikku kooli. Kuid näiteks neidsamu
natsionalismisüüdistusi ei mõtle välja kunst-
nikud, vaid inimesed, kes on kunstist väga
kaugel, kõige kaugemal.» Ajakirja «Teater.
Muusika. Kino» kuuendas numbris kutsu-
takse kohalikke otsustajaid üles unustama
senine tavahirm natsionalismis-süüdistuse ees:
«Arvan, ega keegi süüdistagi, see on koha-
peal sündinud tont. Sissekasvanud hirm olla
meie ise...»

Natsionalismimimeline Damoklese mõök
on pikemat aega ripunud iga publitsisti ja
ka teadlase pea kohal, kes rahvussuhetest
teisiti kui ülevoolavate toostide vormis proo-
vis kirjutada või selles valdkonnas leidu-
vaid vastuolusid avada. Natsionalismi-ilmin-
gute vastase võitluse sildi all on tehtud kahju
nii meie majandusele kui ka kultuurile.
Juhtivate kultuuriametnike hinnangutest
meie loomingulise intelligentsi rahvustradit-
sioonidele ülesehitatud teostele on viimasel
ajal ühtteist avalikustatud. Nüüd võib lugeda
Veljo Tormise aastatel 1979—1981 ärakee-
latud lugudest, mis olevat puudutanud tabu-
teemasid; vaadata televisioonis Rene Eespere
intervjuud seoses lauluga «Eestimaa»; heita
nalja nende «murede» üle, mis tabasid meie
korrakaitseorganeid seoses lalulpeokontser-
tide raames hoidmisega jne. Natsionalist-
likke kalduvusi on nähtud ka mitmetes
traditsioonilistes rituaalides, millel on selgelt
väljenduv rahvus konsolideeriv iseloom.
Monograafias «Nõukogude rahvaste sotsiaal-
kultuurilisi palgejooni» tuuakse näide, et jõu-
le tähistab linnades 55% eestlastest, usk-
likke aga on nende hulgas mitte üle kümne
protsendi. Sellest tehakse järeldus, et tegu
on sümboolse, perekondliku iseloomuga ri-
tuaaliga, millel puudub natsionalistlik või reli-
gioosne suunitlus (Социально-культурный
облик..., lk 388—389).

Ei tohi lubada kergekäelisi üldistusi ühe
või teise küsitluse põhjal, eriti nii delikaatses
valdkonnas nagu rahvussuhted. Näiteks on
teada, et küllaltki paljud rahvusvabariikide
elanikud suhtuvad umbusuga segaabielu-
desse. See ei kandu aga üle teistesse suhtlemis-
sfääridesse. Külades elavatest ning segaabi-
elude vastu meelestatud grusiinlastest ja eest-
lastest suhtuvad peaaegu pooled (usbekki-
dest aga isegi 80%) samal ajal positiivselt
rahvastevahelisse tööalasesse läbikäimisesse
(vt Ю. В. Арутюнян, Л. М. Дробижева,
samas, lk 212).

Kõrgendatud rahvuslik uhkus ei tähenda
veel natsionalismi. Natsionalism on kindel

vaadete, seisukohtade ja käitumisviiside süsteem, mitte rahvuse eripära, vaid äravalituse tunnustamine, rahvuse vastandamine teistele rahvastele, sallimatus teiste rahvuste suhtes ja soovimatus nendega lävida. Natsionalism nagu šovinismgi väljendab antihumaanset suhtumist teistesse rahvastesse, olles seega põhimõttelises vastuolus marksistlik-leninliku maailmavaatega. Natsionalism taandab rahvusliku omapära eetiliseks unikaalsuseks, «tõestab» irratsionaalsete väidete oma rahvuse erilist ajaloolist missiooni. Väga hästi on öelnud Klara Hallik: «Natsionalism algab sealt, kus oma kultuuri nähtusi hakatakse pidama parimaiks mitte ainult oma rahvale (mida nad loomulikult on), vaid ka teistele rahvustele.»

Natsionalismi-tont pole ka praegu kadunud. See on rahvusvabariigis väga mugav ja käepärane relv, kui mõne probleemi arutamiseks tahetakse hoiduda. Piisab tunnustada see natsionalismi ilminguks, kui ta nagu võluväel kaob avaliku arvamuse vaateväljalt, nendega aga, kes selle vastu liigset huvi ilmutavad, hakkavad tegelema kompetentsed organid. Natsionalismohtu on nähtud isegi fosforiidikaevanduse rajamise seotud diskussioonis. Sellega on küll kiirustatud, sest senised avaliku arvamuse uuringud Kirde-Eestis näitavad, et elanikkonna argumendid kaevandamise vastu on eeskätt seotud ökoloogiliste ohtudega. Sotsiaalsed ja kultuurilised, st rahvussuhetega seotud tagajärjed on elanikkonna laiade kihtide jaoks suhteliselt väiksema tähendusega. M. Lauristini ja P. Vihalemma juhtimisel korraldatud uuringud näitasid, et elanikkond on häiritud eeskätt põhjavee taseme alanemisest (90%) ja looduse üldisest saastumisest (84%), rahvuskultuuri väärtuste ohtusattumise pärast murettes väike osa vastanutest (19%).

Lea Tormis kirjutab, et S. Zalõginil ja tema mõttekaaslastel oli eelis. Neid võidi süüdistada ametkondade poolt, kelle tegevust nad takistasid, küll sajas surmapatus, aga vist ei süüdistatud neid natsionalismis, kui nad vene jõgede eest võitlesid. Võib-olla ma eksin, aga mulle näib, et mõned ametkondlikud monopolid ja neile kaasatundjad oleksid väga huvitatud natsionalistlikest ekstsessidest fosforiidiprobleemi ümber. Siis oleks ajend sildi kleepimiseks olemas ning võiks lõpetada targutamise teemal, kas ehitada Virumaale kaevandus või mitte. Natsionalismi otsitakse ja seda on püütud leida nii Alo Mattiiseni laulus «Ei ole üksi ükski maa», Hando Runneli esinemisest TRÜ ajaloolaste ja juristide komsomolikoosolekul kui ka TRÜ üliõpilaste kollastest fosforiidisärkidest. Hinnangud välismaistele ja selgelt kodanliku elulaadi propageerivatele hilpudele on olnud

märksa leebemad kui koduse sümboolikaga hõlsidele, millel selges eesti keeles tekt «Fosforiidid? Täna, ei!». Ometigi väljendavad noored nõnda oma suhtumist loodushoidu ja ametkondlikusse omavalisse looduse kallal.

Natsionalismiprobleemi ei tohi alahinnata — ei tegelikult eksisteerivana ega ka dogmaatikute vankri ette rakendatuna. «Izvestija» peatoimetaja I. Laptev hoiatas juunikuus toimunud Ajakirjanike Liidu juhatuses pleenunil kõneldes võimaluse eest, et «meid ootab praegu uus rünnak avalikustamise vastu. Peame silmas pidama, et NLKP Keskkomitee pleenum puudutab majanduslikku ümberkorraldust, käsitledes üsnagi tähtsaid ja küllaltki mõjukaid sotsiaalseid rühmi, kes vaevalt reageerivad sellele ühetähenduslikult... Lastakse käiku kõik vahendid, mis nende oma huve kaitsevad» («Sirp ja Vasar», 26. juuni 1987). Rahvusvabariigis võib rünnak avalikustamise vastu toimuda nimelt natsionalismitondi kattevarju all.

Ajalehes «Sovetskaja Latvija» ilmus 6. veebruaril ajaloodoktor E. Pelkausi artikkel «Demokratiseerimine», mis suures osas oli pühendatud natsionalismiohtule Lätis. Sellest artiklist leiab mitmeid tuttavale märksõnu nagu «rahvuslik egoism», «rahvusmomentide ületähtsustamine», «segadus mõnede autorite poliitilises ja filosoofilises mõttes» ning «püüd omandada odavat populaarsust». Mida on siis E. Pelkausi mõnele Läti publitsistidele ette heita? Artiklis tuuakse kaks konkreetset näidet: «Literatura un Maksla» toimetuse kaastöötaja A. Meier olevat ühes artiklis teatanud, et kodanik, kes elab rahvusvabariigis ja valdab vaid üht keelt, ei saa ennast lugeda internatsionalistiks. Veelgi enam, et ainult üht keelt valdav kodanik ei saa Läti NSV tingimustes olla kommunistidele ja kommunistlikele noortele eeskujuks, juhiks, organisatoriks ja innustajaks. A. Apinja aga nõudnud (sõna «nõudmine» on E. Pelkausi sedavõrd häirinud, et ta esitab selle rasvases trükkis), et vähemalt kõik teenindussfääri töötajad kindlasti räägiksid kahe keeles. E. Pelkaus hindab neid mõtteavaldusi kui leninliku rahvuspoliitika ilmset moonutamist. Ta hoiatab, et rahvusmomentide ületähtsustamine ähvardab natsionalismohtu. Seda olevat näidanud ka hiljutised sündmused Alma-Atas.

E. Pelkausi artiklis (kus muide on ka mitmeid ärksavaimulisi mõtteid) nõuavad tähelepanu mõnevõrra lihtsustatud arusaamad leninliku rahvuspoliitika olemusest. Imselt tuleb objektiivselt analüüsida revolutsiooni juhi rahvuspoliitilisi kirjutisi, eraldada neist stalinismi ja restalinismi kihistused. Just Lenin tagas vaba arenemise kõigile Venemaa

territooriumil elavatele vähemusrahvastele, soodustas rahvuskultuuride arengut, demokraatiseeris haridussüsteemi ja muutis selle emakeelseks, tegi rahvale kättesaadavaks kultuurivarad. Rahvuskeele kasutamise suhtes muurahvuselistes vabariikides nõudis Lenin kõige rangemaid eeskirju, hoiatades suurvene laadis kuritarvituste eest selles valdkonnas. Ilmekalt väljendab seda põhimõtet Lenini poolt 1920. aastal Harkovisse Stalinile saadetud telegramm, kus on öeldud, et kõikides staapides ja sõjaväeasutustes on tingimata vaja otsekohe tööle võtta tõlgid, kohustades kõiki ametnikke tingimusteta vastu võtma avaldusi ja dokumente ukraina keeles. Keele suhtes maksimaalselt võrdõiguslikkust ja järeleandlikkust, õpetas Lenin selles telegrammis (vt V. И. Ленин. ПСС, т. 51, Москва, 1965, lk 141—142).

Tähelepanuväärne ei ole ainult nõudmine ise (rahvuskeel ka sõjaväeasutustes!), vaid ka see, kui kiireloomuliseks Lenin asja pidas, reageerides telegrammiga. Stalin jäi küll formaalselt nõusse Lenini rahvuspoliitikaga, tegelikult aga pidas Lenini seisukohti «rahvuslikuks liberalismiks». Seoses Lenini mõtetega võrdõiguslike vabariikide liidu moodustamisest kirjutas autonoomiseerimist pooldav Stalin Kamenevile: «Minu arust on vaja jääda kindlalt Iljitsi vastu.» Autonoomiseerimise vajadust põhjendades väitis ta rahvusvabariikide sõltumatuse olevat üldse formaalse (vt V. I. Ленин. Elulugu. Tln, 1968, lk 576, 578). Juhtides pikema aja jooksul parteid ja riiki moonutas Stalin põhjalikult leninlikku rahvuspoliitikat. Rahvuspoliitikas asendati Lenini ideede dialektiline olemus üldsõnaliste fraaside ja ühesuunaliste väljajäteliste tsitaatidega. Selles valdkonnas ei õnnestunud stalinismi täielikult välja juurida ka NLKP XX kongressile järgnenud ühiskonna uuenemise käigus. Leninliku rahvuspoliitika dialektiline olemus alles nõuab taasavamist.

Mõtteid äratasid ka Alma-Ata sündmused, mille kordumise eest E. Pelkaus hoiatab. Võimalik on hoopis, et Alma-Atas oli tegemist tagurlike jõudude vastupanuga ühiskonna uutmiskursile, mis seekord oli rõivastatud rahvuslikku rüüsse. Tõsi küll, ekstsessid viisid hoopis teistele tulemustele, kui nende organisaatorid olid oodanud.

Seoses Alma-Ata sündmustega on omavahelistes jutuajamistes arutatud, kas oli õige venelase valimine rahvusvabariigi kommunistliku partei esimeseks sekretäriks. Välja kujunenud on teistsugune praktika, mille puhul sellele ametikohale valitakse põhirahvuse esindaja. Kord on minult isegi küsitud, kas tahaksin ma ka Eestisse Kolbined. Traditsioonilistel struktuuridel on kalduvus kivi-

neda ja summutada ka võimalikke uuenedusi. Radikaalne ümberkujundamine on mõnikord võimalik ainult väljastpoolt tulnud inimeste abil, kes pole seotud kohalike kildkondlike eelistustega, sugulus- ja vasallisuhetega ning kes suudavad objektiivselt hinnata kohalikke probleeme. Arvan, et selles mõttes on nii mõneski rahvusvabariigis vajalikud targad, kaugelenägevad vene kommunistid, kes ise on uuenduste vaimust läbi imbutunud. Ka kohalike põhirahvuse keele omandavad nad kiiresti. Sellised juhid suudavad käsile võtta probleemi, mis on aastatega kuhjunud, aga kohalike huvide mätta otsast võivad näida lahendamatud. Meenutagem NLKP Keskkomitees 8.—9. juunil toimunud nõupidamist, kus Kasahstani Kommunistliku Partei I sekretär G. V. Kolbin rääkis piirkonna keerukatest probleemidest elamispinna ja toiduainetega varustamisest, mis lõpuks ka parteilisel ja riiklikul tasemel on teadvustatud ning lahendamisele võetud: «Selleks et uutisse lülituksid laiad rahvahulgad, võtsime käsile kõige keerukamate küsimuste lahendamise. Nendega ei olnud aastaid tegeldud.» Juhtidele, kes ei pea õigeks jaanalinnutaktikat — probleeme varjata ja mätsida; loetleda käikuantud elamispinna ruutmeetreid ka siis, kui korterijärjekorrad ei lühene; ülistada põllumajanduse kõrgeid tootmisnäitajaid, kui kauplustes jääb krooniliselt puudu esmajärgulistest toiduainetest —, vaid kes otsivad ise probleeme ja näevad neis edasise arengu võimalusi, nendele juhtidele, ükskõik mis rahvusest nad ka oleksid, kuulub nii venelaste, eestlaste kui ka kasahhide toetus.

Nõukogude rahvaste ühtsuse vundamentiks on ühised majanduslikud huvid, ühine ideoloogia ning ühised poliitilised eesmärgid. Objektiivselt puuduvad rahustevahelises suhtlemises põhjused üksteist umbusaldada. Kuid stagnatsiooniperioodi majanduslikud ja sotsiaalsed vastuolud, mis leidsid väljenduse ka rahvussuhtes, suurendasid teatud rahvuspiirkondades inimeste tundlikkust ja suletust. Ometi ei tohi selle perioodi mõju ka üle hinnata. J. Arutjunjani ja L. Drobiževa monograafiast selgub, et uuritud etnilises keskkonnas ei ületanud inimeste arv, kes suhtuvad halvaks panevalt kontaktidesse teiste rahvustega perekonnas ja tööl, kümnet protsenti (erinevates professionaalsetes, vanuse- ja rahvusgruppides kõigil see 2 ja 10% vahel). See tendents osutus püsivaks nii 70. aastatel kui ka 80. aastate algul korraldatud uurimustes (vt Ю. А. Арутюнян, Л. М. Дробижева. Самас, lk 226).

Tegelikult on tingimused internationaliseerumisprotsesside aktiviseerumiseks praegu soodsad. Nii Eesti NSVs elavatel eestlastel

ai ka venelastel on

— ühine eesmärk: ühiskonna majandusliku ja sotsiaalse elu kardinaalne uuendamine demokraatlikul alusel, kusjuures taas peame tunnistama perifeeria mahajäämust ja saamatust võrreldes Moskva ja Leningradiga. Uutmise vallas on meil vene rahvuselt veel mõndagi õppida.

— ühine liider, kelle tegevusprogramm ühendab ja äratav Nõukogude rahvaid sotsialismi täiustamisele ning moonutuste kõrvaldamisele, sealhulgas ka rahvussuhetes. M. Gorbatšovi tegevusprogrammi populaarsus rajaneb selle vastavusele rahvaste ajalooliselt väljakujunenud huvidele. 11. märtsil 1985, enda NLKP Keskkomitee peasekretäriks valimise päeval, ütles M. Gorbatšov: «Partei on just see jõud, kes on suuteline arvesse võtma kõigi klasside ja sotsiaalsete gruppide, kõigi meie maa rahvaste ja rahvusrühmade huve, liitma nad ühtseks tervikuks ning koondama rahva energia kommunistliku ülesehitustöö ühtse ürituse heaks».

Stagnatsiooniperioodi vastuolusid ei ela-

ANN ALARI

KEVAD KANADAS II

Ottawast Thunder Bayni kestab sügav kevadtalvine öö. Peale viimast vahepeatust lõplikult ärganud, äratan mälestused kuuekümnendate alguse Võsu ja Käsmu lähedastest metsadest, mille tookordne iseseisvus on praeguseks looritatud väikese rahvuspargi hoolitsetud koomerlikkusega. Võib-olla polegi see maastik, vaid hoopis mõni aovalges vilksatanud maaehitusdetail, mõni majake, mõni külakirik, mis mõttel lasevad end leida keskmeremeeste maitse järgi ehitatud maju rannakülades: kargus, kord, puhtad toonid.

Sudbury on üks Põhja-Ontario suurematest linnadest, elanike arv 97 000, kakskeelne Laurentian University ja meditsiinisutuste rohkus (Sudbury General Hospital, Laurentian Hospital, Sudbury Memorial Hospital, Sudbury Algoma Sanatorium) lähendavad linna mõneti Tartule, ent kõigepealt iseloomustavad teda siiski kaevandused, mis erinevatel ajalooperioodidel on kas andnud palju tulusat tööd või põhjustanud töötute arvu suurenemist. Olid ajad, kui INCO Ltd. andis 85% maailma niklist. Veel seitsmekümnendate aastate alguses oli INCO-l Sudbury 18 700 töölisi. Mõistetav on linnaelanike hulgas levinud hellitav (praegu vahest irooniiline?) «emake INCO». Kaevanduse värskeimat ajalugu iseloomustavad suured streigid ja tööliste arvu ülijärsk kahanemine.

nud läbi ainult eestlased, vaid kõik nõukogude rahvad, sealhulgas ka venelased. Probleeme võitluses skoolistilise maailmanägemisega oli peale eesti kirjameeste ja kultuuritegelaste ka Eestis elanud vene filmirežissööril Grigori Kromanovil, semiootik Juri Lotmanil ja teistel, kes sumbunud olustikus püüdsid ärk-samat mõelda. Uutmine rahvusküsimusest mõõda ei pääse, rahvusvabariikides on need kaks omavahel lahutamatu seotud. Liiduvabariikides, kus maskeeritakse 70. aastate lõpu — 80ndate alguse vigu rahvusküsimuses või tõlgendatakse neid ühekülgselt, ei toimu ka tõelist ühiskonnaelu ümberkorraldamist NLKP Keskkomitee 1985. aasta aprillipleenumi otsuste vaimus. Tähtis on mitte lasta tõmmata tagurlikel jõududel rindejoont rahvuste vahele ja muuta uuendamisprotsess rahvustevaheliste nägeluste tallermaaks. Rindejoon kulgeb mitte inimeste vahel, kes kõnelevad eri keelt, vaid progressi ja kiirenduskursi toetajate ning teiselt poolt konservatiivide, minevikku tagasikiskuvate jõudude vahel.

Minu side esimeste tuttavate paikadega Sudburys, mida bussiaknast näen, on visuaal-emotsionaalne. See teeäär on meelde jäänud nagu slaiditehnikas lintmaal. Tolles lõbustuspaigas sai mälestusväärset aega veedetud — seitse aastat tagasi. Ons tegemist muinasjututsükli märkiva arvuga? Minu side nendega, kes mulle bussijaama vastu tulnud, on olemuslik ja põhjatu. Ühe näo ilmeteski suhtlevad minuga esiemad, ka teine tema kõrval ei ole minu jaoks juhuslik inimene. Sõidame Long Lake'i äärsesse linna ja maa piiril olevasse elamurajooni. Turistid ja muidu juhuinimesed on Sudbury kohta sageli öelnud, et tegemist on koleda ja kõleda tööstuslinnaga. Sellest ka naljaga pooleks kasutatav moonutatud nimevariant Sludgebury (*sludge* — muda). Aga üks hinnangud olene ju sellest, mida ja kuidas juhtud nägema. Öösiti on mõned efektselt valgustatud tohutute mõõrmetega tööstushooned jahmatamapanevalt teatraalsed, ja seda sõna kõige paremas tähenduses. Küsimusele, kas tegemist on tahtliku kujunduse või iseenesliku kujunemisega, vastati, et kindlasti viimasega. Järvede (Long Lake, Ramsey Lake) äärsed rajoonid on aga kohati lausa idüllilised.

Loodusega on kanadalastel erilised suhted: sellega seonduvad probleemid ei ole neile ainult erialakirjanduse, temaatilise

ajakirjanduse ja kitsapiiriliste raadio- ja tele-
saadete sisu. Igapäevaselt sageli võimenduvad
need ka näiteks majanduslase, ühiskondlik-
poliitilise kirjanduse läbi. Ilukirjandusest
rääkimata. Populaarne on see riigimees,
kes happevihmadest kõneldes asjatundlikkust
ilmutab. Linnaasju otsustavatest meestest
teenib poolehoiu see, kes veekogude nuht-
luseks osutunud taime vastu võitlemiseks mi-
dagi tõhusat välja pakkuda oskab. Järveäärse
rajooni elanike järjekordsel koosolekul arut-
letakse kõigepealt just seda probleemi. Seisu-
kohad ja küsimused esitatakse temperamenti
taltsutamata. Paheliseks osutunud, veekogusid
lämmatava taime näidised on laotatud
lauakestele. Nende kõrval on teda tutvustavad
tabelid. Kõik võivad näha, et süüaluse välja-
nägemine on nimega (milfoil-Ld. milifolium)
vastavuses. Pika lülilise väädi küljes on tuhan-
deid tillukesi lehekesi. Nii inimlik, et koos-
olekul piütakse leida süüdlast, kelle tõttu mi-
dagi tõhusat ei ole suudetud ette võtta. Nii
inimlik on, et väljapakutud viisid — olgu
mehhaaniline, keemiline või bioloogiline —
kõik piisavalt suure vastuseisu osaliseks saa-
vad. Igatahes Ottawas niidetakse Rideau kana-
nali põhja juba mitmeid aastaid.

Loomi võib vältida, loomi võib tappa.
Loomi võib taltsutada, loomi võib kodustada.
Loomi võib süüa. Raamatus «Ellujäämine.
Temaatiline tutvus Kanada kirjandusega»
(1972) on Margaret Atwood kirjutanud haara-
vaid arutlusi kanadalase suhetest loodusega.
Nende mõtisklusteni on autor jõudnud samm-
sammult. Neli aastat varem ilmus temalt
luulekogu «Selle maa loomad», mis sai kriitiku-
telt kiita oma ehtkanadalikkuse eest. Kogu-
mikus on ka see kimp luuletusi, millega
Atwood sai 1967. aastal Kanada 100. aasta-
päevale pühendatud luulevõistlusel esimese
auhinna. Ainus võimalus pioneeriajastust
pärit asunduse-mentaliteedist vabanemiseks
on enese eluaseme ümber ehitatud müüride
lõhkumine — ülekantud tähenduses. Atwoodi
loomad on võitlejad ja põgenejad. Hirmu
ja valu kandjad. Inimesed ise.

Sageli peetakse Kanada loomajutte selle
maa kirjanduse üheks huvipakkuvamaks
osaks, võtmeks kanadalase hingeni jõudmisel.
Nn realistliku loomajutu arendasid välja
Ernest Thompson Seton ja sir Charles
G. D. Roberts. Inglise loomajuttu kipuvad
peegeldama sotsiaalseid suhteid, loomad on
riietunud nagu inglased ning räägivad lait-
matut inglise keelt (siinkohal võib näiteks
tuua Lewis Carrolli «Alice imedemaal»,
meelde tuleb Küülik valgest tallenahast kin-
naste ja lehvikuga.). Ameeriklaste looma-
juttude peakangelasteks on sageli osavad
kütid (ühe autorina võib nimetada E. Hem-
ingwayd). Aga Kanada loomajuttude kange-

lased elavad pidevas ohus ning lugeja saab
võimaluse samastuda sellega, keda katavad
karvad või suled. Seton on öelnud, et loo-
mad — need oleme meie. Üksikolendi eba-
õnnestumised ning traagika on vältimatud;
ähvardav on kogu liigi väljasuremine. Üha
sagedamini nõustatakse seisukohaga, et ini-
mene on loodusele suurem oht kui loodus
inimesele, ning et looduse hoolimata hävita-
mine võrdub enesetapuga. Loodusjõududega
on targem arvestada kui nende vastu võit-
elda.

Mürkmadusid Ontario metsades ei ole.
Peale ühe. Lõgismao nägemine mingis paigas
jätab sellele kohale arusaadavalt kõhedus-
pitseri hulgaks ajaks. Vanasti olevat neid
põhja pool nähtamatult vähe olnud.

Kevaditi on nuhtluseks väikesed ja valu-
sad mustad kärbsed. Päevitada armastavad
inimesed on selleks ajaks juba esimese pruu-
ni ihule saanud, kui akende ja uste ette
seatakse kärbsevõrk: tükk aega ei tule päikese
käes lebasklemine kõne allagi.

Karu on sageli laste lemmikloom. Suur
ja kindlustunnet sisendav, on ta nende jaoks
küllap sama usaldusväärne kui vanemad. Ühe
maja juures üle järve hakkas käima karu.
Tülikas on ta siis, kui kipub äraviimiseks
väljapandud prügi ja jäätmetega täidetud
plastikkotte lõhkuma. Aga kui ta korralikult
köögi ukse juurde pandut söömas käib, harjub
temaga nii mõnigi perenaine ja karu saab
kogu pere sõbraks. Harjumusi tuleb muidugi
mõlemal pool muuta. Karu hakkab inimeste
seatud söögikohas kõhtu täitma ning ei tohi
siis pere piires enesele eriti skandaalset käitu-
mist lubada. Aga kui ikka karu köögiukse
ees magab, siis ei jää inimestel muud üle kui
teist välisust kasutada. Mõlema poole ellu
tulevad koos kiindumusega uued reeglid. Mi-
da teised ei tea. Ja arvestada ei oska. Ühel
heal päeval otsustas karu minna tutvust sobi-
tama hoopis võõra pere võõraste lastega.
Laste isa polnud sellest karust midagi kuul-
nud ja lasi ta maha. Karusid on mitut värvi
ja mitut meelt.

Sa ütled, et see võõtorav ei ole taltsas.
Mis sest, et ta mu peost süüa võtab. Muidugi
ei pane ta ninakest mu pihku eriti usaldus-
likult. Kael on viimase võimaluseni välja
sirutatud, esikäpad nagu nähtamatu piiri
taga — sellest ülestumine võib loomakesele
vahel saatuslikuks saada. Saak käes, lipsab
ta üle tee kaljumetsa. Taltsas olevat selline
võõtorav, kes niitmise ajal sulle taskusse ronib
ja ise head-paremat võtab. Sandra, kes järje-
kordselt autojuhtimiseksamilt tuleb, kurdab,
et seekord oli tema vastu ka võõtorav. Eksa-
mineerija oli manitsenud, et vahete-vahel
võiksite ju kapotikaane alla vaadata. Seal
oli võõtorava pesa.

Minu teada oled toas ainult sina. Aga ometi räägid sa kellegagi. «Seda puud sa nüüd küll maha ei võta!» Selgub, et räägid piibriga. Too seisab tagajalgadel üksiku puu ees, mis maja ja järveranna vahele jääb, ning hindab olukorda. Seekord jõuate te kokkuleppele. Piiber volksab vette ja jätab su suure seinakna taha enesele järele vaatama. Öhtul juhtun linnast koju tulema koos Patriciaaga. Lõpuks jääme bussi ainult kahekesi. Oleme need, kes alles lõpp-peatuses maha lähevad. Pärast tavapärasest küsimist, kuidas päev läks, hakkame rääkima piibrimest — neist Kanada sümbolikski saanud asjalikest ja ettevõtlikest loomadest, kes veekogude kallastel kuhilpesades elavad. Pesast saavad alguse urukäigud, mis lõpevad vette. Uruavasid katva veetaseme parajustamiseks ehitab piiber tamme. Toiduks on tal suvel vee- ja rohttaimed, lehtpuude ja põõsaste oksad ja koor, talveks kogub ta pesa lähedusse okstest toiduväru. Toidu ja ehitusmaterjali saamiseks närib piiber (ta on koos sabaga kuni 1,3 m pikk ja kaalub kuni 30 kg) läbi isegi meetrise läbimõelduga puid — haabu, tammesid ja muid. Patricia on pärit farmist, kus piibritega ühtelugu tegemist oli. Ikka püüdis isa neid kinni ja viis kaugetesse kohtadesse, et loomakeste suurejoonelised ettevõtmised ei muudaks inimese fookust mõttetuks. Tihti tulid nad tagasi. Ja veel. Piibri karusnahk on tihe ja vastupidav. Inimene on alati seda hinnanud ja selle eest ka kõrget hinda küsinud.

Patricia elab linnas sugulaste juures. Töötab ja on Laurentian University üliõpilane, erialaks Kanada ajalugu. Sel varasulvel hakkab ta lõpetama. Praegu käivad eksamid. Juba järgmisel aastal on ta õpetaja. Patriciaas on midagi väga tuttavlikku. Võib-olla on lihtsalt kogu maailma üliõpilastes midagi sarnast. Ühte perekonnaliini pidi on ta enese sõnade järgi pärit üpris minu lähedalt. Tema isapoolsed esivanemad on Kanadasse tulnud Soomest. Sudbury ja selle ümbruses elab palju soomlasi. Ju tundub soomlastele kodune sinne kaljune maastik. See, et maja lähedal on järv või jõgi. See, et varasemad tulijad koha õigeks on tunnistanud ja uuemaid juba omakeelsete tänavanimedega jalgustavad. Kas siis jääma või edasi minema.

Sel tormihoiatusega päikesepaistelisel maihommikul sõidame, auto järele haagitud mootorpaat kaasas, North Channeli poole. Indiaanireservaadi piirimaal kõrgub tee kõrval hoiatav kalju, mida soovivad teraselt vaadata. Teatud hetkel vormub kalju indiaanlase näo profiiliks. Mõlemal pool teed on pärismaalaste elamised: kohati erinevad nagu öö ja päev. Kuulan su lugusid, mis üldse ei sarnane lapsepõlve lihtsameelsuseni idealiseeritud indiaanilugudega. Taust elustab sinu

esitatut. Neid päiku tunnend rohkem kui nägupidi — siin elab su kaaslane kaevandusepäevilt. Lake Huroni põhjakalda ja Manitoulin Islandi vahele jääb North Channel — nii meelikõitev, et pärimuslikes lugudes seda sageli paradiisile eelistatakse. Õpetad mind, mida siis peale hakata, kui sina peaksid üle parda kukkuma. Tähelepaneliku näo varjus olen aga sinule sedavõrd kindel, et iseseisvus on mind täiesti maha jätnud. Tundub uskumatu, et sinuga midagi ootamatut võiks juhtuda. Iga laid ja saareke erineb teisest: ühel on pleekinud klibu ja väänpuud, teisel «suhkrukivid», kolmandal trilobiitkivid, neljandal on aukudega, šveitsi juustu viilude moodi kivilatakad (ühe sellise võtame tähtpäevakingituseks koju kaasa), viienda metsata pool on peaaegu üksainus suur ja sile kivi, mis sujuvalt järve põhja kadudes ohtliku kutse esitab.

Hakkab paistma linnulaid — valge ja must. Must on ärevam: liigutab juba siis, kui oleme veel väga kaugel. Kormoranid on ujedad. Varsti on must valgest selgelt lahus: kormoranid on hoopis eemal veele laskunud. Kajakad jäävad veel tükk aega äraootavalt laiule. Lõpuni peavad vastu vaid täiesti ükskõiksed või siis hoopis väljakutsuvad linnud. Eemaldume, ja must saab jälle valge juurde tagasi.

Kuulud nende 14% kanadalaste hulka, kel on võimalik vaba aega veeta paadis ja paadiga. 98% kanadalastest lubab end nimetada raadiokuulajateks, 97,8% televaatajateks, 12% kanadalastest mängivat vabal ajal klaverit, 51% tegeleb (vältimatult) muruniitmisega, talispordialadest armastab 20% suusatamist, 10%-l kanadalastest on mootorsaan, 98% tunnistab, et naudib sooja vanni. 79% kanadalastest kasutab pidevalt oma autot, 25%-l on sõiduriistu mitu. (Nii mõnelgi neist kurtmisteemaks keskmise suurusega linna bussiliikluse viletsus.) Telefoniside poolest on Kanada üks edenenumaid maid: 1,74 inimesele 1 telefon. Statistika kohaselt peab iga naine, mees ja laps ligikaudu 1000 kõnet aastas. Laste arv kanada perekonnas on langenud: keskmisel naisel on keskmiselt 1,7 last (kolmkümmend aastat tagasi oli näitaja 3,4). Iga kümnes ema on alla kahekümne. 600 000 kodu on ühe vanemaga. Kanadalane ostab rohkem kihlasõrmuseid kui ühegi teise maa kodanik. Neli igast kümnest abielust lõpevad lahutusega (20% lahutajatest jõuab nii kaugele pärast kahekümneaastast kooselu). Kõige kindlamad on abielud maa idaproovintsis Newfoundlandil. Kõige hapramad aga läänes, Briti Kolumbias.

Mille poolest erineb kanadalane ameeriklasest? Mille poolest sarnaneb? Mis muu-

dab need kaks riiki lähedaseks ja mis neid eristab? Kui suur enamus kanadalastest (üle 90% rahvastikust) elab 100—300 km laiuses vöötmes maa lõunaosas, siis vaid 12 igast 100 ameeriklasest elab kuni 100 miili kaugusel Kanada piirist. Piiri tekkelugu on suhteliselt värske ja probleemid ajalooliselt mõistetavad. Quebeci hiljutised eraldumistaotlused on laialt tuntud ka väljaspool Kanadat, aga tabub ehk meenutada, et enne kui Briti Kolumbiast 1871. aastal sai Kanada provint, kaaluti põhjalikult tema USAga ühinemise võimalust.

Aastate jooksul on miljonitest ameeriklastest saanud kanadalased ja vastupidi. Tege- mist on ühe suurearvilisema ja valutuma näitega maailma massimigratsiooni ajaloost: kokku üle kuue miljoni inimese on segamatult elukohta vahetanud kas USAst Kanadasse või vastupidi. Briti võimudele alluvas Kanadas kaotati orjus juba 1841. aastal — lõunast põgenenud orjad said siin vabaks. Ühendriikide seaduste eest pagesid siia Vietnami sõjast kõrvalehoidjad. Endisaegadel, eelmise sajandi lõpus, kutsus Kanada Alberta provintsi vabadele maadele Ühendriikide tihedalt asustatud maade farmeriperesid. Praeguseni on nende osakaal provintsis tähelepanuväärne. Küllap siit ka provintsi elanikkonna (kogu riigi lõikes) kõige ükskõiksem suhtumine probleemi, kas USA mõju Kanadale on üle- määra suur. Kolmekümnendate aastate ma- jandusdepressioon kestis Kanadas kauem kui naaberriigis: töötötsingud viisid tuhandeid kanadalasi USAsse.

Kahe maa kaugemate põlvkondade suhted ei ole olnud relvakonfliktidest vabad. Kõige karmimad neist olid vast Iseseisvussõjas 1812. aastal. Aga mis loevad iga aastaga kaugemaks ja väiksemaks taanduvad riikidevahelised «perekonnatülid», kui inimesed mõlemal pool piiri on lahutamatult seotud. Suur osa kanadalastest peab iseenesest mõistetavaks, et kül- mad talvekuud veedetakse Floridas või Ha- vail. (Ka Kuuba on kasvavalt populaarne.) Ainuüksi Floridas on talvekuudel pidevalt oma miljon kanadalast, keda «lumelindudeks» kutsutakse. Hämmastavalt paljud ameerikla- sed eelistavad puhkust veeta Kanadas — kalastamine ja suusatamine on ülipopulaar- sed. Tuhanded ameeriklased on ostnud enese- le Kanadas maad. Nad tunnevad end seal sedavõrd koduselt, et nii mõnigi on tunnista- nud: kui riigipiiril tollipunkti ei oleks, siis ei paneks tähelegi, et oled jõudnud teise riiki. Siit ka eksimine postireeglite vastu: tihti juh- tuvat, et kirjale kleebitakse peale USA mark. Aga naabermaa raha kasutamine ei pörka Kanadas vastu erilisi takistusi.

Teatristatistika väidab, et USA preeria- osariikide balletiaustajad ei pea paljaks käia

Kanadas maailmamainega Winnipegi Ku- ningliku Balleti etendusi vaatamas. Ja kui filmiseeria «Superman» tegijad otsisid kohta, kus teha võtteid superkangelase kujutelda- vast väikesest kodulinnast Smallville'ist Ühendriikides, siis leiti sobivaimalt ameerika- lik linnake hoopis Kanadas Alberta provint- sis.

«New York Timesi» 1986. aasta parimate ilukirjanduslike teoste nimistus on seitsme esi- mese hulgas kahe kanada naisautori Margaret Atwoodi ja Alice Munro raama- tud. Viimasele töi läinud aasta ka Marian Engeli kirjanduspreemia, millega edaspidi igal aastal ja ainult naisautoreid innustama hakatakse. Paljud väikelinnade kanadalased arvavad, et kirjutate just nende kodulinnast, usutlesid ajakirjanikud. Alice Munro vastas aga, et saab kirju ka naaberriigist: nii Texase, Maine'i kui ka Georgia osariigis elab inimesi, kes arvavad, et just neist on kirjutades mõeldud. Jagame ühiseid, nn Põhja-Ameerika kogemusi, ning oleks vale suhtuda USAsse kui võõrasse riiki, sõnab kokkuvõtlikult Alice Munro («Maclean's», 17. november 1986). Ameeriklaste kohta öeldakse, et nad on Kana- da suhtes heatahtlikus teadmatuses. Kana- dalased olevat pahatahtlikult hästi kursis Ühendriikide eluga. Kui diplomaadina tegut- sevale kanadalasele on Washingtonis töötam- ine karjäärisedeli kõrge aste, siis Ameerika diplomaadile on Ottawas töötamine tihti peale aja raiskamine — ametikohtade täitmisega olevat pidevalt raskusi. Alles kuuskümmend aastat pärast Kanada ametlikku iseseisvumist seati sisse esimesed diplomaatilised suhted — 1927. aastal Washingtoniga. Populaarses esseistikas levinud andmetel töötab seal praegu tunduvalt rohkem Kanada diplomaate kui nende ameeriklastest ametivendi Ottawas. Saatkondade kaaspersonalist rääkimata. Konsulaate on ameeriklastel Kanadas poole vä- hem kui kanadalastel USA-s.

Vahtralehemaa 1986. aasta aprillikuu aja- lehtedes vilksatavad andmed sotsioloogilisest uurimusest, mille järgi kanadalased on Ühendriikide mõju pärast siiski märksa vä- hem mures kui kümme aastat tagasi. Nagu toonagi uuriti valikuliselt 1200 inimese suhtu- mist. Vaid 53% neist arvas, et naaberriigi mõju on liiga suur — võrreldes 72%ga, kes samamoodi mõtles kümme aastat tagasi. Enamik uurituist arvas ka, et naistel on liiga vähe võimu. Jälle selgus vana tõde, et väga usaldusväärseks peavad kanadalased RCMPd (kuninglikku ratsapolitseiteid), ka liht- salt politseite. Sellele avaldas usaldust 75% uurituist. (Alates 1975. aastast võib politsei- nikuks saada ka naine.) Teadlasi peab usal- dusväärseks 69% ja kirikut 51% küsitlaidu- st. Leiti, et poliitikutel on liiga laiad võimu- piirid.

Kes kanadalastest ja Kanada tundjatest ei teaks nalju ameeriklasest, kes ei suuda uskuda oma silmi, kui näeb ka Kanada suurlinnades kaasaegeid kõrghooneid. Või kes tuleb Kanadasse suusatama — juulis. Al Capone olevat ka kord kuuldavalt mõtisklenud, et ta ei tea isegi seda mitte, mis tänaval see Kanada on. Sellised on klassikalised «tobeda jänki» naljad. (Teine suur seltskond, kellega seoses on ohtrasti tekkinud hüperboliseeritud nalju ja naljakasi, on Newfoundlandi elanikud, iiri mõjudega inglise keelt kõnelevad kanadalased. Näiteks nali vanast naisest, kes beebipille võtma hakkas, sest ta ei tahtnud enam lapselapsi saada.)

Kanada ignoreerimise ja mitteignoreerimise juurde tagasi tulles võib kindlalt väita, et maailma ajakirjandus, ka ameeriklased, on maa suhtes kasvavat huvi ilmutanud. Võibolla on suhtumise muutumise algus juba kusagil seitsmekümnendate aastate hakul, kui energiakriisi taustal sai selgeks selle maa naftamaardlate ulatus. Endisele peaministrile Pierre Trudeaule kuuluvat ütlus, et elu Ameerika Ühendriikide vahetus naabruses on nagu elevandi kõrval magamine. Ükskõik kui sõbralik ja healoomuline tohtu elukas ka poleks, on tema pisimgi liigutus naabrile tugevalt tunda. Ja kui nüüd siis «kõrvalolija» ise järjest kaalukamaks muutub, õhkaavad kanadalased: neetud ameeriklased, meid mitte ignoreerides on nad meilt ju meie meelisteema võtnud. Ometi tundub, et praeguse peaministri Brian Mulrone y ettevõtmistest hindavad kaasmaalased vaat et kõige rohkem tema organiseeritud iga-aastaseid plaanipäraseid kohtumisi naaberriigi presidendiga («Maclean's», 24. märts 1986).

Mood Kanadas on vastupidiselt läinud aegadele üsna moodne teema. Võrreldes kas või seitsmekümnendate aastate lõpuga on ta saanud märksa iseseisvama tähenduse. Kui siis kandis naine kangekaelselt seda, mis lihtsalt hästi selga istus või näiteks vaieldamatult, kuigi vast veidi väsinult naiseliku joonega oli (ja mitte ainult, et kanti, vaid ka müüdi näiteks suure firma esindussalongis), siis nüüd on pilt sootuks teine. Enam ei väideta, et moekunstnik sureb Kanadas nälga, et ta lihtsalt peab Ühendriikidesse minema. Moekunstnik esineb CBC tohtu vaatajaskonnaga sarisaates ja tutvustab (tugeva prantsuse aktsendiga inglise keeles) oma uusimat loomingu — iga pluusi, kleidi või džempri alla kohandatavaid patšokke. Tänavapilt on fantaasiarikkam kui seitsmekümnendate lõpus. Karnevallikki. Soengud on muutunud rahutuks, just traditsioonilisus on see, mis kohati lausa šokeerivalt mõjub. Aga mõnes kohas — näiteks kohtumajas, teenistujate hulgas — paistab traditsioonilisus rõivastumisel reegliks olevat.

Suve lähenedes reklaamitakse suuremates kaubakeskustes uusi rõivamudeleid. Moe-demonstratsiooni kuulutus on muu tänavareklaami seas küllalt tagasihoidikul kohal, ent haarab siiski väga palju pealtvaatajaid. Just nimelt haarab. Reaktsioon demonstreeritavatele mudelitele ja mannekeenide esinemisele on emotsionaalne ja häälekas. Publik tunneb mannekeene nimepidigi: enne algust on võimalikele vaatajatele trükised kätte jagatud. Sally, Chris, Glory, Doug, Gillian, Warren, Tammy ja Danny esinevad teemade kaupa. Teemaks on värv. Nad reklaamivad kaheksa teema ulatuses selle suure sportlikke ja spordirõivaid mitmetel suurtel ja tuntud Euroopa ning Ameerika firmadelt. Iga mannekeeni reklaamitud eseme nimetuse, materjali ja tootja saab teada trükiselt. Esinemine ei ole lihtsalt liikumisseade. Nõudmised on ilmselt kõrged. Eriti noormeeste osas. Naismannekeen võib «lõigata» ka sellega, mida nimetaksin kummalisuseks — nii välimuses kui liikumises. Eelpool nimetatud trükistele on klammerdatud ka kutsed isiklikeks konsultatsioonideks. Igaüks olgu ise oma õnne ja välimuse sepp. . .

Haigustest teevad kõige poleemilisemalt muret AIDS ja Alzheimeri tõbi. Esimese puhul kavatakse vähendada uuringutele planeeritud fonde. Televisiooni vahendusel võib näha protestimarsse haigete ja võimalike haigete osavõtul. Õhtul näidatakse traagikast kantud mängufilmi, mille moraaliks — õppigem käituma, kui meie hulgas on haige. Isegi siis, kui meile jääb täiesti arusaamatuks ja vastuvõetamatuks haiguseni jõudnu tee. Muret teeb ka see, et vähi-, tuberkuloosi- ja südamehaigusi diagnoositakse vääriti AIDSiks («Toronto Star», 27. märts 1986). Alzheimeri tõbe põevad 100 000 kuni 300 000 keskealist ja vanemat kanadalast («Toronto Star», 19. aprill 1986). Väliselt sarnaneb haige seniillega, haiguse olemus ja kulg on aga teised. Keskealiselt hooldatavaks jäämise võimalus hirmutab igaüht.

Surm on igas eas isesugune. Noorele kanadalasele toob selle kõige sagedamini liiklusõnnetus. Teisel kohal on enesetapp. Meeste puhul on sageduselt kolmandal kohal uppumissurm, naiste puhul rabandused. Neljakümneviieste meeste hulgas on esikohal infarkt, teisel kopsuvähk, kolmandal maksa-tsirroos. Selles vanuses naised sureb kõige rohkem rinnavähi tagajärjel. Järgnevad infarkt ja rabandused. Kuuekümnevieselt on nii meeste kui naistele kõige ohtlikum infarkt. Kalmistud on põhiliselt kahte moodi. Kõnepruugi kohaselt prantsuse ja inglise omad. Soovi korral võib end ka pärast krematsiooni hoopis kodujärve puistada lasta. Või Vaiksesse ookeani. Aga viimane on kallis ettevõtmine.

TIIT HENNOSTE

Demokraatia on halastamatu. Äkki selgub, et komsomol ei oska vaielda, et üliõpilased ei oska vaielda, ja lõpuks ka, et lugupeetavaimad kultuuritegelased ei oska muud, kui teistsuguste seisukohtade kaitsjaid sõimata. Ja veel selgub, et terve rida õilsaid kodanikke, keda seni ka oli sunnitud vaikima (vähemalt nende eneste jutu järgi), mõistab demokraatia all olukorda, mil nemad käsivad, keelavad, poovad ja lasevad ning nood teised on vait. Lisana oleme kätte saanud lihtsa, kuid vist pisut ootamatu tõe: terve rida inimesi, kelle vaikimine tundus tark ja sügavamõtteline, osutuvad lihtsalt lolliks, niipea kui suu lahti teevad.

Nii sisupoole pealt. Aga igal eneseväljendusel on ka teine pool, vorm. Ja siin pole asjad sugugi paremad. Mõned näited.

Üks vajalikumaid oskusi praegu on lugeda ja mõista ajalehti. Aga juba ammu on žurnalistide uurimused tõestanud, et vähemalt pooled inimesed ei saa aru ajalehis esinevaist tavalisimaist võõrsõnadest, mille taga on uudiste kesksed mõisted. Praktiliselt ei saa nad siis aru ka tekstidest, paremal juhul suudavad midagi konteksti põhjal aimata. Suur osa üliõpilaskandidaatidest ei ole võimeline täitma ilma abita ja esimese korraga omi ankeete ja muid sisseastumisel vajalikke dokumente. Või vaadake inimesi postimajades, kirjutamas rahasaatmise või ajalehetellimise blanke, ning jälgige prügiurni täitumist nassuläinud lehtedega. Üks pidevaid nõudmisi žurnalistikaüliõpilastele on olnud: tsiteerida, refererida tuleb täpselt. Tulemus on null. Terve hulk inimesi teeb ajakirjaniku ülevaatesse oma ettekandest referaadi ise, sest ainult nii saab kindel olla, et välja ei tule midagi absurdset. Kui palju õiendusi ja seletusi on olnud ajalehevaidluste käigus üheainsa sisuga: X ei saanud minust aru, Y intepreteris mind valesti. Kusjuures kirjutaja ise on veendunud, et tema väited on kirja pandud selgelt, täpselt ja kaunisti.

«Just, just,» kõlab siin kannatamatu oponendi vahelehuüü: «Lugeja pole süüdi, need bürokraadid ise ja need teised ka ei oska tegelikult kirjutada nii, et normaalne inimene sellest aru saaks.» Osalt kindlasti õige märkus. Aga kas alati kehtiv? Kindlasti mitte. Ja meie kontekstis pole ka oluline. Sest sellest hüüdest tuleb välja vaid asja teine pool: suur osa inimesi, kes peab tegelema teatud liiki tekstide koostamisega, ei tule sellega toime. Võtame taas ajalehetekstid. Ma ei kõnele külakirja-

saatjate omadest, vaid professionaalide tehtuist, nt ETA sõnumitest. Olgu üks lühinäide minimaalsete kommentaaridega:

Uutmine puudutab kõigi tahkudega ametiühinguid kui ühiskondlikku massiorganisatsiooni. (Mida tähendab siin kõigi tahkudega? Kas need on utmise või a-ü tahud? Kas a-ü-l peale massiorganisatsiooniks olemise on veel kvaliteete, mida aga utmine ei puuduta?) See kulgeb kahes suunas. (Mis?) Ühelt poolt tuleb ametiühingutel asuda ühiskonnas neile kuuluvale kohale. (Kus nad siis praegu on?) Kõne all on nende konstitutsioonilised õigused ja kohustused, suhted parteiga, riigi ja selle organite ning teiste ühiskondlike organisatsioonidega. (Mida tähendab siin kõne all? Kas a-ü-l praegu pole õigusi või ta ei kasuta neid? Kas partei ja riik on tõesti ühiskondlikud organisatsioonid??)

Samasuguses absurdilähedases vormis läheb see sõnum 9. aprilli «Rahva Hääles» ka edasi. On ilmne, et inimesed ei hakka pingutama oma aju, et sellist mulinat lugeda. Ja lõpuks sobib ainult üliõpilase repliik pärast selle teksti analüüsi kõnekultuuri seminaris: kas tõesti siis keegi neile ei ütle, et selline jams on lihtsalt irvitamine kogu utmise üle?

Või võtta meie kultuurijuhtide kõned, millest mõned on otsekuu inimestele mõnitamiseks ära trükitud? Või õpikute tekstid, mille kohta on juba mitu korda tõestatud, et laps ei saa neist aru saadagi? Või kõnelda tõlgetest? Me oleme ülbuseni uhked selle üle, et tõlgime X keelest otse. Väga täpne väljend. Nimelt otse, keelest keelde, mitte mõttest mõttesse, see töö käibki. Ega ilmaaegu ei õelnud üks tõlketoimetaja, et tõlget ilma tõsise töötlemiseta avaldada pole võimalik. Ka toimetatult on nad sageli jubevad küllalt. Üldse ei maksa kõnelda sellistest keerukamatest asjadest nagu eristus suulise ja kirjaliku kõne vahel. Igatahes ei ole tele- või raadiouudiste tekstid praegusel kujul ülisageli inimesele üldse mõistetavad, sest nad ületavad tema mälu võimed. Jätame siinkohal kantselliidi, plära-baroki ja muud stilistilised pinnavirvendused, millega seni on hoolega võideldud. Need pole olulised. Asi on mäda hoopis sügavamalt.

Need ilusad ajad, kus kirjaoskuse mõõdupuuks oli võime katekismust veerida ja kolme risti asemel oma nime sirgeldada, on möödas, aga eesti rahva veendumus oma sajabrotsendilises kirjaoskuses on endine. Tänapäeval tuleb aga rääkida funktsionaalsest kirjaosku-

sest. See ei ole oskus kirjatähtedega kirjutada, vaid oskus mõista ja luua neid suulisi ning kirjalikke tekste, milleks inimene oma sotsiaalses rollides kohustatud on. Ja sellelt seisukohalt saab olukorda hinnata ainult ühtemoodi: VALDAV OSA EESTI RAHVAST ON KIRJAOSKAMATU. Miks? Kust peaks see kirjaoskus tulema? Loomulikult koolist. Seal on seatud eesmärgiks, et koolilõpetanu peab valdama kirjakeelt. Praeguse kooliprogrammi mõõdupuuga tähendab see kokkuleppeliste ortograafiareeglite pähetagumist, muutkondi ja natuke süntaksit, kokkuvõttes normingulise grammatika valdamist. Seega oleme millegipärast veendunud: et «vallata kirjakeelt», tasub kulutada aastaid, aga kirjaoskuse õpetamiseks pole mingit vajadust. Just selles veendumuses teatas üks neljanda kursuse eesti filoloog tekstiõpetuse seminaris: aga ma ju oskan kirjutada; või kuulutab «põllumees ja luuletaja» T. Merenäkk siinsamas «Vikerkaares»: vaja on õppida nägema, mitte kirjutama, kirjutamine on tagajärg. Esimest korda kuulen, et kirjutamine on praktiliselt võrreldav mõne füsioloogilise reaktsiooniga, mis vallandub iseenesest, kui õige aeg käes. Veel kord: meie kool ei õpeta üldse kirjaoskust, mis tähendab oskust koostada ja mõista erinevat tüüpi tekste. Meie õpetus on suunatud vahenditele, mitte nende kasutamisele.

«Pidage!» karjatavad nüüd pedagoogid: «Meil on ju kirjandiõpetus.» Õige, on. Ainult lubatagu kaks mõõndust:

1) meie kirjandiõpetusel pole midagi pistmist terve selle teaduste kompleksiga, mis juba vähemalt 20 aastat uurib tekstide ehituse ja funktsioneerimise seaduspärasusi (nimetuse all «Teksti mõistmine» aga ilmuvad meil raamatud, mille üks osa on antiigist pärit elementaartõdede kordamine, teine osa aga ajab tekstiuurijale õuduse peale);

2) kirjandiõpetuses on keskne selline tekstitüüp, mille nimi on kirjand ja mida inimesel läheb viimast korda vaja ülikooli sisseastumiseks. See kirjandikesksus on võtnud jubedad mõõtmed: õpetajad teatavad avalikult, et nad drillivad õpilasi eksami-kirjandeiks. Tulemused on olemas, ei saa salata. Enamik sisseastujaist saab kirjandi eest

vähemalt kolme. Aga ülikoolis võib noortele 2.—3. kursuse daamidele pikka aega seletada, mida tähendab kursusetöö või ettekanne. Töö kättesaamisel võib olla 90% kindel, et see on kirjand. Sest kirjand on ainus, mida sellele vaesele hingele on õpetatud. Ja filoloogia-professor ütleb otse, et suur osa lõpetajaid ja aspirante ei ole võimalised iseseisvalt oma lõputööd kirja panema või selle põhjal artiklit kirjutama. «Aga lugema neid ikkagi õpetatakse. Terve kirjanduseõpetus on teoste analüüsi täis». On, siiani veel on. Kuigi aeg-ajalt püütakse seda asendada härda meelisklemisega ja elamuste jutustamisega (muldugi on omaette küsimus, kuidas saada elamust sellest tekstist, millest aru ei saada, aga jäägu see praegu). Kogu selle analüüsiõpetuse juures on ainult üks häda. Kirjandustekst on teisene tekstitüüp, sünteetiline, väga keerukas. Ta toetub oma ehituses teistele, tavalistele tekstitüüpidele. Praegu on aga nii, et neid alustüüpe, tavatekste, mõistma ei õpetata. Ja pole ime, et kogu ehitis jääb õhku rippuma ning sotsioloogid võivad kokku võtta, et see paljulugev eesti rahvas ei loe ilukirjandust enamasti üldse kui kunsti, st ei mõista tegelikult üldse neid tekste, mida ta loeb. Ja filoloogia-üliõpilased suudavad eksamil enamasti vaid raamatu sisu ümber jutustada. Loomulik, sest selleks, et mõista ühe teksti spetsiifikat, tuleb teada, mis on temas universaalset, tuleb teada, millest harilik tekst koos seisab. Aga seda ei taha teada isegi meie kirjandusteadlased.

Mida demokraatlikum on kord, seda enam tuleb end väljendada tekstide kaudu ja seda enam tuleb mõista teiste omi. Aga selleks tuleb väljendamist ja mõistmist õppida. Sest ka see oskus on õppimise ja treenimise, pideva praktika tulemus. Ja õppimine ei saa piirduda killukese stilistikaga II. klassis. On tarvis kardinaalselt ümber kujundada kogu meie emakeeleõpetus. Ja selleks on viimane aeg. Sest kirjaoskamatus süveneb üha. Õige pea oleme seisus, mis tõsiselt ähvardab meie rahvuse omakultuuri olemasolu. VÕI OOTAME ÄRA JA AVAME SIIS KOGU MAAL KIRJAOSKAMATUSE LIKVIDEERIMISE KURSUSED?

AILI AARELAID Põlvkondlikkusest

Ma olen sündinud kolmandal rahukevadel. Ajavahemikud, mis ühelt poolt ulatusid 1940. aasta juunipöördeni Eestis (Baltikumis) ja teiselt poolt Stalini surmajärgse võimuvõitluseni, olid minu algamise faktist enam-vähem võrdsetel kaugustel. Esimesest eluaastakümnest mäletan, et vanemad kartsid alailma läbiotsimisi; et isaga koos sõitsin

läbi metsavendi varjavast padrikust; et turule orienteeritud rikas Kadaka küla (praeguse Kadaka puistee kant Tallinnas) saboteeris nii kolhoosikorda kui -tööd; et Balti jaama ees tõmmati öösel maha generalissimuse pronksbüsti; et üks mu onudest eksekuteeriti Kalevi-Liival, teine suri Siberi vangilaagris kollatõppe.

Sellel suvel lugesin esmakordselt elus oma sünniaasta «Eesti Bolševikke». See oli info-

tihe kokkusaamine nendega, kes minu elu alguse aegadel sotsiaalsel tegelikkust mõtestasid ja kujundasid. Kolmandal rahukevaldel oli nõukogude võim Eestis veel värske, tema kohta ei saanud kirjutada seda, mida hiljem keskkooli ja ülikooli eksamitel vastasin. See, mis takkajärgi hakkas tunduma sirgjoonena, oli siis alles sõjajärgne sikk.

Aga hiljem tulid aastad 1949, 1953, 1956, 1964, 1968... 1982... 1985. Me kujunesime koos, mina ja need aastad.

Ent neil aastail pole suureks inimeseks kasvanud üksnes minu eakaaslased. Täna on see täiskasvanuikka jõudnud ka need, kelle sünniaasta mahub minu isikliku «ärkamisaja» raamidesse aastail 1965—1970. Teiselt poolt elan ja töotan kõrvuti inimestega, kelle ilmale tulekufakt jääb 1920ndatesse aastatesse. Aeg, mil mina mähkmetesse tegin, oli mu tänaste eakate kolleegide elukevad, tormi ja tunglemise etapp, sotsiaalse eneseotsimise kulminatsioon.

Ent just samasugustes suhetes olen nüüd ise nendega, kes alles NLKP XVII kongressi järgses elus hakkavad leidma oma teed ja tõde.

Kultuuriteooriat on nii üdini tuttav vormel kultuurist kui põlvkondade järjekeskestusest, ideevaramu kandumisest generatsioonilt generatsioonile. See vormel võib aga järsku täiesti isiklikuks muutuda, sündida tõdemuseks, et mina (minu eakaaslased) olen just praeguses ajaloohetkes teadlikult dialoogiküps kahe enesest erineva põlvkonnaga. Praegu oleme meie bioloogilises mõõdukus (elu keskpäev!) kultuuriahela tugevaimaks lülis. Me ei tohi, ei saa endale lubada eralõbu olla «kadunud», oludes «ohverdatus». Või vastupidi, olla eelmiste aastakümnete kultuurireaalsuse mahakriipsutajateks, ülekohtunikeks. Ka kultuuriahel sõltub oma lülide vastupidavusest, lüli kadumine on võrdne ahela katkemisega. Kultuur on oma olemuselt dialoog, kahekõne eelneva ja järgneva vahel, kahekõne teistsugusega. Ideoloogias võib eelnevate mitte mäletada, kultuurimälu ei saa olla «auklik». Kultuur seepärast ongi kultuur, et ta kannab endas valikuta kõigi üksteisele järgnenud põlvkondade elukogemust.

Ma ei ole ihusilmaga näinud ei K. Pätsu, ei J. Vares-Barbarust, ei N. Karotamme. Minu jaoks jäävad J. Semper, F. Tuglas, A. Annist alati vaid soliidseteks vanahärradeks. Kuid minu vanema põlve kolleegide tarvis olid needsamad mehed kõige selle loojad, mida täna tajume kultuurimäluna.

Ja jälle teistpidi: minuga kõrvuti elavatel alla kümne aastase staažiga passiomanikel puudub isiklik arusaamine Hruštšovi-ajast,

Tšehhi-sünnimustest, Paul-Eerik Rummo ja Hando Runnel on nende tarvis justkui igavesed, Feodor Klement, Paul Keres, Georg Ots ja Volli Panso üksnes hägunevad legendid. Oma teismelisuse saatsid nad mööda «imelikes» seitsmekümnendates, mil kõik oli *normalno* ja *prekrasno*, mil paberil kõik klantsis ja tegelikkuses ots otsaga kokku ei saanud. Takkajärgi tarkuses kvalifitseerisime selle seisundi stagnatsiooniks, millest tööpalavikus visklemise hinnaga püüame praegu välja rabelda...

Aastal 1987 elan kõrvuti enesest kaksikümne viis aastat varem ja hiljem sündinutega, ning igaüks pretendeerib oma elunägemusele. Sünnidaatum lubab meil isiklikuna teadvustada erineva pikkusega ajalooloike. Ja see on paratamatu. Sama paratamatu kui seegi, et tänu erinevale retrole hindame käesolevat hetke üsnagi erinevalt. Räägime põlvkondlikust tegelikkusemõistmisest.

Kaasaegsete jagamine põlvkondadesse on popp. Kangesti armsaks on saanud nn legendaarsed kuuekümnendad. Mõelda vaid, foonikslinnuna suudeti tõusta repressioonide järgsest pessimismikõrbest, ülistusoodidest laastatud vaimsuse varemeilt! Kuuekümnendaise on hakanud kuuluma koguni need, kelle *alma materi* lõpudiplomil seisab anno 1970/1975.

Põlvkondlikkuse kõrghooaeg algas viimasel kümnendivahetusel, mil nii poliitikas kui kunstis võttis maad messianism. Tihti taandus see usuks kahte müütilis-illusoorseesse põlvkonda — «kadunud» kuuekümnendatesse ja veel saabumata kaheksakümnendatesse. Viimaselt oodati muidugi ilmkärakat.

Üks kõva pauk igatahes tuli. Perestroika on praegu ühtviisi tähtis nii seitsmekümneste kui viieteistkümneste jaoks. Ja seda imeulik on kuulda-lugeda, et avalikustamise foonil süveneb nähtus, mille võiks tituleerida põlvkondlikuks kõrkuseks.

Põlvkondade konfliktisuse loosungist on kohati saamas ideevõitluse uus lipukiri. Generatsioonid generatsioonide vastu! Ühe isiklik ajaloomälu teise vastu! Kuuekümnene viskab neljakümnesele nina peale, et see ei tea midagi sõjast ja sellele järgnenud sotsiaalsest purgatooriumist. Neljakümnene süüdistab viiekümneseid oma aadete põrmustamise ja kahekümneseid ühiskondlikus loiduses ning merkantilismis. Kolmekümnene süüdistab neljakümneseid konjunktuurluses ja bürokraatliku tsentralismiga kaasaminekus, «stalinliku noorusesse» suhtub ta aga äärmusliku negatiivisuga. Kahekümneseid püüavad selgusele jõuda, kas ei saaks endidki «kadunuks» kuulutada...

Põlvkondlik kõrkus, põlvkonna siltidega

kemlemine on ühiskonna vaimse tervise seisukohalt üsna mitme otsaga värk. Täpsemi, bumerangimäng, milles nool võib alati iseennast südamesse tabada. Seniks, kuni me ise ei tahagi eelnevate põlvkondade kultuuri-reaalsusesse sisse elada, ei maksa loota järeltulijate pieteeditundele. Mille poolest on põlvkond, kes peab eesti kultuuris tühjaks kohaks aastaid 1946—1956 parem/halvem põlvkonnast, kes pikka aega ei soovinud objektiivselt analüüsida ajavahemikku 1920—1940?

Ma lihtsalt ei usu, et H. Leberechti «Valgus Koordis» kõikide toonaste Eestimaa inimeste jaoks kirjanduslik tühikoht oli. Temata oleks tulemata jäänud L. Vaheri «Emajõe jutustus», edasi aga R. Kaugveri «Nelikümmend küünalt», H. Kiige «Maria Siberimaal», M. Traadi «Üksi rändan». Viiekümnendate hurraa-patriotism sünnitas kuuekümnendate usu helgesse tulevikku, viimase lahtumisest nägi ilmalavagust «sotsiaalse väsimuse» sündroom, mis omakorda pani aluse perestroikale, vaimsele taassünnile.

Dialektika ei esine üksnes eksamipilete kujul. Selgub, et isegi sotsiaalses tegevlikkuses kehtivad nii eituse kui vastandite võitluse seadused... Kultuurimälus ei saa aktsentueerida vaid üht arengiliini, asutada vaid ühe aastakümne tõesid. Kohe arbutajate järel ei saanud tulla ankruiivajad. August Jakobson ei saanud kirjutada nagu Mati Unt. Juhan Smuuli publitsistika ei saanud olla samasugune kui Mihkel Muti või Edgar Savisaare oma. Ja ma tõesti ei tea, kes on poetessina olnud ausam, kas Debora Vaarandi aastal 1950 või Doris Kareva aastal 1980? Kultuuri jääb ikka ja alati kandma vastandite võitlus ja ühtsus, hoolimata sellest et isiklikuna soovime tunnustada vaid üht poolust.

Ainuüksi oma sünniaastast lähtudes ei saa me olla kohtumõistjaks teiste generatsioonide üle. Sest siis on varsti kohal need põlvkonnad, kes irvitavad tänaste püüdluste üle korrigeerida meie arvates aastakümnetes kiiva vajunud sotsialismimudelit, meile hetkel eluliselt nii vajalikku vaimset perestroikat. Oma juurtest ulatume mineviku kõikidesse kihtidesse, ka nendesse, mis meile vahest ehk vastukarva on. Oma vanemaid ja rahva minevikku ei saa valida, neid saab vaid omada, tunda ja mõista.

Näikse, et põlvkondade konflikti kilbileesamine pole midagi muud kui üks paljudest meid ikka veel saatvatest nn stagnatsioonijastu reminitsentsidest. 1970ndatel reaalselt kitsenenud sõnavabadus tekitab loomulikult meelegärmi, harjumuseks sai vajadus kellestki pahasti mõelda, järjekordset totrat

bürokraati kiruda. See SUUR BÜROKRAAT aga oli üldreeglinna KEEGI, anonüümne EI-TEA-KES. Iga konkreetne ametnikuke tegi näo, et oma südames on ta meiega ühel nõul, aga näe, paber käsib toimida nii ja mitte naa. Anonüümsuse sängi surutud vaen EI-TEA-KELLE vastu on paraku võtmas uusi modifikatsioone. Üks nendest on umbmäärane põlvkondlik süüdistamine.

Oludes, kus tingimused vaimse arengu on mitmeti paranenud, ei ole lihtsalt otstarbekas kuulutada välja ühe ähmaste piiridega põlvkonna sõjakäiku teise vastu. Konkreetselt eksisteerivad ikkagi vaid kindlaid ametiposte täitvad ja sotsiaalseid rolle etendavad inimesed, Jaanid ja Jürid, Anned ja Sirjed. Põlvkond on sünnidaatumist tuletatud abstraktsioon, mis sotsiaalsete protsesside «häälestamisel» on väga madala kasuteguriga. Süüdistused põlvkonna aadressil käivad jällegi EI-TEA-KELLE pihta. Põlvkondlikkusega mängitlemine aga lubab mitmekesisit aatelist flirti, sõpruskondade esinemist terve vanuselise kohordi nimel.

Põlvkondlikkus on see, mis seob meid oma rahva ajaloo, sajanditevanuse kultuurimäluga. Sünnidaatum ei garanteeri maailmanägemuslikku ühtsust. Ei saa olla, et üks põlvkond tervikuna on indolentne, teine muganduja, kolmas seevastu ilmaparandaja. Karjeriste ja pudrupäid, tõejungreid ja ühepäevaliblikaid on jagunud kõikide põlvkondade tarvis. Ja andekaid on alati vähe olnud. Põlvkondlikkus on pigem oks, millega me kinnitume elusale kultuuripuule.

Kultuur sünnib üksnes põlvkondade järjekestvuses. Keegi ei saa siin iseennast kaotada ega kellelgi ei saa lasta kaotsi minna. Järjekestvus nõuab põlvkondade dialoogi. See dialoog võib olla katkemiseni rabe, või vastupidi, vastastikust mõistmist ja ühist tähendus-tevälja otsiv. Kultuuri järjekestvus ja loomejõudlus oleneb otseselt põlvkondade dialoogi edukusest.

Muide, ma ei jutlusta põlvkondade üldilise leppimise moraali. Kus ühiskond, seal ka poliitilised, eetilised ja esteetilised vastuolud, vanade ja noorte erinevad elutööd. Räägin millestki muust — kultuuriloost ja -loomest, kultuurimälu dialektilisest kujunemiskäigust. Väga on vaja põlvkondliku «oma mätta» diktaadilt normaalsele dialoogile üleminekut. Üksnes põlvkondade vabas dialoogis saavad täituda praegused vanitud mälu-augud, süveneda kultuuriline eneserefleksioon. Põlvkondlik kõrkus ja suletus võib olla iseloomulik sotsiaalsele kriisiperioodile, kultuuriline edasimineku, uue vaimse sünd eeldab süvenevat soovi mõista enesest erinevat.

LENDLAUSED. PÜSIMÕTTED

LINNAR PRIIMÄGI

Üks tont käib ringi mööda Euroopat...

Sõna «europotsentrism» pole meil pärast noorelaste eurooplaseks-saamise üleskutset selles halvustavas tähenduses, mille esitab «Filosoofia leksikoni» värskem tõlge (Tallinn, 1985), kuigi sageli kasutatud. Nimetatud teoses on see samastatud **kultuuriimperialismiga** (mõistega, mida seal eraldi määratletud polegi): «E-i kontseptsiooni ideoloogiliseks funktsiooniks on kaitsa «euroopalikkus», s.t. kapitalistlikku tsivilisatsiooni, kodanlikku elulaadi, õigustada neokolonialismi» (lk 77). Üsna sedasama on eesti lugejaile öelnud D. Navarro, osutades «ühele tänapäeva europotsentrismi tõelistest põhjustest: ideoloogilis-kultuurilisele koloniseerimisele ja selle abil teostatavale globaalsele majanduslikule, poliitilisele ja sotsiaalsele koloniseerimisele» («Looming» 1982, nr 4, lk 562).¹ Tänavu on FLi seisukohta (et europotsentrism on «kontseptsioon, mille järgi teaduse, filosoofia, kirjanduse jne. tõeliste väärtuste areng toimub ainult Euroopas») korratud ka aja- kirjas «Noorus» (nr 3, lk 23): «Selle triviaalseim kuju tundub olevat arvamus, mille kohaselt kõik, millel on või usutakse olevat väärtust, on tekkinud ja arenenud Euroopas, ülejäänud on parimal juhul vaid Euroopa peegeldus kõverpeeglis.»

Otsesteks osutamiseks pole seda palju. Kui me aga meenutame 1982/83. aasta mõttevahetust meie kultuuri uusorientatsioonidest (M. Mutt. «Mureks annab põhjust, et traditsioonilisi suuri kirjandusi ja nende toetepinnaks olnud mõttekultuure esildub liiga vähe»² ning eriti selle poolelijäämist, siis minetavad üksikmõtteavaldused juhuslikkuse moe ning osutavad tarvidusele teadvustada nii toonaste kui ka praeguste seisukohtade ja mõõdarääkimiste tausta.

«Noorus» ütleb selges eesti keeles: «Meie

elame Euroopas. Seepärast ei ähvarda meid enamasti oht langeda afro- või aasiatsentrismi. / - - / On ikka ainult üks oht, mis kummitab — europotsentrism.» Võta või jäta: üks tont käib ringi mööda Euroopat — europotsentristmitont!

*

FLi täpsustus, et europotsentrism on üks mitmest «üksikute rahvaste või religioonide kultuuri erandlikust propageerivatest kontseptsioonidest» (lk 78), osutab kulturooloogilisele **etnotsentrismi** mõistele, millega — erinevalt pooleseistlikust europotsentrismi mõistest — on tegeldud puhtteaduslikult. Sellealased uuringud hoogustusid eriti pärast Teist maailmasõda, kui algas meie aja ulatuslikem rahvasterändamine, mille põhjusi ja psühholoogilisi tagajärgi on küllalt veenvalt käsitletud A. Toffler.³

Etnotsentrismi mõisteti siis **grupipsühholoogilise** nähtusena: «tendentsina» (G. P. Murdock), «veendumusena» (A. L. Kroeber), «vaatepunktina» (M. J. Herskovits), «ideoloogiana» (M. Jacobs, B. J. Stern) või «tundena» (Ch. Winick). Selle sisuks arvati oma grupi («meie») väärtuseline vastandamine teiste gruppidele («nendele»). Tolle vastanduse teravus oli mõistesse ikka sisse defineeritud: näiteks ütlesid Jacobs ja Stern («Outline of Anthropology», 1947), et etnotsentrism on «ideoloogia, mida iseloomustab omaenese populatsiooni keele ning usu- ja kultuurililmingute ülemäärane kõrge väärtustamine ja niisuguste ilmingute alaväärtustamine või **snoobistlik** taunimine teistel populatsioonidel».⁴

Etnotsentristminähtuse tekke põhjustena osutati grupisisestele antagonismidele, mis väljundatakse vaenuks teiste gruppide vastu (W. G. Sumner, Murdock). Siiski viidati juba ka selgesti selle nähtuse **individuaalsele** tähendusele: ühiskonnasse ning kultuurisse sissekasvamise käigus ilmevale kultuurimallide lakkamatule reintegratsioonile, omaksvõtule (R. N. Adams).

Niisugune arusaam (et iga inimene paratamatult peab mingi kindla ühiskonna ja kultuuri liikmeks hakkama) on kulturooloogias tekitanud tarviduse eristada seni üldtunnus-

¹ Et seesama kolonialistlik suund on võimalik küll ka Euroopa-põlguse, või nagu Heine ütleb: Euroopa-väsimuse toel, tõendab «India-vallutaja» Napoleoni veendumus: «Euroopa on mutimullahunnik!»

² M. Mutt. Kultuurid, kultuurimõjud ja meie. «Keel ja Kirjandus» 1982, nr 10, lk 545. Vt ka: J. Talvet. Värskem Nobeli kirjandusauhind ehk saatuse kaks irooniati. «Keel ja Kirjandus» 1983, nr 1, lk 54—56; J. Kaplaniski, Kultuurimõjud ja kultuurimured. «Keel ja Kirjandus» 1983, nr 3, lk 149—151.

³ A. Toffler. Konflikt tulevikuga. «Sirp ja Vasar» 1973, nr 5, lk 13.

⁴ A. Hultkrantz. General Ethnological Concepts. København, 1960, lk 108.

tatud «riiaka (*vicious*) etnotsentrismi» kõrval ka «leebet (*benign*) etnotsentrismi», kus oma väärtuste eelistamisega ei liitu mitte sallimatus, vaid **respekt** teiste suhtes (D. Bidney).⁵

Ka europotsentrismisse kui etnotsentrismi erijuhusse on võimalik suhtuda riakalt või leebelt. Esimene suhtumine eeldab konkureeriva absoluutsete väärtuste süsteemi olemasolu (nagu näiteks hiinlaste väljavalituse-ideoloogias⁶ või negritüüdis) ning on normatiivne ja välistav (näiteks neegrite rassism USAs). Teine vaateviis seevastu võimaldab näha europotsentrismiski enamasti kui pelka lollust, ülbust või kiusu. Viimati nimetatud «kategoriate» vulgaarpsühholoogilisele astub siis vastu tõepoolest väga tähtis psühholoogiline mehhanism.

*

Seda mehhanismi võib kirjeldada kui **intellektuaalse regulatsiooni skeemi** või **vaimse eksistentsi strateegiat**.

Lääne tsivilisatsiooni areng näib praeguseks olevat jõudnud teatavasse üleminekujärku. Senises industriaalühiskonnas on hakanud ilmema täiesti uut tüüpi nähtused, mis on kultuuriteoreetikuile alust andnud prognoosida nn postindustriaalse ühiskonna teket. Kõige lühemalt öelduna seisnevad need muutused unifikatsioonide ja massilisuse — nende industriaalse tootmise ning ühiskonnakorralduse kahe tüüpjoone — taandumises: demassifikatsioon, fragmentatsioon, diversifikatsioon, detsentralisatsioon. Kui seni oli kõige otstarbekam (hõlpsam ja tulusam) valmistada võimalikult palju võimalikult ühesugust nii materiaalse kui ka vaimse tootmise sfääris (standardne laiatarbekaup, ühesugused õppekavad, massikultuur, kommerts-kunst), siis elektroonikarevolutsioon vabastab ühiskonna sellest ühekülgse otstarbekusest.

Niisugune muutus toob paratamatult kaasa ka «teadvuse demassifitseerumise», mis ilmselt ei kulge mitte konfliktideta. Postindustriaalse ühiskonna tekkega kaasneb nii

⁵ Sellel eristusel on huvitav filosoofiline tagapõhi. Nimelt on «riiakas etnotsentrism» võimalik ainult mõttesüsteemides, kus tunnustatakse absoluutseid objektiivseid väärtusi. Seega osutub näiteks Hegeli arusaam, et «maailma ajalugu liigub Idast Läände, sest Euroopa on kahtlemata maailma ajaloo lõpp, Aasia aga selle algus», täiesti ootuspäraseks ega ole seletatav mitte mingi isikliku õeluse ja tigidusena, vaid tema objektiivse filosoofia järjekindla loogilise arendusena.

⁶ М. В. Крюков. Китай и «варвары» в представлении китайцев. Рmt-s: М. В. Крюков, В. В. М а л я в и н, М. В. С о ф р о н о в. Китайский этнос в средние века (VII—XIII вв.). Москва, 1984, lk. 266—275.

aineliste kui ka vaimsete valikuvõimaluste plahvatuslik rohkeneimine. Sellesse koske sattujate psüühilist reaktsiooni on A. Toffler kirjeldanud kui «konflikti tulevikuga»: «Me riskime viia need inimesed seisundisse, mida ma nimetan kokkupõrkest tulevikuga tekkinud šokiks. Seda šokki võib iseloomustada kui füüsilist ja psüühilist norutunnet, mis tekib inimorganismi füüsilise kohanemis-süsteemi ja psühholoogiliste otsustusprotsesside ülekoormuse tõttu.»⁷

Postindustriaalse ühiskonna kultuuri on indiviidi rakursist kirjeldatud «sähvatuste» kultuurina, «blip-kultuurina», kus informatsiooni esildumine ja kultuurikogemuse teke korraldub küllalt kaootiliselt. Kõikvõimalike positiivsete andmete kättesaadavus (üldise teabevõrgu teke) teeb inimaju teatavat liiki seniste teadmiste säilitamise kohana ebaotstarbekaks ning muudab väärtuslikuks mingid teist tüüpi teadmised. Samas paneb valiku võimalikkus ise inimese oma kultuurikogemuse kujundaja ossa, tõukab inimest olema oma kultuurse subjekt ning autor.

See aga on roll, mis eeldab teatava iseduse, isiksusliku kvaliteedi olemasolu inimesel. A. Toffler kirjutab: «Ainuke võimalus säilitada superindustriaalse revolutsiooni tules kas või midagi tasakaalulist on seada tehnilise progressi avastustele vastu teised avastused, ja nimelt leida uued võimalused isikliku elu ning sotsiaalsete muutuste reguleerimiseks.» Indiviidi tasemel pole niisugune regulatsioon võimalik isiksuse avastamiseta.

«Meid ei aita ei pime allumine ega ka pime vastupanu muutustele: peame looma teravikliku strateegilise kompleksit abinõudest, mis võimaldavad selekteerivalt moodustada, juhtida, kiirendada ja aeglustada muudatuste voolu.» See käib ka intellektuaalse kultuuri kohta. Tuleb leida regulatsiooni-mehhanisme kujundamiseks oma teabekeskonnas ja vaimses kogemuses mingit tasakaalu ja stabiilsust. Niisuguseid tasakaalu ja stabiilsuse kujundamise strateegiaid, mis seisnevad teatavate informatsioonide tõrjumises ja teatavate informatsioonide eelistamises, on psühholoogias nimetatud **kognitiivseteks stiilideks**. Lühidalt võikski neid käsitada informatsiooni valiku tüüpidenä.

Teadmine niisuguste tüüpide vajalikkusest on üsna ammune. Oma erilistel eesmärkidel on neid püüdnud kujundada kõik religioonid. Ka filosoofias on neil väga tähtis osa. Vaevalt on võimalik adekvaatselt aru saada kellegi filosoofi vaadetest, kui neid ei suudeta

⁷ A. Toffler. Konflikt tulevikuga. «Sirp ja Vasar» 1973, nr 9, lk 13. (Järgmised tsitaadid saatsamast.)

seostada skeemi või mudeliga, mille abil too on reguleerinud oma teabevalikut. Selles mõttes on tähelepanuväärne näiteks kas või Voltaire'i tormiline tunnustus *Mme Du Deffand*-ile märkuse eest, et asjad, mida inimene on võimetu teadma, on kindlasti niisugused, mille teadmised tal poleks ka mingit kasu. Hoopis huvitav on aga neid skeeme jälgida võõraste kultuuride keskele sattunud mõtlejate puhul. Filosoof Hermann von Keyserling näiteks annab endale Indiasse suundudes selgesõnaliselt aru: «Kuid üksnes väga vähesed näivad teadvat, et ka tööriist, Mina, vajab piirangut, eelkõige mõjude suhtes, mille keskele ta satub. . .»⁸

*
Osutasime ülemal, et religioonid püüsid juba väga varakult välja kujundada kollektiivseid vaimse regulatsiooni skeeme. Enamasti olid ning on need skeemid seotud moraaliga ning on sedakaudu edasi toimunud ka religiooni otsese mõju nõrgenedes. Filosoof K. Jaspers nendib just selles mõttes, et «kultuuri ja moraalil põlvnemise ühtsus lähendab rahvaid».⁹

Järgmisel astmel, *Kultur-nation*'iks nimetatava rahvuste ühtsuse järgus on sedasama ühtehoiu mehhanismi täheldanud eeskätt araabia kultuuri spetsialistina tuntud kulturoloog G. E. v. Grünebaum: «Psühholoogia terminide kasutades võib öelda, et *Kultur-nation*'i ühendab ühine väärtuste, standardite süsteem, ühine iseloom; keele ja religiooni ühisus (isegi kui seda pole mainitud) on enamikul juhtudel vajalik kaas- või eeltingimus. Suhtumises sotsiaalsesse instantsidesse tähendas see psühholoogiliste joonte või reaktsioonide ühtsus näiteks, et oleks olemas mingi üldine ettekujutus poliitilise organisatsiooni ideaalsest mudelist või mudelist koos eelarvamusliku suhtumisega muudesse struktuuridesse».¹⁰

Vähemalt valgustusajastust peale võib

⁸ Graf H. Keyserling. *Das Reisetagebuch eines Philosophen*, I. Darmstadt, 1920, lk 24.

⁹ K. Jaspers. *Kuhu läheb Lääne-Saksamaa?* Tallinn, 1970, lk. 72.

¹⁰ Г. Э. фон Грюнебау. Основные черты арабо-мусульманской культуры. Статьи разных лет. Москва, 1981, lk 16—17.

selles mõttes kultuuriühtsusena vaadelda kindlasti ka Euroopat. «Louis XIV ajastus» kirjutas Voltaire: «Juba ammu võis kristlikku Euroopat (Venemaa välja arvatud) vaadelda teatavat liiki suure vabariigina, mis jaguneb paljudeks /osa/riikideks, ühed ainuvalitsuslikud, teised segavalitsuslikud (*mixtes*), mõned aristokraatlikud, teised demokraatlikud — aga kõik vastastikusel ühenduses, kõik ühel ja samal religioosel alusel, kuigi jagatud paljudeks sektideks; kõigil ühed ja samad riigioiguslikud ja poliitilised põhimõtted, mida ei tunta muudes maailmajagudes.»¹¹

Vaimse regulatsiooni skeem, mis toimis selle sedastatud Euroopa ühtsuse pinnal, on uuemal ajal saanud europotsentrismi nime.

*
Europotsentrismi ajaloos on olnud selle vaimse hoiaku riikamaid ja leebemaid esindajaid — ikka sõltuvalt oma väärtuste süsteemi objektiivsusest ja järjekindlusest. Mõned ajaloolised kultuuritegelased on just sellest aspektist äärmiselt huvitatavad jälgida (Voltaire, Goethe, Byron, kui nimetada vaid esimesi pähetulevaid). Aga praegu ei huvita meid mitte niivõrd meie tsivilisatsiooni minevik kui tulevik.

Püüdsime näidata, et europotsentrism pole mitte kummitav tont ega patt või pahe, vaid üks intellektuaalse regulatsiooni skeeme, vaimse eksistentsi strateegiaid, mille teke on olnud kultuurilooliselt paratamatu ja seaduspärane.

Muidugi — tal on alternatiive (näiteks negritüüd või filo-orientalism). Aga kui ühiskonna peatumatu arengu käigus hakkab maailmas tekkima *blip*-kultuur, kus inimesed oma iseduse, oma isiksusliku identseuse nimel «otsivad uusi mõisteid ja metafoore, mis võimaldaksid süstematiseerida *blip*'e suuremateks tervikuteks»¹², st otsivad individuaalseid vaimse töö režiime, võib europotsentrismgi ühena võimalikest lahendustest kõne alla tulla. *Suum cuique*.

¹¹ Voltaire. *Oevres compl.*, XXII. S.l., 1785, lk 279.

¹² A. Toffler. *Kolmas laine*. «Sirp ja Vasar» 1983, nr 14, lk 3.

PSÜHHOLOOGI PILK

KARIN HANGO

Loomise psühholoogiast

Loovusest, loomingust, loomeprotsessist kõneldakse ja kirjutatakse viimasel ajal õige palju. Inimest ei peeta enam üksnes kesk-konnale reageerijaks, üha rohkem rõhutatakse tema aktiivsust, initsiatiivi sootuks uute probleemide püstitamisel ja lahendamisel. Loovust, milles veel sajandi esimesel kolmandikul nähti valitute müstilise päritoluga privileegi, peetakse tänases kiiresti muutuvast maailmas hakkama saamisel iga inimese asendamatuks omaduseks. Kasvav nõudmine loomingulise suhtumise järele on suurendanud ka teadusuuringute arvu selles valdkonnas. Vaatamata tekkinud enneolematule tähelepanule loomeproblemaatika vastu, ei ole teadlased seni jõudnud üksmeelele selles suhtes, mida õieti loominguks pidada. On olemas sajad erinevad loomemääratlused, kuid põhilise loomekriteeriumina sisaldub kõigis neis definitsioonides uudsusenõue — loominguks nimetatakse seda, mis on mingis suhtes uus, seni olematu. Mõned uurijad lisavad teise tunnusena kasulikkuse või (kunstiloome puhul) nauditavuse. Seega peetakse enamasti loominguks niisugust tegevust, mille tulemusena tekib midagi kvalitatiiivselt uut ja kasulikku (või nauditavat).

Kuna üldtunnustatud loomemääratlus puudub, on loomingule lähenetud väga erinevalt positsioonilt. Psühhoanalüütikud peavad loomingut alateadvusse surutud seksuaalse aluspõhjaga komplekside väljenduseks. Nn humanistlike suundade esindajad seevastu näevad loovuses üht täisväärtusliku inimese põhiomadust, loomingus — elutegevuse kõrgeimat astet. Geštaltistid peavad loomingu aluseks psühhika kaasasündinud omadust moodustada kõigest kogetust terviklikke, suletud süsteeme. Assotsiatsioonistide arvates on loovus võime seostada väga erinevaid esemeid, nähtusi, protsesse. Nn faktorteooriad toovad välja hulga loovuse üksikkomponente ja uurivad nende vahelisi seoseid. Selle suuna olulisem esindaja, ameerika psühholoog J. Guilford, kelle läkitust ameerika psühholoogide assotsiatsioonile 1950. aastal loetakse kaasaegse loomingupsühholoogia alusdokumendiks, peab loovuse keskseteks komponentideks probleemitundlikkust, mõtlemise voolavust ja paindlikkust ning originaalsust. Seega on iga loomingupsühholoogia koolkond tegelenud nähtuse mingi ühe tahuga, vähegi ammendava üldteooriani pole jõutud. Palju on

tegeldud loojate isiksuse omaduste uurimisega, loomist soodustavate ja takistavate tegurite ning loomeprodukte iseloomustavate tunnuste väljaselgitamisega. Vähem on uuritud loomeprotsessi ennast, kuigi just sellelaadsed tööd võiksid olla aluseks loome psühholoogilisele uurimisele, sest üksnes loomise käiku tundes saab teada selleks vajalikke omadusi ja tingimusi, samuti täpsustada loome mõõtmiskriteeriume. Uurimist on ilmselt pidurdanud loomeprotsessi keerukus, koosneb see ju väga erinevatest (nii kognitiivsetest — taju, mälu, mõtlemine, kujutus — kui ka motivatsioonilistest) protsessidest, seda mõjutavad nii looja omadused kui ka loomistingimused, loomeülesande liik ja mitmed teised tegurid.

Mida siis tänapäevaks on loomeprotsessi kohta teada saadud?

Kogu loomepsühholoogia ajalugu läbib loomeprotsessi faaside (staadiumite, etappide, aktide) probleem. Tänapäevani peetakse põhijoontes õigeks ja tsiteeritakse sageli ameerika psühholoogi Wallesi poolt 1926. aastal pakutud klassifikatsiooni. Loojate enesevaatluste põhjal jagas ta loomeprotsessi 4 faasiks: ettevalmistus, inkubatsioon, illuminatsioon ja verifikatsioon. Hiljem on paljud psühholoogid sellest jaotusest lähtunud ning mõned piinudud seda ka eksperimentaalselt kontrollida. Loomise käiku püüti periodiseerida ka sajandi alguse Venemaal, enamasti nimetati 3 faasi: probleemi teadvustamine, lahendamine ja lahenduse esitamine. Hiljem on välja pakutud palju loomeprotsessi klassifikatsioone, erinevalt on kirjeldatud kunsti- ja teadusloomet ning tehnikalast leiutamist. Kõigis neis jaotustes on aga mõndagi sarnast. Arvatakse, et loomine algab teadliku ettevalmistusperioodiga, sellele järgneb alateadlik küpsemine, seejärel ilmub loodu teadvusse (nn illuminatsioon) ja teda arendatakse seal edasi, vormistatakse ning kontrollitakse.

Niiis — iga loomeprotsess algab probleemi nägemisest ning ülesande, tegevuse eesmärgi püstitamisest. Mõistagi ei taju kõik inimesed ümbritsevat ühtviisi, tähelepanelikum ja kriitilisem maailmanägemine on oluliseks loovuse tunnuseks. Probleemi tajumise õigsusest ja eesmärgipüstituse täpsusest oleneb suuresti loomeprotsessi edukus. Muidugi võib eesmärk loomise käigus täpsustuda või muuuda, see tähendab aga sisuliselt uue loomeprotsessi algust.

Ettevalmistusperioodil toimub veel eesmärgi saavutamiseks vajaliku info kogumine. Tutvutakse probleemidega seotud nähtusteringiga, otsitakse võimalikke lähenemisviise. Teadlane loeb seniseid samalaadseid uurimusi ja korraldab eksperimente, kirjanik tutvub oma tegelaste elu- ja töökeskkonnaga jne, jne. Osa olulist informatsiooni saab looja aga näiliselt hoopiski kõrvalseist allikatest — näiteks võib näitleja rolli avamise võtmeks saada juhusliku vastutulija kõnnak või kõneviis. Selleks et loomeprotsess kulgeks edukalt, peab informatsiooni olema piisavalt, mitte aga liiga palju. Vajalike andmete hulk ja valikukriteeriumid olenevad suuresti loomesfäärist. Väga keeruline on lugu kunstiloomes, samuti aga humanitaarteadustes, kus infoallikaid on tohutult palju ja looja enese roll info valikul eriti suur. Loomeprotsessi ettevalmistaval etapil iseloomustab loojaid enamasti eriline avatus, vastuvõtlikkus, eelarvamuste puudumine. Nõrgenevad nii mõnedki valed hoiakud ja tajuskeemid, märgatakse nähtuste uusi külgi ja seoseid.

Nagu loojate enesevaatlustest näha, ei suuda nad kunagi jälgida ja kirjeldada loomeprotsessi tervikuna, selles esineb alati alateadlikke momente ja vahel toimub ta suuremas osas spontaanselt. Intervjuude, ankeetide ja teiste taoliste meetoditega ei saa seega loomisest kaugeltki kõik teada. Igas loomeprotsessis on oluline roll alateadlikul küpsemisel (inkubatsioonil). Sel etapil töötab probleemi kallal põhiliselt alateadvus, kombineerides mällu talletatud andmeid eesmärgiga jõuda sobiva lahenduseni. Tekivad uudsed, endistest hoiakutest ja stereotüüpidest erinevad seosed. Inkubatsiooniprotsessile ei tule looja teadlikud pingutused kasuks. On isegi hea, kui teadvus on hõivatud millegi muuga — nii võivad tekkida ootamatud, loomeprotsessi seisukohalt viljakad assotsiatsioonid. Kui looja aga üha jätkab probleemi kohta teabe hankimist, seab see loomeprotsessile järjest uusi tingimusi ja takistusi ning alateadvus ei ole enam võimeline situatsiooni tervikuks haarama. Samas võib lahenduse tekkimisele kaasa aidata info, mis on antud probleemi seisukohalt kõrvaline. Näiteid selle kohta pole vaja spetsiaalselt otsida — üldtuntud on lugu Newtonile pähe kukkunud õunast ja Archimedesega legendaarsest vanniskäigust. Niisiis ei tea looja isegi täpselt, mis talle abiks võib olla.

Tekkinud lahenduse ilmumine teadvusse (nn illuminatsioon või inspiratsioon) toimub tavaliselt looja jaoks ülimalt meeldiva ootamatusena. Järgne idee hindamine, kontrollimine, arendamine, vormistamine. Sellele loomeetapile omane kriitiline lähenemine võib kõrvale heita ka täiesti kasutatavaid mõtteid.

Selle vältimiseks on psühholoogid soovitanud võimalikult lahtu viia ideede genereerimise ja nende kriitilise hindamise. Nn ajurünnaku puhul (mida ka igati iseenesele saab korraldada) soovitatakse esmalt registreerida absoluutselt kõik pähetulevad mõtted, ükskõik kui totrad ja absurdsed need ka ei tunduks, ja alles hiljem hakata neid valima ja edasi arendama.

Loomeprotsessi lõpetab loomeprodukti esitamine teistele inimestele. Enda arusaadavaks tegemine eeldab loodu hindamist, mõtestamist senise, harjumuspärase kontekstis. Looja on rahul, kui tema looming vastab kellegi ootustele või vajadustele, on teistele kasulik või nauditav. Originaalne loomeprodukt kutsub aga paraku tihti esile nn uuele vastupanu fenomeni — uudset masinat ei võeta lihtsalt kasutusele, kunstiteost nimetatakse arusaamatuks, teaduslikku teooriat — metsikuks. Nii et loomeprotsessi edukus sõltub suurel määral sellest, kuidas arusaadavalt ja vastuvõetavalt loodud teistele esitatakse.

Põhijoontes eelkirjeldatud viisil toimub loomeprotsess nii teaduses kui ka kunstis, viimase puhul peetakse teadlikku ettevalmistust ja produkti viimistlemist vähemoluliseks, arvatakse, et loomeprotsess võib ka tervikuna toimuda intuiitiivsel tasemel. Igas loomeprotsessis ei pruugi esineda kõik kirjeldatud faasid ning erinevad etapid võivad ajalisel kattuda. Loomisele on omased ka sagedased tagasi-pöördumised varasemate faaside juurde (näiteks probleemi muutmise korral). Seega on võib-olla õigem pidada nelja kirjeldatud faasi mitte loomestaadiumiteks, vaid loomeprotsessi keskseteks komponentideks. Muide, erinevad psühholoogid on loomeprotsessi tuumaks pidanud nii probleemi avastamist, inkubatsiooni kui ka tulemuste esitamist.

Loomeprotsessi kulgemist mõjutavaid faktoreid on palju ja kuigi põhjalikult neid seni uuritud pole. Mõningatest subjektiivsetest teguritest (valed hoiakud, taju stereotüübid) oli juba juttu, üldse mõjutavad loomise kulgu väga paljud looja omadused. Olulised on aga ka nn objektiivsed tegurid, mida võib jagada kaheks põhiliseks grupiks. Esimene sisaldab antud kunstiliigile või teadusele spetsiifilisi tegureid ja tingimusi (näiteks kunstis näiteks lavastaja, partnerite, publiku tegevus, väljendusvahendite valdamine jt), teise kuuluvad üldsotsiaalsed tegurid, mis mõjutavad loojaid nende elukogemuste vahendusel. Just sellele mõjuritegrupile pööravad loojad oma loominguloolistes enesevaatlustes kõige rohkem tähelepanu. Meeleldi kõneldakse autobiograafilistest teguritest, mis loomist ajendasid või takistasid. Vaadeldes keskkonna mõju loomisele torkab silma, et kordumatu isiksuslik looming tekib tavaliselt

ikka olemasoleva ületamise, paljude piiravate tingimuste ja teadaolevate faktide eitamise tulemusena. Loomel on iseloomulik vastustamine konservatiivsetele tendentsidele, uueks valmisolek, selliste väliskeskonnast ja alateadvusest pärit olevate momentidega tegelemine, mida tavaliselt ei teadvustata.

Lõpuks võtaksin lühidalt kokku selle, kuidas loojad ise kirjeldavad oma läbielamisi loomise ajal. Loomeprotsessi algetappidelt tunnevad nad hämmeldunud erutust, vahel isegi täielikku segadust, millega kaasneb pingeseisund ja soov tegutseda. Samas tuntakse end eriti tähelepanelikuna, tundlikuna, avatuna (ja seda küllalt pika ajavahemiku jooksul). Loominguga kaasneb enamasti hulk ebameeldivad emotsioone ja

pikaajalisi pingutusi. Lahenduse saabumisel tekib äkiline kergendus ja selgustunne (vahel petlik). Erielist rahuldust pakub loodu õnnestunud, teistele inimestele meeldiv esitus.

Võttes kokku loomeprotsessi kohta teada oleva, eraldaksin loomise kaks põhimõtteliselt erineva mehhanismiga külge: uue tekkimine toimub suuresti seniolnu kritiseerimise ja eitamise tulemusena, sellele järgneb aga uue esitamine teiste arusaadavas ja vastuvõetavas vormis, seega seostatuna vana, teadaoleva, harjumuspärasega. Nende kahe põhilise loomekomponendi tähtsus ja suhteline iseseisvus peegelduvad ka artikli alguses nimetatud loomekriteeriumides — alduses ja kasulikkuses (või nauditavuses).

ELAV AJALUGU

Küsimustele vastab Tamsalu Teraviljasaaduste Kombinaadi direktor, omaaegne EPA komsomolisekretär TOOMAS KORK

1. Osalesite aktiivselt 60ndate aastate komsomolielus. Tolleaegsest noorsooliikumisest maailmas, aga ka meie üliõpilaste ja komsomoli aktiivsusest liigub tänini legende. Millisena mäletate seda aega Teie? Kas erines noorsoo roll Nõukogude Eesti ühiskondlikus elus 60ndatel aastatel tema osast praegu või on tegemist mineviku idealiseerimisega («optilise pettega», nagu arvab Mati Unt — V 1987, nr 5)? Milline oli Teie enda positsioon tolle aja noorsooliikumises? Optiline pete see periood nüüd küll ei olnud. Selle väite tugevamaiks argumentiks pean seda, et nii TRÜ kui EPA komsomolikoosolekutele tuli tollal nii mõnigi kord rohkem noori kohale, kui oodati, st kui valitud ruum võimaldas. Ma ei mäleta, et oleks olnud probleeme vajaliku kvoorumini kokkusaamisega.

Noorte kõrgaktiivsuse aastatel 1968—69 olin ma EPA komsomolisekretär, ELKNÜ KK ja Tartu Linnakomitee büroo ning Eesti üliõpilasnõukogu liige.

Olin siis ja olen ka praegu veendunud, et meie põlvkonna aktiivsus oli suunatud õiges sihis. Praegu on hea meenutada, et meie tollased esinemised ja ütlemlised kattuvad sageli nüüdsete partei- ja riigi juhtide arvamustega. Siis aga ei leidnud me juhtidega ühist seisukohta, kuigi keel oleks nagu olnud ühine. Mõlemad rääkisime sotsialismist, mõlemad rääkisime nõukogude võimust, aru saime aga erinevalt. Me ei pidanud tollal kehtivat varianti parimaks ja ütlesime seda ka küllalt kõva häälega välja.

Igal ajal on olnud palju neid, kes mõtlevad ühte, räägivad teist ja teevad hoopis kolmandat. Meie arvates oli selline käitumisjoon omane ka neile, kes 60ndatel juhikohtadel istusid. Räägiti demokraatiast ja rahvavõimust, kuid salastatus oli viidud äärmuseni. Tavaline informatsioon, mille me saime riigi välispoliitikast, oli: «Seltsimees see ja see võttis vastu selle ja selle. Vestlus toimus soojas ja sõbralikus õhkkonnas.»

Samasugune olukord valitses majandusküsimustes. Ajakirjandus pintseldas hoolega järjekordset säravat lakikorda. Aga kui «Põlumajanduse Akadeemia» avaldas, kuigi lühendatult, EPA komsomolijuhi hästi vastuvõetud sõnavõtu Tartu komsomoliorganisatsiooni konverentsil, tuli toimetajal Vello Läänel seletusi anda ning keegi agar seltsimees viis tiraazi müügilelt minema.

Informatsiooniõnne täitmiseks korraldas TRÜ komsomolikomitee infokoosolekuid ja naabrite eeskujul tegime seda ka EPAs.

Rääkisime sellest, millega tegeleb komsomolikomitee ja mida teadsime teiste organisatsioonide ja organite tegevusest. Tudengitest välissuhete lektorid valgustasid ka seda, mis toimub rahvusvahelisel areenil. Ka mina püüdsin RSRI poiste suurelt autoriteedilt Toomas Alatalult õppida ning ühingu «Teadu» lektorina pääsesin ka mõningatele materjalidele ligi. Meil oleks kindlasti lihtsam olnud, kui vabariigi ideoloogiatöötajate rahva ees esinemise komme oleks varem rakendatud. Mäletan, et TRÜ aktivistide visaduse tulemusena kahel juhul selline üritus õnnestus. Kuna aga komsomolikomitee ei suutnud kindlustada, et saalist küsimusi ja arvamusi

ei esitata, põlesid esinejad sisuliselt läbi, mistõttu enam tallasoovijaid ei leidunud. Põhikarjus oli suutmatuse oma seisukohti põhjendada, väited «nii on õige» või «nii on ette nähtud» aga üliõpilasi ei rahuldanud. Kõikidel infokoosolekutel ja teistel suurematel üritustel osalesid alati ka naaberkõrgkoolide esindajad. Üldse olid TRÜ ja EPA aktiivi vahel tihedad sidemed, koos TRÜ sekretäri Sirje Endrega käisime korraldajate kutsel ka Tallinna kõrgkoolide komsomolikomiteede koosolekutel. Tavaline oli meie esindajate viibimine Tallinna üliõpilaspäevadel ja teistel suurematel üritustel ning tallinlaste päris massiline osavõtt meie üliõpilaspäevadest.

Ma ei pidanud parimaks kehtivat valimisüsteemi, kus keegi kumagil kooskõlastas kellekagi kandidaadi ja siis hääletati tema poolt. Paljudele oli harjumatu, kui tutvustasime EPA lehes komsomolikomiteesse kandideerijaid. Pärast seda tuli viibida vestlustel, kus avaldati arvamust sellise tegevuse ebaotsustarbekusest. Suurt segadust tekitas bürokraatiasüsteemis EPA töötajate ja üliõpilaste koosolek, mis esitas Tartu linnanõukogu valimistele ühele saadikukohale kaks kandidaati. Aparaaditöötajad nägid parasjagu vaeva, et saalist esitatud noor õppejõud ei annaks kandideerimiseks nõusolekut. Viimane aga arvas, et tal ei ole moraalselt õigust kolleegide ja üliõpilaste ülesandele vastu seista, ja siis võttis ettepaneku mitte kandideerida vastu varem kooskõlastatu. Rida valjuhäälsed seltsimehi nõudis koosolekut juhatanud Meeme Karolini parteissekuuluvuse küsimuse otsustamist. Asi ei läinud nii tõsiseks ainult sellepärast, et paljudele üllatuseks selgus: kehtivas valimisseaduses ei olegi öeldud, mitu kandidaati peab või võib esitada. Seega oli rikutud ainult traditsiooni, mitte aga seadust.

Kooskõlastamata saadik töötas ka kahes järgmises linnanõukogu koosseisus komisjoni esimehena. Seekord ei rikkunudki väljakujunenud süsteemist möödaminek asja ära.

Meie vaadete kujunemisel ja asjade selgeksrääkimisel oli oluline roll vaidlus- ja aruteluklubidel. Osalesime ülelinnalises BIT-klubis, kust on meelde jäänud õhtu Gustav Naaniga teemal «Võim ja vaim ehk bürokraatia ja intelligents». EPAs oli kõige elujõulisem mehhaniseerimisteaduskonna klubi «Impuls» Juhan Telgmaa ja Toivo Pangsepa eestvedamisel.

Ma ei saanud tookord aru, miks osa aparaaditöötajaid (vene keeles *aparatsükud*) pidasid tollal mõningaid meie väljendeid, mis ei kiitnud jäägitult heaks kõike riigis tehtavat, nõukogude- ja sotsialismivastaseks. Praegu ei saa ma aru, kuidas saavad samad inimesed heaks kiita parteijuhhi seisukohti, mis nende endi poolt 20 aastat tagasi hukka mõisteti.

Kui sellistel kameeleonidel ei ületa intelligentsi- ja kultuuritase oluliselt keskmist, ent sellele vaatamata hoiavad nad oma käes tähtsaid ametikohti, jääb mulje, et neil on palju omasuguseid toetajaid. See omakorda sunnib järeltõlkema, et NLKP Keskkomitee poolt käesoleval ajal taotletav arukus jõuab vabariiki alles siis, kui praegused õpilased ja üliõpilased on oma vanaisad Metsakalmistule saatnud.

2. Enne vabariiklikku komsomolikongressi esinesid paljud noored kriitiliste sõnavõttudega oma organisatsiooni aadressil. Enese-kriitilised olid ka kongressi aruanne ja delegaatide sõnavõttud. Kongressi otsustavas järgus aga ei leidunud ühtki delegaati, kes teda delegeerinud noorte huvide eest oleks seisnud. Komsomoliorganisatsiooni töö hinnati üksmeelselt rahuldavaks, kongressi otsus jäi üldsõnaliseks, kogu senine komsomoli-juhtkond valiti uude keskkomiteesse tagasi. Kuidas kommenteerisite toimunut?

Arvan, et peamiseks põhjuseks on pikaajaline süstemaatiline tegevus sellise õhkkonna kujundamiseks, kus inimese käsi käib siis hästi, kui tema arvamust on võimalikult lähedane sellele, mida keegi formaalsetest juhtidest on puldist maha öelnud. Nüüd tuleb harjuda, et asi ei pea tingimata nii olema. Ja olla optimist ning uskuda, et käesolev saab olema esimene positiivne pööre riigi elus, mida bürokraatiamasinal ei õnnestu kraavi lasta, kuigi viimase püüdlused on silmanähtavad. Usu taastamine on aga pikk protsess. Seejuures ei ole võimalik, et kogu meie ja veel vanem põlvkond suudab või tahab ümber häälestuda. Praegustel komsomolialistel võib see aga õnnestuda, kuigi mitte ühe-kahe aastaga. Võib-olla oli senise komsomoli-juhtkonna tagasivalimine kongressi poolt arukas tegu, sest vana lõhkudes peaks ikka uus olema või vähemalt silma ees olema. Tundub, et seekord veel alternatiivset positiivset programmi kellelgi ei olnud või ei suudetud seda küllalt selgelt esitada.

3. Tänaane noorsugu ei tule «hulgakesi efekt-selt kassetis», «kultuuri uksele ei prõmmi jõuk võitlushimulisi noori, kes eitavad isade ideale ja tõukavad troonilt vanad iidolid», pole mõtet oodata «lärmakat» «meienaa» kultuuri astumist», selle asemel tullakse «üks-haaval» ja sageli märkamatu, täites vabanevad kohad ja jätkates eelkäijate tööd» (M. Sutrop. «Meie ja «nemad». «Edasi», 17. I 1987). Kuidas suhtute põlvkonnatundesse? Kas peate ühiskonna arengu seisukohalt oluliseks uut pealetulevat põlvkonda ühendavat «meie»-teadvust? Kas ei neela «vana» ühiskond «üks-haaval» ja märkamatu tulevad kohatäitjad lihtsalt alla?

Põlvkonna «meie»-teadvuseta «neelatakse ta

tõesti ükshaaval ja märkamatu!» alla, nagu on juhtunud enamuse eelmistega. Keegi on kunagi võrrelnud ühiskonda raketiga, millele on vajalikud nii energiaallikas kui ka stabilisaatorid. Ilma viimaseta hakkaks ta lihtsalt laperdama, kalduks sihilt kõrvale. Arvan, et vanematel põlvkondadel on stabilisaatorite osa, muidugi kui need pole lausa sõitu takistavad.

4. *Meie arvates on praegu eriti tähtis aidata noortel leida sotsiaalne eneseteadvus, see ühine «oma», mis kujundaks noorsoo sotsiaalseks jõuks. Millest tuleks Teie arvates alata?*

Senine praktika on näidanud, et olukorras, kus ideoloogiatöötajad või mehhaanikud juhivad majandust, ökonomistid ajavad kultuuriasju või agronomid teevad tehnikapoliitikat, pole tulemused üldreeglina kiita. Minu põhimõtted ei luba mul olla nende vanade hulgas, kes näitavad noortele näpuga, mida ja kuidas teha. Küll aga tahaks väga, et nad valmistak-

sid ennast ette. Et siis, kui tuleb aeg ühiskonna juhtimine oma peale võtta, teha seda paremini kui eelkäijad, viskamata seejuures välja seda arukuse iva, mida meie oleme kogunud.

5. *Milline osa on Teie kujunemisel olnud kunstil? Mida arvate üldse kunsti osast ühiskonnas?*

Hingekosutav, kuigi olen olnud ainult saaja osas. Ilma kunstita poleks elamisväärsed ühiskonda ja inimväärsed elu. Kuid ta on siiski osa pealisehitusest. Enne peab inimesel kõht täis ja katus pea kohal olema.

6. *«Liiga vähe on 60ndate põlvkond arutlenud selle üle, missuguseks muutus maailm ja milliseks said nemad ise, kui meie alustasime kooliteed» (M. Sutrop, E, 17. I 1987). Kuidas suhtute sellesse 80ndate põlvkonna esindaja etteheitesse? Kui võtate omaks, kas annaksite hinnangu küsimuse mõlemale aspektile?*

Võtan omaks ja olen süüdi. Ju vist oleme olnud nõrgad või vähese vastutustundega.

VAATENURK

MÄRT VÄLJATAGA

«Errata» lüüra?

Erato lüüra. Armastusluulet renessansist 19. sajandi lõpuni. Koost ja tlk Valev Mirtem. «Eesti Raamat», Tln, 1987. 112 lk.

Näib, et viimasel ajal on meie tõkeluule asend üldises kultuuripildis kuidagi teisenevad, ka tõkeluules endas on midagi muutunud. Luulet tõlgivad ju enamasti luuletajad, luulekogudesse on hakatud sisse võtma tõlkeid hingelähedastelt poetidelt (Paul-Eerik Rummo, Jaan Kaplinski), on ilmunud luuletajaid, kelle luuletused mõjuvad tõlgetena. Tõlge on võrdsustumas omaloominguga — olukord, mis mõneti sarnaneb ärkamisaegsele. Muutumas on ka tõlkimise põhimõtted, homorütmia printsiibi kõrvale on ilmunud teised laadid, nt P.-E. Rummo Dylan Thomase ja Jaan Kaplinski «Kalevala»- ja antiigivahendused. Et mäng oleks ausam, on hakatud üha enam nõudma paralleeltekstidega tõkeluulekogude väljaandmist. See ühtlasi tõstaks tõlkija vastustust ja annaks talle ka vabamad käed.

Kuivõrd homorütmia põhimõtte kõrvale on hakanud eluõigust võitma teisedki põhimõtted, siis on iga uue tõkeluulekogu arvustamiseks vajalik kindlaks teha tõlkija lähtekohad, mida ta on algtekstist edastamis-

väärseks pidanud esimeses ja teises järjekorras, peale selle muidugi ka koostamise ja valiku printsiibid. «Erato lüüra» eessõna ütleb niipalju, et kõnesolev «valimik ei püüa pakkuda ammendavat ülevaadet inglise, prantsuse ja saksa lembelüürikast, vaid suvalist põimikut». Niisiis langevad ära etteheited, miks pole valimikus seda ja teist luuletajat või luuletust, miks pole valimik representatiivne ei kirjanduse ega armastuse — ka «vallatavas vaimus» armastuse (annotatsioonist) suhtes, vaid on seda ainult valija ja tõlkija meeldimiste suhtes. Et aga luuletused selles kannavad mingi Euroopa luuletaja autorinime, siis peaks küll iga konkreetne luuletus esindama ka midagi/kedagi muud peale Valev Mirtemi.

Kuigi olen lähemaks võrdluseks originaaliga võimeline ainult inglise luule puhul, võin väita, et originaali rütm ja riim see ei ole. Mitte ükski tekst pole meetriliselt järjekindel, eriti torkab see silma prantsuse luule juures, mille silbilise süsteemile pole püütud leida eestikeelset analoogi ega ole seda ka asendatud harjumuslikuma silbilisrõhulise või rõhulise värsiga; domineerib riimitud vabavärs, aga selleski pole järgitud mees- ja naisriimide vaheldumise korrapära. Riimid kipuvad muidu ka kohmakad olema, kuid sellegipoolest on riimi pandud üks Tennysoni blankvärsiline luuletus ning torkab silma

püüd suruda sonetid neljakordsetesse riimidesse, hüljates aga teised kriteeriumid, mis sonetist soneti teevad. Parem juba üks hea riimipaar kui neli kohmakat kooskõla, seda enam, et originaali kujundivõrgu edastamise võimalus on esimesel juhul suurem. J. W. Goethe «Rooma eeleegia» tõlge ei joundu ühegi käibeloleva eeleegilise distihhoni kaanonni järgi, siin oleks etem olnud kas või aus vabavärs. Suutmata täpselt edasi anda originaali rütmi ja riimiskeemi, pole tõlkija sõandanud seda asendada mõne vastuvõetava alternatiiviga. Tegelikult polegi originaali vormi taasloomine kõige olulisem, mõnikord tuleb ta suurema originaaliläheduse huvides teadlikult hüljata, nagu on oma tõlgetes teinud M. Under, A. Ehin jpt. Aga peamiseks kriteeriumiks tõlke headuse hindamisel on ikka see, et tõlge oleks ka nauditav eestikeelne luuletus. Seda tingimust täidavad üsna vähesed tekstid. Tõlgete keel on sulam ärkamisaegsetest ja uuematest kohmakustest:

*Suule, suule sedamaid,
nii otse hinge suudled vaid*

või

*Sina see oled, sa vana rõik,
kelle heaks hülgan ma noored kõik.*

Originaali hingust on rohkem neis luuletustes, mis püsivad mõnel intellektuaalsel süzeel või vaimukal mõttekäigul, aga needki

pole eestikeelsena nauditavad, sest vaimukus kõneleb tõlgetes pudikeelt. Veelgi hullem on lugu romantiliste luuletustega, kus väljendav keel ja väljendatav sõnum peaks ka tõlkes üheks saama. Eriti on kahju Keatsist, kelle sonett, parimaid, mis inglise keeles kunagi kirjutatud, on saanud nii abitu eestikeelse kuju, et säärast originaalluuletust «Vikerkaar» vaevalt avaldaks. William Davenant, Edmund Waller ja Andrew Marvell võiksid ainult röömu tunda, et nende luuletused on tõlgituna omistatud kellelegi Devenantile, Wallnerile ja Marwellile. Reeglina kalduvad värsstõlked originaalist pikemad olema, oma üllatuseks leidsin aga mitme poeedi (Swift, Lovelace, Marvell) tekstid lühenenuna ja seda mitte tõlkija erilise tihendajaande tõttu, vaid raskemini tõlgitavaid värsse ja terveid stroofegi on vahelt ära jäetud.

Tegelikult ongi hea, et raamatus puuduvad autorituvastused ja kommentaarid, oleksid võinud puududa ka vanade poetide nimed autorinime positsioonis, siis oleks jäänud hulk häid luuletajaid kompromiteerimata. Raamatu peakiri võinuks olla näiteks «Valev Mirtemi kaunimad laulud, inglise, prantsuse ja saksa kirjanikkude järele kirjutatud». Siis oleks ära langenud t õ l k e kriitika vajadus.

VIKERKAAK

KOSMOPOLIIT TASKUVÄLJAANDES

Juba mõnda aega liiguvad Tarbekunsti Instituudi, Tallinna Polütehnilise Instituudi ja Teatrikunsti Instituudi üliõpilaste keskel ringi Tartu Riikliku Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna üliõpilase Ain Kaalepi käsi-kirjalised «luuletused».

Lugedes neid «luuletusi» selgub aga kohe, et tegemist ei ole luulega, vaid sulaselge kirjandusliku huligaansusega, mille abil nende armetute värsivärdjate autor püüab teostada ideelist diversiooni meie kõrgemate õppeasutuste üliõpilaste keskel.

Nimetades ennast pretensioonikalt niinimetatud «puhta kunsti» viljelejaks on Ain Kaalep püüdnud meie üliõpilasnoorsoo hulgas kultiveerida estetismi ja kosmopolitismi reaktsioonilisi ideid. Selle tulemusena ongi ka mõnede teiste algajate autorite kirjanduslikes katsetusis olnud märgata tendentsi apoliitsusse ja formalismi, mille mürgisesse

tihnikusse takerduski lõppeks nende noorte areng.

Ain Kaalepi juhtimisel «arutasid» need noored omavahel kirjanduslikke küsimusi ja harrastasid oma luulekatsetusi kirjutada kohapeal antud teemadele, valmisriimidele, esimesele värsireale jne. Sellise kirjandusliku mängu olid ülikooli kaasa toonud mõningad Tallinna 20. Keskkooli lõpetanud noored, kes seda olid harrastanud oma kooli kirjandusringis Marta Sillaotsa juhtimisel. Milleni selline «värsitehnika kool» noori autoreid aga lõppeks viis, demonstreerib kujukalt Ain Kaalepi luuletus «Väikeveli», mis on üles ehitatud värsireale «Kaugel kajas haige heli» (sellele järgneb — «Muremajas virgus veli; viidi voodi talle toitu, tummi toodi. Kanti koitu hõbeõlal tummas vaevas» jne. jne.).

Sellise ühise «luuleharrastuse» viljana küpsesid nende noorte vaated ka kirjanduslikule loomingu ja kirjaniku kutsumusele. Ain Kaalepi ja tema mõttekaaslaste arvates jaatava ellusuhtumisega kirjanik ei suutvat

midagi väärtuslikku pakkuda, kõrget kunsti võivad produtseerida ainult pessimist, eitava ellusuhtumisega inimene, pealtvaataja, «objektiivne kriitik».

Millise temaatikaga tegeleb «poet» Ain Kaalep? Vastuse annab siin kas või tema «luuletuste» pealkirjadegi loetelu: «Surmaliblikas», «Filosoofi laip», «Palve», «Jõululaul» jne. Viirastuslikud hauameeleolud, sõestunud laip, kraaviporis külmunud joomar — sellest «laulab» Ain Kaalep, dekadent taskuväljaandes, kes püüab oma ilgete värssidega meie noori eksitada ühiskondliku elu ja tegevuse avaralt teelt «laest võetud» või «sulepeast väljaimetud» isiklike «elamuste» läpastunud punkrisse.

Ain Kaalepi värssides irvitab meie vastu kodanluse amoraalsus kogu oma häbitus alatuses. Vihates jõulist, täisverelist elu, hoidudes kramplikult eemale meie heroilisest tegelikkusest, püüab ta lugejaisse sisendada kaduvuse ja hauameeleolusid («Surmaliblikas», «Väikeveli»), mürgitada tema teadvust müstika surmakastega («Palve»). Pornograafia-meistri Henry Milleri ja kurikuulsade kirjandusliku valerahategija André Gide'i eeskujul püüab Kaalep inimest suruda kraaviporisse, ajades ise mätta otsas segast juttu tõest ja valest («Filosoofi laip»).

Neis luuletustes uhkeldab Ain Kaalep oma rikutusega, oma laostunud «kirjandusliku» füsiognoomiaga. Tundes oma absoluutset jõuetust kirjutada realistlikku, täisverelist luulet, püüab ta lugejat rabada pühkme-kasti ja kraavipori «eksootikaga».

Ühes oma «luuletuses» kirjutab Ain Kaalep: «Kuid et nüüd mõttejões üldse midagi setiks, mulle lubama pead paar hetke. Sigaretiks. Sai suitsetatud see. Laulus ongi idee: üks tuntud anekdoot «üks liigist «hehehe».» Ja järgneki siis kulinud «anekdoot» kohtlasest onust, ulakast poisist ja uksekellast, mida Ain Kaalep ränga higistamise järel on seadnud kuidagi viisi riimi. Mõttejõest, nagu kelgib Ain Kaalep, ei saa siin muidugi juttugi olla. See on kodanlikest sopalteedest pärit-olev saastanire, mille äravoolurenni osa etendab Ain Kaalepi «puhas kunst».

Jõuetult põrnitsedes täisverelist ja päikeseküllast nõukogulikke elu matkib Ain Kaalep E. T. Hoffmanni, Ch. Baudelaire'i ja J. K. Huysmans'i salongidekadentsi, püüdes muuta luulet oma armetu isiksuse seegiks.

Valides ühe oma müstilise «luuletuse» («Palve») motoks tsitaadi Verhaeren'ilt, paljastab Ain Kaalep enda võhiklust ja küündimatust mõista Verhaeren'i taliste sõnameistrite loomingu sisu. Kirjandusteaduse üliõpilane Ain Kaalep, võimetuna nägema Verhaeren'i loomingu sotsiaalseid juuri — kodanliku ühiskonna vastuolusid ja kapita-

lismi üha kiirenevat lagunemisprotsessi — näppab Verhaeren'ilt tema luule üksikuid elemente ning püüab nendega täita oma värsside absoluutset tühjust. Ain Kaalepi «luule» — see on lääne dekadentide prügihunnik, milles autor sorib ehtsa kolleksionääri õhinaga. Kõik on Ain Kaalepi värssides õnes poos, autori ainuke omapära on ta maitsevaesus, labasus, banaalsus.

Tüdinedes ära oma «luule eksiili» (A. Kaalepi sõnastus) kõledast üksindusest, katsetab A. Kaalep viimasel ajal oma värssidele külge riputada realistlike etikette. Need viisidki nähtavasti eksiteele üliõpilaste luuletusvõistluse žürii, kes määras A. Kaalepi «Luuletusele Gustav Adolfit, mu sõbrast ja minust» kolmanda auhinna. Märgitud «luuletuses» võtab Ain Kaalep mugava poosi vanaproua Marliiti ja tema usina õpilase Courths-Mahleri «belletristilises» kohvilauas. Kui eelpoolnimetatud «kirjanduslikel täidel» algas täisimene alles krahvist, siis trumpab Ain Kaalep neid mõlemaid üle — tema süm-paatiat ja harras imetus kuulub Gustav II Adolfile, keda ta püüab värvata nõukoguliku elu kritiseerijaks. Ain Kaalepi arvates peavad meie üliõpilased oma avarate õppimisvõimaluste eest tänama mitte töötavat rahvast, mitte nõukogude võimu, vaid Gustav Adolfit. Teades aga, et seda muidugi ei juhtu, klammerdub ta tolle kroonitud rõõvrüütli jäägrimundi voltidesse ja söimab oma zooloogilises vihas meie üliõpilasi matsideks.

Kirjandus peegeldab aja nägu. Ain Kaalepi «luule» peegeldab kodanluse ja autori enda virilat ja pahelist lõusta, mis on põõratud minevikku. Olles võimetu nägema meie inimeste kangelastegude ilu, püherdab ta dekadentide, sümbolistide ja akmeistide korisevas mülkas ja püüab sinna meelitada ka teisi noori. Kurbus, mure, haigus, surm — vaat, millega tegeleb «poet» Ain Kaalep, vaat, milline on tema «luule» ainestik, mida talle on nähtavasti «ette dikteerinud» tema «veinist õhetav muus» (A. Kaalepi sõnastus). Lõmitades ise välismaise kodanliku kirjanduse ees, püüab ta oma värssidega ka meie üliõpilasnoori desorienteerida ja mürgitada nõukogude ühiskonnale kahjulike ideedega.

Iga nõukogude haritlane, olgu ta arst või pedagoog, arhitekt või luuletaja, teab, et elada ühiskonnas ja olla seejuures eemaldunud ühiskonnast ei ole võimalik. Seda aabit-satõde aga «luuletaja» Ain Kaalep nähtavasti ei tea, sellele vaatamata et ta kasutab iga päev ja iga tund nõukogude ühiskonna abi ja hoolitsust. Iga nõukogude inimene annab oma tööga väärtusliku panuse ühiskonna üldiseks healuks. Ainult Ain Kaalep leiab, et tal on õigus töö asemel huligaanitseda. Lugesdes Teie värse, kodanik Kaalep,

kerkib üles küsimus, mida Te olete ülikoolis veedetud aastate jooksul õppinud? Kirjandusteadust igatahes mitte, sest nõukogulik kirjandusteadus nagu nõukogulik kirjanduski on alati võidelnud kõige vana, progressi pidurdava, manduva vastu ja kõige uue, areneva, progressiivse poolt. Võtke, kodanik Kaalep, teatavaks, et nõukogude ühiskond ei vaja niinimetatud apoliitilisi luuletajaid ega kirjandusteadlasi. Kirjandus — see on meie ideoloogilise rinde esiliin, kõrgel ideelisel ja eetilisel tasemel seisvate inimeste võitlustanner, kuhu on suletud pääs kõigile nõukogude ühiskonnale võõrastele ja vaenulikele elementidele.

Kus oli aga teie poliitiline valvus, seltsimehed kommunistlikud noored Tartu Ülikoolist? Kuidas on võimalik, et teie ei ole juba varem korrale kutsunud seda ideoloogilist diversanti ja «kahvliidueli kangelast», Ain Kaalepit?

Ei tohi unustada, et just meie, Nõukogude Eesti noored, peame aitama välja juurida kapitalistlikke igandeid meie mahajäänud inimeste teadvusest. Just meie oleme eriti huvitatud sellest, et meie nõukogude kirjandus oleks täisväärtuslik ja kõrgeideeline, aitaks meie noori — tulevase kommunistliku ühiskonna ehitajaid — kasvatada parteile ja rahvale ustavuse vaimus.

Kes peaks paremini tundma noorsugu kui noored ise. Siin avaneb meie noortele kirjanikele enneolematult avar tegevusväli ja me arvame, et meil on küllaltki noori andekaid jõude kirjanduse alal, kes suudavad luua häid teoseid. Aga on ka endastmõistetav, et nõukogude noorsugu ei lase kirjutada teoseid, mis on kahjulikud nõukogude ühis-

konnale, ja võtab terava kriitika alla kõik ideoloogiliselt väärad teosed. Ei ole olemas parteitut kirjandust. Ja ärgu arvaku ka algajad kirjanikud, et kirjanduses ei toimu klassivõitlust ja et see on koht, kuhu võib peitu pugada ühiskondlike tormide eest. Kirjandus, see on meie ühiskondliku südametunnistuse peegel, ta on relv, mis kõige rohkem on suuteline mõjutama inimesi. See relv tuleb halastamatult kiskuda käest neilt, kes püüavad sellega pidurdada meie arengut.

Me kutsume üles kõiki nõukogude noori aktiivselt võitlema parteilisuse eest kirjanduses ja kunstis. Me kutsume üles parandama ja tõstma kõrgele tasemele meie kirjandus- ja isetegevusringide tööd. Paneme südamele kõigile kommunistliku noorsooühingu organisatsioonidele suunata meie algajate autorite kirjanduslikku loomingut, abistada neid õige ideoloogilise suuna leidmisel. Kommunistlikud noored peavad olema need, kelle järgi joonduvad meie algajad kirjanikud. Nad peavad olema suutelised andma neile eeskuju.

Soovitame kõigile algajale kirjanikele revideerida oma teoste ideoloogilist taset, tõsta kõrgele bolševistlikku kriitikat ja enesekriitikat.

Hoidke kõrgel nõukogude kirjanduse ja kunsti võistluslippu!

Õppige meie suurtelt sõnameistritelt Puškinilt, Belinskilt, Gogolilt, Nekrassovilt, Saltõkov-Štšedrinilt, Tolstoilt, Tšehhovilt, Gorkilt, Ostrovskilt, Majakovskilt, Jakobsonilt jt., kes on rikastanud meie kirjandust väärtuslike teostega.

Tallinna Polütehnilise Instituudi
Ettevalmistusosakonna õpilased.

«Noorte Hääl» 30. VII 1949

KALEIDOSKOOP

ALARI PURJU

Janos Kornai tervisest meditsiinis ja majanduses

Meditsiinis on tervist defineeritud kui inimese täieliku füüsilise, vaimse ja sotsiaalse heaolu seisundit. Ülekantud tähenduses võib rääkida aga ka majanduse tervisest. Ungari majandusteadlane Janos Kornai, kelle nimi peaks eesti lugejale tuttav olema mõned aastad tagasi ajalehes «Sirp ja Vasar» ilmunud defitsiidi-käsitluse kaudu, püüab majanduse terve mõistet kasutada sisuliselt. Essee «Rahvaste tervis. Ülestähendus meditsiini ja majandusteaduse analoogiast» («The Health of Nations. Reflections on the Analogy Between the Medical Sciences and Economics») rakendab ta mõningaid meditsiinile omaseid lähenemisviise majandusteaduses.

Meditsiiniolulise sajanditepikkune ajalugu, majandusteadus on vaid kakssada-kolmsada aastat vana. Meditsiini arendamiseks on inimkond teinud võrreldamatult rohkem intellektuaalseid jõupingutusi ja kulutanud materiaalseid vahendeid kui majandusteaduse jaoks. Meditsiin on palju küpsem kui majandusteadus, vaatamata sellele, et ka arstiteadus ei suuda vastata paljudele elutähtsatele küsimustele. Seetõttu võiks olla kasulik mõelda, mida majandusteadlased saaksid meditsiini filosoofiast, uurimismetodoloogiast ja probleemide püstitamise viisist üle võtta. Kornai ei püüa luua mingit teist laadi majandusteadust, erinevused nende kahe teaduse objektide ja metodoloogia vahel on ilmsed. Meditsiin nagu teisedki loodusteadused saab oma hüpoteese eksperimentaalselt palju kergemini kontrollida kui majandusteadus. Ka suhe uurimise ja objekti — kannatava inimese — vahel on meditsiinis palju vahetum. Patsientide ja nende sugulaste tänu või vastupidi, nende meeleheide ja lootuste hävimine on tugev sotsiaalne kontroll. Majandusteaduse saavutused ja läbikukkumised ei mõju nii vahetult ja suurejooneliselt. Analoojal põhineva käsitluse eesmärgiks on eelkõige rikastada majandusteaduse vaatenurki.

Raske on defineerida, milline majandus on terve. Pildi täiesti tervest majandusest saab luua vaid normatiivse teooria raames. Seetõttu on otstarbekas alustada võrdlevat analüüsi majanduse enamlevinud haiguste kirjeldamisega ja nende ravi võimaluste väljaselgitamisega. Kornai esitab seitse peamist

haigust, mis on omased eelkõige keskmise ja kõrgema arengutasemega kapitalistlike riikide majandusele.

Inflatsioon. Mõõdukas vorm on aeglane, roomav inflatsioon, ägenenud vorm galopeeriv inflatsioon, fataalseks vormiks üha kiirenev üliinflatsioon. Pole olemas üldtunnustatud piiri, mil hindade «terve» tõus (võib olla vältimatu hindade paindlikkuse tagamiseks) asendub «haigusliku» inflatsiooniga. Selle üle otsustamisei mängivad kaasa väärtushinnangud, majanduspoliitilised kaalutlused. Siiski on nii selle haiguse kui ülejäänud kuue puhul olemas intensiivsuse astmed, mida suur hulk eksperte kõhklemata hindab kui kõrvalekallet, funktsionaalset häiret või «haigust».

Tööpuudus. Tööjõu nõudmine ja pakkumine pole kunagi täpselt vastavuses. Tööpuuduse ägenenud vorm esineb aga alati kui haigus, sest sellega kaasneb materiaalne kahju, töötu olukorda sattunud inimeste alandatud seisund, julgeolekutunde kadumine, kaotused kogu ühiskonnale.

Defitsiit. Pakkumine jääb pidevalt maha nõudmisest. Ostja ei saa soovitud kaupa või teenust ning on sunnitud selle asendama millegi halvemaga, kallimaga või ostma hiljem. Kaasnevateks nähtusteks on järjekorrad, must turg, korruptsioon, tootjate ja müüjate ükskõiksus kauba kvaliteedi ja ostjate nõudmistega vastu.

Välisvõlgade ülemäärane kasv. Võlgade võtmine iseenesest pole halb, kui summasid hästi kasutada. Haiguse vormi võtavad võlad siis, kui neid ei kasutata sihipäraselt ja maa triivib üha suuremasse võlgnevusse. Haiguse ägenenud vormiks on võlakoorem, millega eksport ei suuda sammu pidada. Haigus on fataalne, kui maa muutub maksujõuetuks.

Kasvuhäired. Ühel juhul esineb tootmise ja tarbimise ebanormaalselt madal kasv, stagnatsioon või koguni vähenemine. Võimalik on aga ka vastupidine, forsseeritud kasv. Samuti esineb ebaoproportsionaalset, disharmonilist kasvu. Sel juhul arendatakse mõningaid majandusharusid kiiremini, samal ajal kui teised seisavad paigal või satuvad koguni katastroofilisse olukorda. Kasvuhäiretest tingitud krampe võib omakorda klassifitseerida osalisteks või kogu majandust haaravateks, perioodilisteks aktseleeratsioonihäireteks või taandarenguks.

Ebavõrdne jaotamine. Mõningane ebavõrdsus sissetulekutes ja seeläbi ka tarbimises

pole vastuolus majanduse terve funktsioneerimisega, vaid on isegi üks selle tingimusi. Haiguseks muutub see aga siis, kui ületab vajaliku määra ning areneb välja ebavõrdsuse degenererunud vorm, mis pidurdab majanduse käiku ja haavab rahva enamiku õiglustunnet.

Bürokrateerumine. Üha suurem osa finantseerimist ja jaotamist puudutavatest otsustest, mis tuginevad küll suurte organisatsioonide impersonaalsele autoriteedile, käib läbi asjast isiklikult huvitatud või mõne kitsama grupi huvisid kaitsvate üksikisikute kätest. Haigus saab eriti ohtlikuks, kui bürokraadid hakkavad hüvesid jaotama terveid vajadusi ignoreerides.

Ühegi riigi majandus ei ole loetletud haigustest päris vaba. Paljudes maades on olukord aga lausa halb: majandus on nakatunud ohtlikult kahte, kolme või rohkemassegi haigusse. Kui majanduses on haigused nii levinud, siis peaks pakkuma huvi võrdlus, kui palju uuritakse haigusi meditsiinis ja kui palju majandusteaduses. Meditsiinis on ainuüksi patoloogia õpikuid käibel sadu, mitmesuguste patoloogiliste üksiknähtuste kohta kirjutatud teaduslike tööde arv ulatub tuhandetesse. Meditsiinitundengid õpivad stuudiumi jooksul haige organismi kohta vähemalt sama palju kui terve kohta. Majandusuuringutes ja -hariduses seevastu on enamik tähelepanu pühendatud hästi funktsioneerivale majandusele. Leidub muidugi üksikuid uurijaid, kes pühendavad ennast ühe või teise haiguse põhjuste analüüsimisele. Mõnest majanduse haigusest (inflatsioon, tööpuudus) kirjutatakse palju. Olulisi töid on ilmunud ka näiteks ebavõrdsuse jaotamise kohta. Samas leidub aga hädasid, mida pole peaaegu puudutatudki (näiteks bürokraatia ja defitsiit). Puuduvad ka tööd, mis käsitleksid paljusid haigusi nende omavahelises seoses. Eraldi uurimisvaldkonnaks, kus saaks kasutada meditsiini eeskjuju, võiks olla teraapia otsuste ja kõrvalmõjude hindamine. Ühes meditsiiniliste kõrvalmõjude entsüklopeedias kirjeldatakse ebasoovitavaid reaktsioone, ravimite kasutamise võimalikke kõrvalmõjusid üksikutele organitele, riskisituatsioone, mitme preparaadi koostarvitamise võimalikke tagajärgi. Majanduses esinevaks haiguseks, mille ravil ilmnevad kõrvalmõjud, võib olla näiteks ebavõrdne jaotamine. Kapitalistlikest riikidest hakati selle haiguse vastu esimesena võitlema Skandinaaviamaades. Kasutatakse progressiivseid (kasvavaid) maksumäärasid, mõningaid teenuseid osutatakse tasuta või peaaegu tasuta (haridus, tervishoid), ulatuslikku sotsiaalabi saavad puuetega inimesed, vanurid ja töötud. Teraapiaga on aga kaasnenud ka soovimatud

mõjud: bürokraatia kasv, mõnede teenuste defitsiit, töötusjärele vähenemine, ka riigieelarve defitsiit, mis omakorda suurendab inflatsiooni.

Meditsiinis analoogiaid kasutades kujuneb majandusest küllaltki sünye pilt. Kornai leiab, et arukam kui nõuda täielikku tervist, on otsida vastust küsimusele «milline haigus valida, kui täielik tervis on võimatu?». Ka meditsiini poolt kasutatavad vahendid ei taga alati haige tervenemist, kuid sellest ei järeldu, et radikaalseid abinõusid pole vaja tarvitusele võtta. Meditsiinis kasutatakse paljudel juhtudel operatsioone, tugevaid ravimeid, kiiritamist, kuigi on teada kaasnevad ohtlikud kõrvalmõjud. Enne kaalutakse aga põhjalikult paranemisvõimalusi. Pikka aega juhitud seejuures eetilistest printsiibist *primum non nocere* (eelkõige mitte kahju teha), kuid moodne meditsiin leiab, et selle põhimõtte järgimine on väär juhul, kui see vähendab paranemisvõimalusi. Võrreldakse riski ja võimalikku edu. Selles mõttes on meditsiin lähenenud ratsionaalselt kalkuleerivale majandusteadusele.

Majanduses võetakse sageli ravimid kasutusele teisiti. Leitakse, et üks või teine «haigus» häirib ühiskonda väljakannatamatult. «Patsient» tunneb põhjalikult sellest hädast põhjustatud kannatusi ja nõustub soovitatavate radikaalsete meetmetega. Viga, mida teraapiat soovitanud majandusteadlane ei suuda vältida, seisneb selles, et isegi kõrvaldades ühiskonda seni vaevanud haiguse, võib ta põhjustada mõne uue. Teades võimalikke kõrvalmõjusid eelistaks patsient võib-olla kannatada vana häda käes, selle asemel et saada juurde mõnda uut.

Majanduses kasutatavate ravimite vastastikuse mõju kohta toob Kornai küllalt tüüpilise näite. Majanduspoliitika abil on kaua aega püütud paralleelselt lahendada kaht probleemi: tugevdada majanduslikku stimuleerimist ja vähendada jaotamise ebavõrdsust. Esimesel juhul on 'ravimiks' kasumi motiivi sisestamine tootmisse ja eraettevõtluse soodustamine, teisel juhul aga võrdsustamisele suunatud palga- ja maksupoliitika. Need rohud aga vähendavad vastastikku teineteise mõju. See tähendaks võtta korraka sisse erguteid ja rahusteid.

Meditsiinis peetakse väga oluliseks teha vahet kaasasündinud ja elu jooksul omandatud haiguste vahel. Mõningaid puudeid ei vaadeldagi kui haigusi, neid peetakse anomaaliateks. Mõne kõrvalkaldega elab organism kogu elu. Geneetiliste haiguste puhul tekib küsimus, kas need on päritud, omandatud embrüonaalses faasis või kuidagi teisiti. Sageli on indiviid sündinud tervena, kuid pärinud eelsoodumuse mõne haiguse suhtes.

See võib ilmneda kasvuaas, halbade harjumuste mõjul jne. Eristada tuleb akuutseid haigusi, millest patsient paraneb organismi sisemiste kaitsemehhanismide ja välise meditsiinilise abi toimele, ning kroonilisi hädasid, millest organism ei vabanegi.

Majanduse «haiguste» puhul on analoogilise klassifikatsiooni raskuseks, et häirete iseloomu ei saa täpselt piiritleda. Kas inflatsioon on akuutne nakkushaigus? Seda versiooni esindab «inflatsiooni impordi» teooria. Aga võib-olla on kapitalistliku majandusel kasvuperioodil soodumus krooniliseks inflatsiooniks? Kas massiline tööpuudus on konservatiivsete valitsuste inflatsioonivastase poliitika tulemus või kapitalistliku majandussüsteemi kaasasündinud tõbi? Kas see on ravitav kunstliku vahelesegamisega, mis omakorda stimuleerib liigselt majanduse vereringet ja närvisüsteemi, kiirendab inflatsiooni ja suurendab välisvõlga?

Majandusteaduses eristatakse tavaliselt positivistlikku (ka geneetilist) ja normatiivset majanduslikku analüüsi. Mõningase lihtsustamisega võib öelda, et üks uurib seda, mis on, ja teine seda, mis peaks olema. J. Kornai, kes tunneb vastumeelsust normatiivsete teooriate vastu, väidab pärast meditsiini ja majandusteaduse võrdlemist oma kahtlustest paremini aru saavat. Enamik normatiivsetest teooriatest püüab ju luua ideaalset majandust. Ka meditsiinis kasutatakse nii positivistlikku kui ka normatiivset analüüsi, kuid seal on need omavahel teistsugustes suhetes. Anatoomia ja füsioloogia kirjeldavad terve inimorganismi struktuuri ja funktsioneerimist, kusjuures vaadeldakse reaalselt eksisteerivat inimest, mitte ideaalset olendit. Inimorganism on suurepärane masin, kuid kaugel täiuslikkusest. Hea, et meil on mõned tähtsad organid dubleeritud (silmad, kõrvad, kopsud jne), kuid kahjuks pole meil näiteks kahte südant. Arst ei esita küsimust, kas see on ideaalne asjade seis. Majandusteaduse normatiivsed teooriad on aga sageli täis naiivset optimismi.

Aeg-ajalt ilmub siiski ka mõni uurija, kellel on julgust väita, et majanduses esineb lahendamatu dilemmasid. Näiteks tänaseks paljude poolt halvustatud W. Phillips on Kornai arvates ära teeninud tunnustuse. Phillipsi kõver peegeldab tööpuuduse ja inflatsiooni seost vaid osaliselt, kuid see oli üks esimesi majanduses efekti ja kõrvalefekti vahetavaid küsimusi.

Teine klassikaline näide on Nobeli 1972. a. majandusteaduse preemia laureaadi K. Arrow' töö sotsiaalsetest valikutest. Formuleerides oma neli tingimust (kaks neist on ratsionaalse valiku printsiibid, kaks sisalduvad eetilisi-poliitilisi postulaate), tõestas ta matemaatilisel, et pole võimalik teha sellist otsust, mis rahuldaks kõiki tingimusi.

Kolmandaks näiteks võiks tuua A. Lindbecki tõestused selle kohta, et on naiivne ihaldada majandust, kus poleks ei turgu oma negatiivsete sotsiaalsete tagajärgedega ega bürokraatiat teist laadi kõrvalefektidega. Nende vähete majandusteadlaste — mitteidealiste hulka peame arvama ka J. Kornai enda, kes näiteks oma artiklis «Majanduse efektiivsus ja eetika» näitas, et majanduse efektiivsuse tõusu tarvilikud tingimused (stimuleerimine, arvestus, kohanemine, ettevõtlikkus, isiklik vastutus) ja sotsialistliku majanduse eetilised printsiibid (töö järgi jaotamine, solidaarsus, kindlustatus, üldsuse huvide prioriteet erahuvide ees) on ühitatavad vaid mitmesuguste kompromisside kaudu.

Meditsiin on iseenesest pessimistlikum, sest ta seisab silmitsi faktiga, et enamik inimesi haigestub paljudesse haigustesse ja lõpuks sureb nende tagajärjel. See aga ei hoiu arstiteadust tegutsemast tagasi. Osa majandusmehi Läänes aga väidab, et turg lahendab kõik probleemid, kui valitsused seda oma vahelesegamisega ei häiri. Isegi raskustest saab turg omal jõul üle, polevat vaja ei reforme ega muudatusi ühiskonna sotsiaalses struktuuris. See on konservatiivne inerts, mis jätab ühiskonna ta haiguste kätte.

Mis puutub sotsialistlikku majandusse, siis seda on kaua aega peetud «nakkusvabaks». Alles avalikustamise kasvuga tulnud ilmsiks, et ametliku rahulolu fassaadi taga peitus majanduse stagnatsioon, bürokraatia vohamine ja mitmed teised sotsiaalsed probleemid. Sellest vaatekohast, mida esindab Kornai essee, pole meie maa majandusele lähenetud. Ilmselt on meil täheldatavad sellised «haigused» nagu defitsiit ja bürokratiseerumine. Neid on mainitud ka kodumaises majandusalases kirjanduses, kuigi spetsiaalseid uurimusi nende kohta avaldatud peaaegu ei ole. Peale selle esineb meil plaanifetiisismi, usku sellesse, et absoluutselt kõiki majanduse ebakohti on võimalik kõrvaldada planeerimise täiustamisega. Majanduse «haiguste» väljaselgitamisega on algust tehtud, J. Kornai üleskutte majandust ravida kehtib ka meil.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Natalja Morozkina, Mihkel Mutt, Rein Raud, Tatjana Teppe, Rein Veidemann, Peeter Viהלem.

Toimetus:

Peatoimetaja **Rein Veidemann** 44 58 26. Peatoimetaja asetäitja **Tatjana Teppe** 60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa** 44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus **Joel Sang** 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Mihkel Tiks** 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58 (Tartus teisip reedeni k 13—15 tel 33 396). Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma** 60 18 58. Tehniline toimetaja **Katrin Mürk** 60 18 58. Korrektor **Tiiu Vseviov** 60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik** 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, J. Gagarini pst 30. Laduda antud 04. 08. 1987. Trükkida antud 08. 09. 1987. Ofsetpaber 70×100/16. Formaadile 60×90 kohaldatud tingtrükipoognaid 9,28. Arvestuspoognaid 9,74. MB-00113. Tellimuse nr. 3112. ЕКР Keskkomitee Kirjastuse trükkoda. Tallinn, Pärnu mnt 67-a. Trükiarv 34 000. Адрес редакции: Таллин 200031, Бульв. Ю. Гагарина, 30. Издательство «Периодика». Журнал «Викерkaar» № 10, октябрь 1987. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245